

БИБЛИОТЕКЕ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ

- ДОКТОРСКА ТЕЗА -

Кандидат
Јелена Триван

Ментор
проф. др Александра Вранеш

Београд, 2013.

Садржај

1. Глобализација, култура и медији	7
1.1 Глобализација и култура	7
1.2 Библиотеке – локални центри информација	18
1.3 Медији у служби глобализације	26
2. Мултикултуралност и образовање	29
2.1 Мултикултуралност	29
2.2 Интеркултуралност	35
2.3 Вишејезичност у ЕУ као мултикултуралност	39
2.4 Културолошки приступ учењу страних језика	50
2.5 Мултикултуралност Србије	54
2.6 Интеркултуралност у образовању	58
3. Библиотеке и мултикултуралност	61
3.1 Библиотеке и мултикултуралност	61
3.2 Промовисање мултикултуралности у јавној библиотеци	94
3.3 Завичајни фонд као чувар и промотер мултикултуралности	98
3.4 Промовисање мултикултуралности у школској библиотеци	103
4. Библиотеке и студије културе	105
4.1 Улога библиотеке у настави језика	105
4.2 Улога библиотека у настави културе	112
4.2.1 Улога библиотеке у промовисању српског културног наслеђа	117
4.2.2 Улога библиотеке у промовисању албанског културног наслеђа	134
4.2.3 Улога библиотеке у промовисању румунског културног наслеђа	140
4.2.4 Улога библиотеке у промовисању културе сефардских Јевреја	145
5. Закључак	155
6. Литература	161

Сажетак: Предмет научног истраживања су, са једне стране, библиотеке као институције културе, науке и образовања, у којима се развија мултикултуралност, како у одабиру библиотечке грађе, тако у организовању манифестација из области културе, едукативних програма и повећања броја корисника који припадају различитим етничким заједницама; са друге стране мултикултуралност, у њеној теоретској (обухвата у основи два тумачења: статичне односе међу културама које задржавају своју засебност и флуидно међусобно прожимање култура) и емпиријској димензији.

Различите културе коегзистирају у мултиетничким државама, али нису увек и свима приступачне, због превасходно писаног израза својственог само некима од нас, због језичке баријере, због религијских предубеђења, или социјалних разграничења. Веома често границе међу културама су замућене и неодређене, чему доприносе и миграције становништва. Опште је прихваћена чињеница да се културолошке границе повлаче прецизније од националних, а овај рад треба да истакне и потврди да су библиотеке основне и веома делотворне институције које систематично негују мултикултуралност и толеранцију, како у своме друштвеном исказивању, тако и у процесу едукације и развијању културних интересовања својих корисника од њиховог најранијег до најстаријег узраста.

Докторска теза треба да проучи: а) начине, технике и методе деловања библиотека које одликују мултикултуралност фондова и програма; б) друштвени и културолошки учинак библиотека у мултиетничким регијама. Нарочита пажња биће посвећена анализи свих поменутих аспеката у јавим (народним) библиотекама у Србији, како на основу релевантних података, доступних кроз базу *Мрежа библиотека у Србији*, тако на основу систематичних личних истраживања, анкетом и интервјуима и библиотекара и корисника у мултиетничким заједницама (аутохтоног становништва, припадника националних мањина, усељеничких заједница, особа културно мешовитог порекла, транснационалних особа и исељеника, азиланата, избеглица).

У истраживању се полази од константи постављених законском регулативом у земљи: *Законом о библиотекама*, *Законом о културним добрима*, *Законом о положају националних мањина*, као и у међународним оквирима на нивоу прогласа, препорука, смерница интернационалних организација, заједница и удружења. Компаративна анализа статистичких података о мултиетничкој популацији и библиотекој делатности добијених од Статистичког завода Србије и Народне библиотеке Србије (кроз Мрежу библиотека Србије) треба да покаже у којој мери јавне библиотеке у Србији одговарају задацима које пред њих поставља савремено друштво. Културно наслеђе, животна уверења, расна припадност, верска опредељеност, сексуална оријентација могу да дефинишу ставове појединца, групе, или

локалне заједнице, а библиотека за све њих треба да буде успостављена као информативни, образовни и културолошки центар са којим и у којем међусобно остварују комуникацију. Делотворност библиотека у неговању традиције и међусобног упознавања, поштовања, разумевања и сарадње биће видна кроз анализе обима и разноврсности програма везаних за: људску слободу и достојанство; за људска права и демократију; за материјални развој људског друштва; за толеранцију и ненасиље. Основни предмет истраживања су библиотеке као институције у којима се поуздано, организовано, зналачки и ненаметљиво негује мултикултуралност.

У раду треба истражити постулате овог деловања и њихов друштвени и културолошки учинак, којим се у државној културној политици обезбеђује доминација мултикултурализма. Истраживањем треба да буду потврђене хипотезе да су библиотеке основне и најделотворније институције у друштву које неформално, а ипак систематично негују мултикултуралност и толеранцију код својих корисника и од њиховог најранијег до најстаријег узраста.

Применом историјског, аналитичког, компаративног и статистичког метода развијаће се тема у два правца: а) тумачење библиотека као културно-информативних центара локалних заједница; б) тумачење мултикултуралности као савременог пројекта, оправданог због етнички мешовите популације кроз: развијање библиотечких фондова, мултилингвалност обраде књижног фонда, развијање изложби, разговора и манифестација различитог националног и језичког порекла. Како је национални састав становништва у свим деловима Србије веома шаролик, прави је истраживачки изазов да се издвоје поред библиотека и културни центри и заводи у којима се негују мултикултуралне и мултилингвалне активности.

Завичајни фондови у народним библиотекама, чије постојање у једном периоду није било регулисано припадајућом законском регулативом; легати и посебне библиотеке завичајних аутора; актуелна издавачка продукција на више језика којима се у тој средини говори, која у библиотеку стижу као локални примерак – све су то темељне претпоставке за организовање представљања публикација, културне вечери, разговоре, сусрете, дискусије, изложбе.

Након увода (којим ће бити обухваћени предмет, циљеви и задаци истраживања; истраживачки корпус; теоријско-методолошки оквир истраживања), анализа ће обухватити: значај и улогу библиотеке у савременом друштву; однос библиотека према другим институцијама културе и образовања; видове испољавања мултикултуралности у библиотекама у складу са мултиетичношћу заједнице, мултилингвалношћу обраде, али и бројношћу језика на којима се објављује текућа периодика, доступна за коришћење и кроз библиотеке, а чији ће систематичан преглед и библиографија бити посебан прилог у овом раду.

Кључне речи: глобализација, интеркултуралност, мултикултуралност, библиотеке, медији, образовање, студије културе

Summary: The subject of the scientific research are, on the one hand, libraries as institutions of culture, science and education, in which the multiculturalism is being developed, both in the selection of library funds, as well as in organizing events in the field of culture, educational programs and in the increase of number of users belonging to different ethnic communities; on the other hand the multiculturalism in its theoretical (including basically two interpretations: static relationships between cultures that retain their uniqueness and fluid mutual permeation of cultures) and the empirical dimension.

Different cultures coexist in multiethnic states, but they are not always accessible to everyone, primarily due to the written expression that is characteristic to only a few of us, because of the language barrier, religious preconceptions or social boundaries. Very often the boundaries between cultures are blurred and vague, which is also due to population migration. It is generally acknowledged that the cultural borders are more accurate than national, therefore, this paper should emphasize and confirm that libraries are the primary and most effective institutions that systematically foster multiculturalism and tolerance, both in its social expression, as well as in the process of education and development of cultural interests of its users from their earliest age to the oldest.

This research will consider: a) ways, techniques and methods of library operations characterized by multiculturalism of funds and programs, b) social and culturological performance of libraries in multiethnic regions. Special attention will be paid to the analysis of all mentioned aspects in public (national) libraries in Serbia, both based on the relevant data available through the *Library Network in Serbia*, as well as on the basis of systematic personal research, surveys, interviews of librarians and users in multi-ethnic communities (indigenous population, national minorities, immigrant communities, people of mixed cultural background, transnational persons and immigrants, asylum seekers, refugees).

The research starts with the constants set by legislation in the country: the *Law on Librarianship*, the *Cultural Property Law*, the *Law on the status of national minorities*, as well as in the international context at the level of declarations, recommendations, and guidelines of international organizations, communities and societies. Comparative analysis of statistical data on the multi-ethnic population and library activities obtained from the Statistical Office of the Republic of Serbia and the National Library of Serbia (through *Library Network in Serbia*) should show the extent to which public libraries in Serbia respond to the tasks placed before them by the modern society. Cultural heritage, life beliefs, racial origin, religious preference, sexual orientation, can

define views of the individual, group or local community, and library should be established for all of them as an informative, educational and cultural center within whom and where they can communicate. The effectiveness of libraries in fostering tradition and mutual familiarity, respect, understanding and cooperation will be visible through the analysis of the volume and variety of programs related to: human freedom and dignity, human rights and democracy, material development of human society, tolerance and non-violence. The main subject of this paper is the library as an institution in which the multiculturalism is being fostered in a reliable, organized, skillful and subtle manner.

This paper should explore the postulates of this activity and its social and cultural impact, which ensures the dominance of multiculturalism in the state cultural policy. Hypothesis that should be confirmed by this paper are primarily referring to libraries as primary and most effective institutions in society that informally, yet systematically, foster multiculturalism and tolerance amongst its customers from their earliest age to the oldest. By applying historical, analytical, comparative and statistical methods, the subject of this paper will be developed in two directions: a) the interpretation of the library as a cultural and information center of local communities, b) the interpretation of multiculturalism as a modern project, justified by ethnically mixed population through: developing library collections, multilingual processing of library funds, development of exhibitions, talks and events of different national and linguistic backgrounds. Considering that the ethnic composition of the population in all parts of Serbia is very colorful, it represents a real research challenge to locate, in addition to libraries and cultural centers, institutes in which multicultural and multilingual activities are being cherished.

Local funds in public libraries, whose existence at one time was not regulated by the related legislation; legacies and special libraries of native authors; current publishing in several languages that are spoken in that environment, which are coming to the library as a local copy - all of these are the basic assumptions for the organization of publication's presentations, cultural evenings, talks, meetings, discussions and exhibitions.

Upon the introduction (which will include the subject, research aims and objectives; research corpus; theoretical and methodological framework of the research), the analysis will include: the importance and role of libraries in modern society; the relation between libraries and other institutions of culture and education; manifestations of multiculturalism in libraries in accordance with the multiethnicity of the community, multilingualism of processing, as well as the abundance of languages in which the current periodicals are being published, available for use through libraries, whose systematic review and bibliography will represent special enclosure within this paper.

Key words: globalization, interculturality, multiculturalism, libraries, media, education, cultural studies

1. Глобализација, култура и медији

1.1 Глобализација и култура

Глобализација је процес који је блиско повезан са идентитетима и идентификацијом, као првом фазом у конституисању идентитета. Код теоретичара „глобализације културе“, култура има приоритет над економијом и политиком.

Ова чињеница је неке теоретичаре, попут Лечнера и Болија, навела да теоријски конструишу синтагму култура света. Под њом они нису разумели некакву „разређену сферу“ која лебди над „стварним светом“. Напротив, у њу су уврстили многе обичне активности и институције. Одатле и закључак да „све оно што свет чини целином – његова инфраструктура, економија, државни систем, закон и глобални проблеми – и те како је ’културолошко’“. ¹ Утицај глобализације на културу се примарно посматрао као споредан ефекат, уз истицање првенствено њеног деловања на кретања у области економије и политике. Све јача и бурнија реакција на ефекте које процес глобализације има на културу је последица чињенице да у глобализованом свету култура (или оно што појединци под њом подразумевају) постаје централно место оспоравања. Она осваја ову позицију не само због суштинског значаја који има, већ зато што је постала саставни део фундаменталног питања људског идентитета у његовим различитим димензијама: личним, етничким, религиозним, социјалним и националним. ² Глобализација може да значи стварање глобалног села, зближавање различитих делова света, са могућностима за већи проток и размену појединаца и идеја, узајамно разумевање и пријатељство међу становницима света, као и стварање глобалне цивилизације.

Глобализација представља историјски неизбежан ток, сва друштва суочена су са потребом прилагођавања новом свету, у коме више нису одсечене разлике између међународног и домаћег, спољашњег и унутрашњег. Међутим, путања глобализације није унапред одређена.

Свет у коме данас живимо чини нас повезанијим него икада раније, а везе између локалног и глобалног су потпуно нове у људској историји. Те везе су убрзане током неколико последњих деценија, као резултат драматичног развоја комуникација, информационе технологије и транспорта. Развој средстава брзог путовања значајно је да се људи и роба могу транспортовати широм света, а систем светске сателитске комуникације, успостављен пре три деценије, омогућио је људима да константно буду у контакту.

¹ Митровић Љубиша, Захаријевић Драгана, Гавриловић Данијела, *Идентитет и култура мира у процесима глобализације и регионализације Балкана*, Ниш, 2007, 102.

² Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања, *Култура и развој*, Београд, 2004, 193.

У значењу које јој се данас најчешће придаје, глобализација подразумева тренд, потенцијално општи, преузимања битних политичких, економских и културних одлика западне цивилизације од стране осталих конструктора светског система.

Иако се термин „глобализација“ у интелектуалном свету учестало користи тек у последње две деценије, мишљење мотивисано свешћу о све мањем и мањем утицају физичке дистанце на актере у друштвеним процесима старо је колико и развој првих брзих технологија транспорта, попут железнице.

Термин „глобализација“ својим значењем обухвата широк спектар економских, политичких и културних трендова савременог света, иједнаје од највише употребљаваних „кључних речи“ које се користе у савременој дискусији друштвених наука и друштвене теорије.

У културном смислу, готово синонимно се употребљава термин „вестернизација“, понекад са негативном конотацијом, означавајући тренд преузимања доминантних вредности и идеала западне цивилизације од стране припадника других култура и цивилизација.

Познати социолог Ентони Гиденс даје следећу дефиницију глобализације:

„Глобализација се тако може дефинисати као интензификација друштвених односа на светском плану, која повезује удаљена места на такав начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одиграли километрима далеко и обрнуто“³ Међународни културни утицај шири се на основу господарске експанзије путем културних индустрија. Оне популаризују масовну културу, пре свега америчку. Глобализација са американизмом не води довољно рачуна о свету сатканом од мноштва култура и језика. Земље које донекле држе корак са Сједињеним Америчким Државама су Велика Британија, Немачка, Француска, Холандија, Аустралија и Јапан. Власништво унутар приватних мултинационалних корпорација углавном је у рукама тих земаља. Културне елите су искористиле нове технологије и укључиле се у израду комерцијализоване популарне културе.

Мањи народи са слабо развијеном сопственом културом имају проблема јер је њихова елитна и популарна култура двоструко потиснута. Уметници и научници тешко могу постићи успех у својој средини осим ако га нису претходно потврдили ван своје постојбине. Веза са културним тржиштем је неразвијена и непоуздана, а често и непожељна међу културном елитом. Последице које се јављају као резултат овакве поделе су затвореност у институције које су заштићене од стране државне бирократије, затим несигурност и недостатак самопоуздања у додирима са културама развијених земаља. Популарна култура на основи домаћих традиција повлачи се због сличних разлога и узмиче под налетом образаца и звезда масовне културе Запада, углавном америчке. Мање културе би требале ући у коалиције са културним политикама и културним индустријама који су конкуренти америчкој, као на пример француска. У сваком случају властита култура трпи значајне промене. Културе мањих народа се морају отворити утицајима других култура и културних индустрија путем тржишта, а своје узмицање зауставити борбом и утицајем на истом тржишту уз помоћ државе.

Владимир Вулетић истиче да глобализација пружа много, она отвара нова питања у свету у коме живимо, у нашем непосредном окружењу, нашем свакодневном животу и нама самима. Говори да не постоји опште прихваћена дефиниција глобализације. „У културном аспекту процес глобализације доприноси отварању

³ Ентони Гиденс. *Последице моредности*, Београд, 1998, стр. 69.

граница локалних култура и политичких заједница, а преображавајући појединачна искуства у распрострањене информације широм света, доприноси развоју једне глобалне културе повезујући различита културна достигнућа и стављајући их на увид свих народа. Није мање важно, да се, на тај начин, може превазићи етноцентризам и национализам, који производи затворене и изоловане културе, гајећи ксенофобију према различитости (наравно под условом да се постигне стварна културна размена, у виду интеркултурне комуникације и избегне асимилација од стране доминантне културе)⁴.

Глобализација као тема актуелна је у последњих дваесетак година, с обзиром да међународне трговинске мреже расту брже него икада. Мешање култура са процесом глобализације је неизбежно. Корене преношења обичаја и културе могу се запазити још у чувеном Путу свиле, трговина је била кључна у томе, али поред трговине ширила се и религија, на пример из Индије у Јапан, Кину стигао је будизам. Према Вулетићу, ширење светских религија је један од најбољих примера способности идеја и веровања да врше пресудан планетарни утицај. Значајан утицај има култура владајућих класа и елита у традиционалним друштвима, јер она уз војну и политичку контролу представља главни ослонац одржавања поретка на тим територијама и њихово ширење у правцу познатих граница света.

За културну глобализацију битне су миграције и мас медији. Миграције делимо на добровољне и присилне, али треба назначити разлику између физичке и психичке присиле. Под физичком присилом се подразумева свако нарушавање физичког интегритета, са једне стране, а са друге су узроци економске природе. Саме те присиле се јављају као последица поремећених односа између припадника различитих етничких, верских и расних група. Становништво које под утицајем рата напушта место становања и одлази у другу земљу се ставља под појам избеглица. Под добровољним миграцијама подразумевамо особе које у жељи за бољим животом одлазе у другу развијенију државу, а са собом носе обичаје, навике и сопствену културу. Пример за ово су особе које иду из неразвијених афричких, азијских земаља ка развијеним земљама које припадају евро-америчкој цивилизацији.

Вулетић истиче и туризам, као једног од индикатора миграција, помоћу којег долазимо у контакт са људима различитих култура. Она нам помаже у развијању толеранције, разбијању предрасуда. На путовањима можемо да видимо друштвену разноликост, свет у малом. Миграције омогућавају мешање становништва различитих култура и раса. Културни контакти не доводе до нестајања старих образаца, већ до стварања нових пракси. За ово се користи појам креолизација, који употребљава Улф Ханерц. Она значи мешање више раније неповезаних традиција и култура. По Ериксону миграције представљају основу културне глобализације.

Сваки културни производ оставља траг у индивидуалном и друштвеном искуству. Данас се на улицама Лондона, Осла могу видети припадници свих раса, особе које носе ферецу као обичај у исламској вери, кинеске четврти, мигранти носе са собом боју коже, своје навике, религију, веровања, поглед на живот. У овоме видимо да једна страна глобализације води хетерогеној култури, за мене разноликост представља позитивну страну глобализације, јер сматрам да треба сви да научимо да толеришемо и прихватимо друге нације, расу, културу и традицију неких народа. Глобализација носи са собом то да се културе међусобно срећу и сарађују, да све имају једнака права. Глобализација је условила томе да су сада већина друштава мултикултурална. Све ово носи и тешке изазове, као што је

⁴ Голубовић, Загорка. *Поруке и дилеме минулог века*, ИП „Филип Вишњић“, Београд, 2006, 194.

присутност заједнице странаца, води бројним притисцима које осећа национална држава, али и домаће становништво које жели да задржи монопол над политичким, економским и културним политикама и државним одлукама (на основу поседовања националног идентитета)⁵.

Различите културе и недостатак знања, неразумевање других култура, могу довести до ограничења у комуникацији. Неко ко је другачији од нас може бити дочекан са неповерењем, где се јавља страх или конфликт праћен насиљем. За ово је битан појам интеркултуралности. Интеркултуралност подразумева и да се културе међусобно срећу, сарађују и да је та заједница отворена у смислу услова живљења и доступности ресурса за све њене грађане без обзира којој култури они припадају. Интеркултуралност наглашава разлике у појмовима живети једни поред других и живети једни са другима. Појам заједништва подразумева нешто више од толеранције и рушења предрасуда о припадницима других култура у смислу трансформације услова живљења и доступности ресурса за припаднике различитих култура, Подразумева познавање културних особености и осетљивости за разлике⁶.

Интеркултурно образовање је битно, да би научили о оним деловима невидљиве културе једног народа или групе људи, и користили то знање у комуникацији са њима. Једна од ствари за коју не постоји толеранција је кршење људских права, ако желимо да неко поштује нас због нашег избора и вредности, морамо и ми поштовати друге.

Глобализација ставља могућност да човек има велики избор при конструисању сопственог идентитета, јер доноси са собом разноликост, то се огледа у музици коју слушамо, начин на који размишљамо, вредности које бирамо да ћемо усвојити, стилу облачења итд.

Оно што се назива процесом или концептом глобализације има своје многе стране, па се може посматрати из различитих углова и тумачити на различите начине. Па ипак, ниједан њен вид и облик није толико катастрофичан као онај који се испољава у сфери духовне културе којој прети глобална криза. Лоше морално стање савременог човечанства, а поготово наше националне заједнице у којој се све лоше тендеције манифестују у свом најкарикатуралнијем виду, само јасно показује и драматично упозорава до које мере је деформисана скала свих духовних вредности (уметничких, религиозних, моралних, културних у ширем смислу речи), без којих човечанство као такво не може опстати.

Феномен глобализације представља свакако једно од контроверзнијих питања савременог света. Ставови у вези са глобализацијом су често дијаметрално супротни, и крећу се од преувеличавања њеног доприноса оствареном развоју светске привреде до тврдње да је глобализација главни кривац за све недаће са којима се суочава човечанство.⁷

По Дејвиду Хелду⁸ можемо разликовати три правца размишљања на тему глобализације, који се међу собом у много чему разликују. За ауторе првог правца, или скептике, карактеристичноје то да дискурс глобализације сматрају митом, који се често схвата као наметнут, а све у циљу прикривања и скретања пажње са стварних процеса који се одвијају у оквиру капиталистичког система. У том смислу прихватање глобализације као реалност представља неразумевање те реал-

⁵ Brown and Kane, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 1991, Oxford.

⁶ *Интеркултурално разумевање и људска права*, 2010, 11.

⁷ Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања, *Култура и развој*, Београд, 2004, 192.

⁸ Вулетић, В: *Глобализација – мит или стварност*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003.

ности и води занемаривању стварних питања и проблема, као и погрешном разумевању кризе у којој се свет налази. У скептике спадају и они аутори који сматрају да је глобализација уствари интернационализација, као и они који сматрају да глобализација не представља ништа ново на историјској сцени (глобализација је друго име за колонизацију, модернизацију, индустријализацију, вестернизацију и сл.).

Аутори другог правца, или хиперглобалисти, су најчешће они који стављају велики нагласак на интензивне промене које се протеклих деценија дешавају у свим сферама друштва у целом свету (ради се о глобалном феномену, све скупа названом глобализација). Хиперглобалисти се у великој мери разликују међу собом, што идеолошки, што методолошки и теоријски, као и према томе како вредносно одређују глобализацију која се у оквиру тих теорија често схвата као процес вестернизације тј. американизације, или као наставак империјализма, те као процес технолошког прогреса. Треба рећи да је тај приступ светској стварности присутан и код оних који на глобализацију гледају афирмативно, као и код оних који је виде као негативан феномен, те се из тог разлога аутори овог правца деле на позитивне и негативне хиперглобалисте.

Трећи правац је карактеристичан по томе што прихвата глобализацију као чињеницу, и као одговарајући концепт за опис односа и процеса на делу у савременом свету. Сем тога, представници трећег правца, тзв. трансформационисти, сматрају да је глобализација противречна и нестабилна, и да делује у једном неодређеном, нејасном свету испуњеном тензијом. Дакле, за разлику од хиперглобалиста, они не сматрају да је глобализација завршена стварањем једног непротивречног поретка, док за разлику од скептика, они прихватају глобализацију као реалност.

Данашње друштво суочено је са многим глобалним и локалним изазовима, од повећања светске популације, растућег степена сиромаштва и глади, преко еколошких и све више присутних природних катастрофа до етничких и религијских сукоба, насиља и тероризма. Међу те изазове може се сврстати и глобализација која фаворизује развој и успон хомогене културе или „монокултурализма“.⁹

Глобализација је вишевековна творевина, али су се тек последњих четрдесет година значајно интензивирале транснационалне интеракције. Као појаву имамо глобализацију производних система, финансијских трансфера, медијско ширење слика и информација широм света, као и масовно кретање људи – туриста, радника и др.

Ентони Гиденс дефинише глобализацију као:

„Јачање друштвених односа широм света којима се повезују међусобно удаљена места тако да локална дешавања обликују догађаји који се одвијају на великој удаљености и обрнуто.“¹⁰

Паралелно са процесом глобализације јавља се и развија страх да растућа комерцијализација образовања, културе и информисања могу да наруше способност земаља и заједница да сачувају и побољшају сопствени начин живота.¹¹

Савет Европе и UNESCO, као и Европска агенда за културу у глобализујућем свету, која представља вредносно-идејни инструмент Европске уније у оквиру деловања у култури, су међународне организације које се, између осталог, боре за очување националних култура. Њихов начин деловања у овој области је кроз разне конвенције које ратификују појединачне земље, а затим укључују елементе конвенција у сопствене националне културне политике. Овим се у одређеној мери

⁹ Storey, John. *Inverting Popular Culture*, London: Blackwell 2003.

¹⁰ Гиденс, Ентони, *Социологија*, Београд: Економски факултет, 2003.

¹¹ UNESCO, *Globalization with a Human Face – Benefitting All*, Tokio, 2004, str. 20.

ублажавају негативни ефекти савремене културне глобализације, те се чува и промовише културна разноврсност. Усвајањем препорука и ратификовањем конвенција међународних организација од стране што већег броја земаља и њиховом имплементацијом у националне политике, претпоставља се да ће културна разноврсност имати бољу шансу да се очува. Између сталог, већа је вероватноћа да се резултати постигну заједничким деловањем него кроз изоловане националне и локалне мере. Очекивано је да деловање ових инструмената није довољно опсежно да спречи ширење глобализације, па можда чак ни да га значајно ублажи. Ипак, може се претпоставити да ове мере помажу и позитивно утичу на очување разноврсности у одређеном степену.

Ентони Гиденс каже:

„По мом мишљењу, ако нисте овладали дебатом о глобализацији или је нисте схватили, не можете иоле стручно обављати професију научника из подручја друштвених наука. То је, у друштвеним наукама као и у политици, сада вероватно најзначајнија дебата, јер она има снажан утицај, како на свет политичке теорије, тако и на свет друштвених наука“.¹²

Постоје различита схватања и дефиниције самог појма глобализације, али суштина разумевања глобализације је у прихватању чињенице да је ово процес који датира од најранијих дана човековог постојања, који се јавио као неизбежна последица сусрета различитих културних образаца и вредности. Разменом роба и разних материјалних добара дошло је до неминовног контакта и спонтаног мешања култура. Глобализација се циклично појављује током целог људског века кроз ратове великих освајача и кроз огромна царства која су махом пропадала.

„Потакнута наглим развојем технологије – посебно телекомуникације и информатизације, глобализација се развила у самосвојни, саможиви и полуаутономни систем.“¹³

Историјски гледано, осај јединственог света или заједништва настаје између 15. и 18. века. Модерна глобализација је нови светски процес који је започео пре хладног рата. Придев глобалан употребљавао се крајем 19. века за означавање целог света, док је именица глобализација ушла у познати Вебстеров речник први пут 1961. године.

Оно што је данас карактеристично као образац глобализујуће струје јесте удружено деловање мултинационалних корпорација, медија, индустрије туризма, организација које окупљају центре политичке, економске и војне моћи. Глобализују се процеси производње, облици политичког уређења, начини рада, производи, права и др. У таквим околностима, притисак на земље у развоју и традиционалне културе да се асимилију и покоре „доминантној култури“ је огроман.¹⁴

Глобализација је универзалан процес или сет процеса који генеришу међуповезаност и међузависност између држава и друштава повезујући их у један модеран светски систем.¹⁵ Међуповезаност и међузависност присутна је на различитим нивоима и у различитим областима и токовима. Ове линије се могу пратити између Севера и Југа, односно, развијених и неразвијених, као и између националних држава и транснационалних корпорација, са једне стране, и националних држава и међународних владиних и невладиних организација са друге стране. Неразвијени-

¹² Ентони Гиденс, *Свети који нам измиче*: прво предавање, стр. 145.

¹³ *Globalizacija, kultura kapitalizma i globalna kultura*, Snježana Čolić; Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb, <http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id=clanak&jezik=41156>

¹⁴ Featherstone M., *Undoing Culture, Globalization, Postmodernism and Identity*, London 1995, str. 6.

¹⁵ *The Concise Oxford Dictionary of POLITICS*, (2003), (second edition), ed. Iain Mclean, Alistair McMillan, Oxford University Press, str. 223.

ма су потребни кредити, инвестиције и технологија а развијеним енергија, сировине и јефтина радна снага. Глобализација укључује и подразумева читав спектар економске, еколошке и друштвене међузависности кроз такозване „cross-border“ трансакције. Ови процеси су омогућени и олакшани новим системима комуникације и транспорта, ширењем нових технологија – сателити, комјутерска мрежа.¹⁶

Истраживања процеса глобализације откривају да се суочавамо с појавом која има више димензија: економску, друштвену, политичку, културну, и да су све оне међусобно повезане на сложен начин.

Политичка димензија глобализације се огледа у новим формама владавине и ауторитета, нових сфера и поља политичког деловања, тзв. детериторијализација или реконфигурација друштвеног простора. Друштвена одговорност држава не престаје пред националним границама већ се пружа и преко њих. На једној страни, грађани могу да покрену спор против сопствене владе када крши њихова права, а на другој страни, међународни судови изводе на оптуженичку клупу шефове држава. Данас државе мање доносе правила игре, а више их поштују. Оне спроводе одлуке међународних организација.¹⁷ Гиденс каже да, „грађани увиђају да политичари имају ограничену моћ при решавању проблема и као резултат тога губе веру у постојеће системе владавине“¹⁸, а са друге стране политичари не осећају одговорност према грађанима него само према наднационалним компанијама.

Још једна карактеристика данашње политичке глобализације огледа се у томе што је асиметрична равнотежа транснационалне моћи између језгра и периферије светског система, то јест између Севера и Југа, изразитија него икад раније. У ствари, суверенитет најслабијих држава директно је угрожен, и то не толико због претњи моћних држава, као што је то раније био случај, већ пре свега због утицаја међународних финансијских агенција и других приватних транснационалних чинилаца, као што су мултинационалне компаније.¹⁹

Што се тиче друштвене димензије глобализације, мора се приметити да је данас сасвим очигледно да је последњих деценија неједнакост расподеле свјетског капитала постала још већа. У протеклих тридесет година драматично се повећала неједнакост у дистрибуцији капитала између земаља. Разлика у приходима између пет најбогатијих и пет најсиромашнијих земаља 1960. године износила је 30:1, 1990. 60:1, а 1997. 74:1. Између 1994. и 1998. године 200 најбогатијих људи на свету више је негоудвостручило своје богатство. Капитал троје најбогатијих људи на свету превазилази суму домаћег бруто производа у 48 неразвијених земаља у свету. Кад је реч о друштвеној глобализацији, неолиберални консензус пружа основу да се у име развоја и економске стабилности смањују плате; да би се то постигло, неопходна је либерализација тржишта рада која се постиже смањењем цене рада, забраном прилагођавања плата порасту продуктивности и трошковима живота, и укидањем закона о минимуму зарада. Циљ је спречавање инфлаторног удара као последице повећања плата. Смањење куповне моћи домаћинства које проистиче из такве политике решава се изласком на страна тржишта. Ново глобализовано сиромаштво није резултат недостатка људских и материјалних ресурса, већ незапослености и смањења плата широм света.²⁰

Иако су економска димензија, и пре свега, економско тржиште један од главних покретача који интензивирају глобализацију, ипак она није само економски феномен. Глобализација се односи на скуп промена, а не на једнодимензијалну про-

¹⁶ <http://www.politikolog.com/elobalizacij.pdf>

¹⁷ Исто.

¹⁸ Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет, Београд, стр. 64–65.

¹⁹ <http://www.womenngo.org.rs/feministicka/tekstovi/boaventura-de-soza-santos.pdf>

²⁰ <http://www.womenngo.org.rs/feniimsticka/tekstovi/boaventura-de-soza-santos.pdf>

мену. Економско тумачење глобализације разматра пораст међудржавних трансакција и протока капитала, роба и услуга. У економском смислу чита је нова врста детериторијализације тржишта. Пораст моћи финансијског тржишта, као и пораст трговине, приморавају владе да прилагоде и хармонизују про-тржишне политике, пореске политике, али неретко и да повећају своја задуживања. Националне државе су приморане да смање јавну потрошњу и државни уплив у економију, настојећи да привуку стране инвестиције. Глобализована економија заснована је на новим односима производње, трговине, потрошње и финансија. Улога и моћ транснационалних корпорација енормно је порасла. Транснационалне корпорације су спремне да релоцирају производњу и инвестиције у било којем дијелу света и да омогуће улазак такозване „глобалне робе“, као што су Coca-Cola, Mc Donalds, Nike патике. Данас је сваки производ постао широко доступан, а то значи и глобализован. Финансијско тржиште реагује на промене у било ком делу света.²¹

Ентони Гиденс подсећа да и поред огромне економске моћи и способности транснационалних корпорација да утичу на вођење политике постоје нека кључна подручја у којима се њихова моћ не може мерити са моћи држава – при чему су овде посебно важни територијалност и контрола над средствима принуде. Ако је током раног развоја система националних држава сувереност била повезана са замјеном „меких граница“, „тврдим границама“, данас се ради о обрнутом процесу. А чак ни УН немају територијалну одређеност и значајан приступ средствима принуде.²²

Ален Скот сматра да се „логика капитала“, која се увек труди да избегне политичку регулацију, супроставља „логици политике“ која се стално бори да економску активност задржи под својом контролом. Равнотежа је нарушена у корист економије. Ако се прихвати да је победа политике над економијом водила оној врсти економске неефикасности које су се показале у социјализму који више не постоји, победа економије над друштвеним и политичким, која би се догодила једном за свагда, како је замишља неолиберализам, може да се постигне само уз велику социјалну цену.²³

Дакле, постоји глобализација економских, друштвених и политичких односа, који су поткопали кохерентност, целовитост и јединство индивидуалних друштава и култура. Глобализација укључује раст мултинационалних корпорација, чији годишњи промет премашује национални приход многих индивидуалних националних држава, повећање средстава масовне комуникације, али и могућност технолошких катастрофа које не познају националне границе.²⁴

Постоје мишљења да је потребно направити разлику између глобализације као политичког пројекта неолибералног капитализма с краја двадесетог века од глобализације као историјског процеса. Упрвом случају реч је о утопији глобалног слободног тржишта, институције чији је циљ слободни економски живот без друштвене и политичке контроле националних држава. Глобализација економије представља напредовање јединственог типа западног капитализма: америчког слободног тржишта. С друге стране, глобализација је као историјски процес започела у Европи с почетка модерне епохе, од 15. века на овамо. За човечанство на крају модерне епохе она је историјска судбина. Та технолошки ношена модернизација

²¹ <http://www.politikolog.com/globalizacija.pdf>

²² Ентони Гиденс. *Последице модерности*, Београд: Филип Вишњић, 1998, стр. 75.

²³ Ален Скот, *Последице модерности*, Београд: Филип Вишњић, 1988, стр. 90.

²⁴ Snježana Čolić. *Globalizacija, kultura kapitalizma i globalna kultura*, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb.

http://hrcak.srce.hr/index.php?sxow=clanak&id_clanak_jezik=41156

светског економског живота ће напредовати без обзира на судбину светског слободног тржишта.²⁵

Култура је универзални људски феномен, антрополошка чињеница и битна општа особина човека као друштвеног и индивидуалног, духовног и стваралачког бића. Култура је најшири појам који обухвата све што људски свет и живот дели од анималног, тако да нема људског друштва без одређене културе; а цивилизација је она епоха у развоју људског човечанства која долази након дивљаштва и варварства, и коју за разлику од претходних, карактеришу нова људска достигнућа: моногамија, подела рада, робна производња и размена, градови, држава, писмо...

Култура се односи на целокупно друштвено наслеђе неке групе људи, на научене обрасце мишљења, осећања и деловања неке групе, заједнице или друштва, као и на изразе тих образаца у материјалним објектима. Реч „култура“ долази из латинског „colere“, што значи настањивати, узгајати, штитити, поштовати. За културу постоје и друге дефиниције које одражавају разне теорије за разумевање и критеријуме за вредновање људске делатности. Антрополози културу сматрају дефинишућим обележјем рода Хомо.

Једна од димензија глобализације јесте и глобализација културе. Глобализација прети униформисањем културних посебности, културних вредности. Култура, суочена с разним врстама асимилације, доминације јачих над слабијима, развијенијих над мање развијеним, спас тражи у борби за право на разлику и за признање плурализма.

Културна глобализација је сусрет различитих светских култура и обичаја. Проток робе, капитала и људи преко државних граница носи са собом и проток навика, обичаја и култура. Овај процес код различитих људи често изазива различите реакције. Неки сматрају утицај нове културе позитивним развојем који обогаћује постојећу културу док други у новој култури виде претњу већ утврђеним правилима и вредностима.

Национална култура је култура једног народа, коју је стварао кроз историју. Она нема исто значење у сваком раздобљу историје. У данашњем свету, њени пројекти се разликују по томе колико задржавају у себи традиционалне појмове културе и нације. Пре француске револуције, у којој се зачело модерно схватање националности, постојале су, заједнице с мање или више израженим карактеристикама: народним, етничким, традиционалним, историјским. Од ренесансе до просветитељства европска култура је преузимала и преносила универзалне и космополитске обрасце и тежње. Нације с властитом државом имале су више прилике да подрже своју културу и обезбеде јој већу самосталност него оне које су биле укључене у туђе државе или подложне њиховом устројству. Од тог положаја зависиле су слободе коју су се нудиле и остваривале.²⁶

Национална култура остаје основом сваке посебне културе у оној мери у којој потврђује и изражава идентитете народа којем припада и повезује их с културама света. Њени задаци нису више исти као у вриеме када су се почињале обликовати националне заједнице. Она је дужна, да се, улазећи у међународне „коалиције“, ослободи од мита нације и оптерећења национализма. Онолико колико то ус-1да постигне, толико потврђује лични квалитет. Националне културе у данашњем свету су суочене са разним изазовима, као што је, између осталих њен ангажман за националност. Такав ангажман може потчинити културу самој нацији, национал-

²⁵ Snježana Čolić. *Ibid.*

²⁶ <http://www.sveske.ba/bs/content/nacionalna-kultura-i-globalizacija>

ној држави, државној идеологији или идеологији уопште.²⁷ Други изазови са којима се суочава национална култура су изазови глобализације, која поништава све што је посебно, све што традиционално и другачије од униформности коју глобализација носи са собом.

Садржаји наше културе се стално мењају. Наша култура никада није само локални производ, него увек садржи и трагове пређашњих културних посуђивања или утицаја који су су постали натурализовани. Најбољи пример је језик, који је препун увезених идиома, који на крају постају натурализовани и узимају се као део стандарда при чему се будући упливи у језик критикују.²⁸

Процес глобализације, данас, доводи до тога да једна култура постаје доминантна, преузимајући хегемонију и ширећи своје вредности и утицај и тако негативно утичући на појединачно културно наслеђе, националне специфичности и разноврсност. Међусобно приближавање и стандардизација очита је у културним добрима у целом свету, од одеће до хране, музике, телевизије, филма, архитектуре итд. Не можемо игнорисати чињеницу да одређени стилови, брендови, укуси и праксе имају глобалну вредности и могу се сусрести свуда у свету.

Широко раширена у простору глобална култура је „одсјечена“ од било које прошлости. Она је овде, сада и свуда. Док се нације могу схватити као историјски идентитети, глобална култура се не може повезати с неким таквим историјским идентитетом. За разлику од националних култура глобална култура је култура без сећања. Нема светских сећања која се могу искористити да би ујединила људскост, а најглобалнија искуства до данас, колонијализам и светски ратови, једино нас могу подсећати на историјске људске расколе.²⁹

Последњих четрдесет година се културна пракса потрошње налази у средишту анализе капиталистичке културе која се шири на цели свет. Оно што је битно у идеји потрошачке културе или тзв. конзумеризам, јесте чињеница да је реч о култури којој је средишња преокупација потрошња. Сврха живота постаје зарадити што више новца да би се купило што више ствари. Међутим, нагласак није на једноставној чињеници високог степена потрошње у развијеним капиталистичким друштвима, већ на њеном културном значењу. Искуство живљења у таквој култури намеће и питање значења које људи придају праксама потрошње, као и значењу таквих пракси за људски осећај смисла, среће, идентитета итд.³⁰

Креирање ставова и вредности који стварају вјештачку потребу за одређеним производима обезбеђује одржавање акумулације капитала, односно одрживост капиталистичког система. Овај процес се највише остварује преко масовних електронских медија.³¹

Електронски медији, а пре свега телевизија, омогућавају гледање и праћење догађаја широм света, и бар посредно, учествовање у њима. Нарочито су сателитска и кабловска телевизија помериле ствари. Државама је теже да контролишу такве канале а грађанима је лакше да дођу до пожељних информација. Глобални медији су помогли и трасирали пут ширењу конзумеризма, космополитског животног стила и масовне културе. Кроз конзумеризам се огледа економска, културна и медијска страна глобализације. У културном смислу, ту се ради о продаји животног стила.³²

²⁷ <http://www.sveske.ba/bs/content/nacionalna-kultura-i-globalizacija>

²⁸ Tomlinson, John. 1992. *Cultural Imperialism*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

²⁹ Smith, D. Anthony. 1990. *Towards a Global Culture?*. *Theory, Culture & Society* 7/2–3:171–191

³⁰ Tomlinson, John. 1992. *Ibid.*

³¹ <http://www.madmarx.rs/files/PadezamnMK.ulturna-politika-vs-globalizacija-Raznolikost-protiv-uniformnosti.pdf>

³² <http://www.politikolog.com/globalizacija.pdf>

Глобализација је реалност и неминовност, комплекснија је од токова капитала и роба, с обзиром да узрокује и резултира растућом међузависношћу људи, то јест процес који интегрише не само привреде већ и културе, технологије и владе. Људи широм света постају повезани и погођени било којим догађајем у удаљеном кутку земљине кугле.³³

Песимистични поглед на глобализацију културе сматра да она уништава локалне културе, шири светске неједнакости и увелико погоршава животе сиромашних. Неки тврде да глобализација ствара светске победнике и губитнике од којих неколицина просперира, а већина бива осуђена на бедан и очајнички живот. Глобализација културе је комплексни сет процеса, а не један једини процес, а они се одвијају контрадикторним начинима. Већина људи мисли о глобализацији једноставно као о одвлачењу моћи или утицаја из локалних заједница и нација према глобалном тржишту. Ово стварно и јесте једна од њених последица. Као што је у претходном тексту речено глобализација културе је резултат општих промена у свету, природан след догађаја, неминовност. Питамо се да ли уопште постављати питање да ли је глобализација добра или лоша. Наравно постоје ставови који су подељени на оне који је подржавају и они који јој се, по нашем мишљењу, безуспешно противе.

У суштини она је добра и користимо иницијаторе глобализације као што је интернет без кога не би смо могли замислити наше школовање данас, али исто тако, не треба глобализовати све, по сваку цену и неке ствари треба да остану својствене само једном народу односно држави. Свака особа треба да прихвати и поштује различитост, обичаје, веру, расу, нацију, музику, правце у уметности, јер све то за неку другу страну представља лични или колективни идентитет. Самим тим непоштовање таквих ствари доводи до предрасуда и стереотипа.

„Пошто је главнина света немоћна да се одупре инвазији културних производа из развијених земаља – или будимо конкретнији, из суперсиле, САД, која за собом вуче велике транснационалне корпорације, ускоро ће се свима наметнути северно-америчка култура, која ће стандардизовати свет и уништити његову богату флору рзноликних култура. На тај начин ће сви народи изгубити свој идентитет, своју душу, и свешће се на колоније 21. века – на зомбије или карикатуре извајане.“³⁴

Ова страна глобализације је негатива јер доводи до потпуног усвајања других вредности и заборављања сопствене баштине. Свет постаје културна својина САД-а. Покушај наметања једне културе, значило би одузимање слободе онога што неко жели да буде, или онога што је био. Ја мислим да свака особа, група људи, ако жели треба да тежи очувању онога што чини његов културни идентитет, његово право је да чува свој идентитет и да прихвати оно што му одговара из других култура, али мора да научи да поштује и толерише различитост, јер сви смо ми рођени исти, а све остало нам је временом наметнуто.

³³ Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања, *Култура и развој*, Београд, 2004, 201.

³⁴ <http://www.openmontenegro.eu/2011/05/30/0-kritic-globalizacije-kulturni-identiteti-i-slobode/>

1.2 Библиотеке – локални центри информација

Повећање количине доступних информација отвара значајне, нове радне улоге савременог човека, а посебно – библиотекара: у приступу, избору, сажимању, процени и чувању информација. Нова привредна грана информацијског друштва, односно „четврте економије“, као решење за нови правац развоја који води огромном приливу информација на почетку новог миленијума могла би да одреди нову улогу јавних библиотека као и база података у информационом друштву. Доступност и прегледност информација зависи од информацијских система као што су: каталози, базе података, адресари и остали видови логичких и системских разврстаних података.

Такву класификацију, контролу, стандардизацију информација и креирање разних структура које ће омогућити брзо и ефикасно добијање потребних информација може дати комбинација одговарајућих стручних методологија:

- библиотекарства (библиотекари су практично неопходни кориснику у проналажењу жељене информациј) и
- информатике, медија и комуникација у сарадњи са бизнисом и менаџментом.

Сада се поставља главни стратешки задатак којим треба да се баве образовне институције, јавне библиотеке и друге одговарајуће установе, историјски посматрано, те институције преузеле су на себе одговорност за ширење информација и знања достјоних популацији у целини.

Сада јавне установе за информисање морају поново да одреде своју улогу у испуњавању захтева јавности за информацијама у настајућем информационом друштву. За то је нужна оцена потреба корисника, као и најбољи методи како да оне буду такве да приступ информацијама буде што продуктивније задовољен. Ако је информација данас новац, тада нове улоге јавних установа за информисање – библиотека, која ће омогућити откривање онога што је потребно човеку трећег миленијума, те при том отворе и презентирају разне збирке или информације које би биле од значаја за заједницу која је окружује, сигурно долазе у центар пажње локалне владе и пословних партнера који би финансирани њихов рад на таквим пројектима.

Ако јавне библиотеке уоче и искористе могућности које отвара динамични развој информационе и комуникационе технологије оне имају прилику да постану електронска капија у свет информација.

Због растућег тренда коришћења електронских медија, употреба *електронске књиџе* у оквиру академских институција постаје такође незаобилазна. Од када је последњих пар година Интернет постао непресушан извор информација, неопходно је размотрити појам електронске књиџе; у том погледу, тај појам је проширен и редефинисан, нарочито у погледу свог садржаја и форме, а касније и примене у настави. Електронске књиџе су постале важна алатка путем које се настава одвија ради испуњења образовних потреба различитих студената. Свест о различитим потребама студената је неопходна да би се одредио тип медија путем којег ће се изводити настава и начин на који ће се структурирати часови (Khan, 2005; Laulliard, 2001). Потребе студената су увек биле важне за истраживаче и наставнике (Khan, 2005; Laurillard, 2001; Moore & Kearsley, 2005; Schwitzer, Ancis, & Brown, 2001). Раст учења на даљину путем Интернета је добар показатељ о потребама студената у последњих двадесетак година (Hills, 2003; Khan, 2005). Ови подаци су нарочито важни приликом планирања курсева за студенте.

Постоји велики број доступних статистичких података о раширеном тренду коришћења електронских књига. Ипак, додатна истраживања су потребна да би се одредио ефекат транзиције на електронски медиј. Уколико коришћење електронске књиге има позитиван ефекат на факултетима или уколико чак нема ефекта на мотивацију и постигнуће код студената, онда касније можемо да говоримо о њиховој широкој примени у основним и средњим школама; уколико је пак ефекат негативан, њихове предности се морају заобићи. Чак 56 процената испитаника је одговорило да у свом раду комбинује традиционалне и електронске књиге (Shelbume, 2011). Ови нам резултати говоре да тренутно ипак не постоји тенденција потпуног елиминисања штампаних књига. Слично томе, имајући у виду повећану употребу електронске књиге, овај рад се бави њеним импликацијама на наставни процес, односно до које мере коришћење електронске књиге усложњава наставни процес на факултетима. Питања су следећа питања: Да ли студенти радије користе електронске или штампане књиге? У којим случајевима студенти показују наклоност према једној или другој врсти књиге? Када будемо разумели и одговорили на ова питања, моћи ћемо лакше да спроводимо наставни процес (Marilyn Christianson, Marsha Aucoin, 2010). За потпунији одговор на постављена истраживачка питања, аморају се нализирати предности и мане коришћења електронске књиге на факултетима, и, затим, путем коришћења најновијих резултата истраживања, одговорити и на питање до које мере електронска књига мења наставни процес за наставнике и студенте. И поред многобројних предности, електронска књига још увек не може у потпуности да замени употребу штампане књиге, због тога што су њени најбројнији корисници, тј. студенти веома разнородних потреба и старосне доби. И поред тога, електронска књига значајно утиче на промењене стилове учења код студената, односно њеном употребом се мења наставни процес.

Због своје велике раширености у последњем периоду, електронске књиге су један од најефикаснијих начина да се подржи учење на даљину; електронске књиге се читају од стране хиљаде читалаца. Због тога можемо да кажемо да је учење на даљину неодвојиво од употребе електронске књиге. Сведоци смо да студенти све више и више комуницирају дигиталним путем, једни са другима. Међутим, то није једина сврха електронских средстава: студенти такође користе електронска средства у наставном процесу да би дошли до нових сазнања. Пример је управо учење на даљину. Наиме, израз учење на даљину може да има веома много значења. У најједноставнијем смислу, реч је о „мешовитом медију“, јер студенти пишу за рачунарским столом, користећи процесор, док радове могу да предају и штампаним путем. Али, није увек једноставно дати комплетну дефиницију учења на даљину; различити аутори пружају различите дефиниције. Такође, упоредо са развојем технике, долази до промена у разумевању учења на даљину (Phipps & Merisotis, 1999:11). Слично, дигитално учење у себи комбинује различите методе рада и учења, медије, као и различите наставне материјале.

Наравно, и посао наставника се почео мењати муњевитом брзином у корак са револуцијом из области нове електронске опреме. Изазови на које наставници наилазе у наставном процесу сада се лакше решавају, путем рачунара или неких других доступних електронских средстава; можемо рећи да већ сада практично живимо у дубокој дигиталној ери. Електронске књиге свакодневно постају интегрални део академских институција. Главни издавачи као што су McGraw-Hill, Pearson, и John Wiley & Sons, сарађују са факултетима ширећи употребу електронских књига. Неки издавачи чак и наплаћују своје материјале; у цену је укључена и употреба материјала (Acker, 2011; Young, 2010). Са друге стране, неки универзитети чак изричито захтевају употребу електронских књига. Miller and

Bosman (2011) наводе да је предвиђање Амазона да ће за једну деценију, мање од 25 процената књига бити штампане. Међународно издаваштво (2011) је изнело статистичке податке да је 2010. године употреба електронских књига повећана за више од 340 милиона USA долара.

Не само да се студентима и осталим корисницима пружа могућност да брже и лакше дођу до већег броја информација, већ се несумњиво и традиционалне књиге дигитално освежавају. Реч је о иновираним верзијама књига где постоје линкови за одређене пасусе, као и могућност лаког тражења кључних речи (Armstrong, Nardini, McCracken, Lugg, & Johnson, 2009; Crestani et. al., 2005; Jamali et. al., 2009). У електронским документима, *hiperlinking* повезује речи и фразе са глосаријем и тако олакшава разумевање текста (Landoni et al., 2001). Студенти који нису сигурни у значење речи могу одмах да кликну на глосариј и веома брзо сазнају значење. Слично томе, студентима је олакшано читање страних текстова у електронским књигама, јер они могу одмах да консултују речнике или преводе (Crane, 2001). Линкови се такође могу користити ради запажања важних делова у тексту; на пример, многи линкови упућују до вести или осталих важнијих страница, пружајући на такав начин више информација.

Такође, дизајн електронске књиге привлачи велики број читалаца у виртуелном свету. Из тог разлога, различите издавачке куће сада нуде своје књиге, не само у штампаној форми, већ и у електронском формату ради погоднијег читања/слушања. Забележено је да библиотеке у свом раду прихватају електронске књиге; 66 процената друштвених библиотека тренутно користи електронске књиге (Osnoš, 2011). Многе земље у свету су брзо прешле на дигитални формат књиге. На пример, Јужна Кореја има за циљ да дигитализује све уџбенике до 2015 године; овај поступак је приморао и остале земље, укључујући и Сједињене Америчке Државе, да повећавају своје дигиталне ресурсе намењене за дигитално учење (Eason, 2011). Прелаз од традиционалног до електронског формата ће се наставити. Посебно су важни они статистички подаци који говоре о видљивим предностима електронских књига, као што су заузимање смањеног простора и ниже цене. Као што се може запазити, прелаз ка електронским књигама је и финансијски привлачно решење за факултете и библиотеке. Услед многобројних предности, читање електронске књиге постаје задовољство за одређену групу читалаца, већином млађих људи који су наклоњенији електронском формату књиге него штампаном (L. M. Gorghiu et al. 2009). С тим у вези, можемо да испитамо и употребу таблет средстава у настави, односно њихов ефекат на читање и повећање мотивације код студената. Видимо да су се, упоредо са брзом револуцијом рачунарске технологије, развиле различите форме дистрибуције информација.

Главна предност електронске књиге је њена лака доступност, јер се њени садржаји могу сваког тренутка веома брзо скинути са Интернета (Crestani, Landoni, & Melucci, 2005). На веома једноставан начин долази се до информација независно од места где су оне смештене. Једноставан приступ материјалима, лака преносивост, и боље чување информација су набројане као најважније предности електронске књиге (Clark et. al., 2008). Као најважнија предност за наставнике и студенте је што су електронске књиге у потпуности интерактивни наставни материјали; такви материјали могу да садрже линкове, слике, графиконе, табеле, видео материјале, или Јава скриптове, који су заштићени лозинком и корисничким именом. На пример, када пишу на овакав начин, студенти могу да учествују у различитим дискусијама (Huot and Takayoshi). Затим, студенти могу да учествују у разним активностима, као што је прављење вебсајта; могу да направе дигитални портфолио са аудио и видео фајловима као и скенираним документима; могу да учествују у

стварању блога. Видимо да се обим писања и активности путем нових медија непрекидно шири. Постаје јасно да се на овакав начин не развија сарадња само међу самим студентима, већ се путем дигиталне технологије стварају нови жанрови. На исти начин, можемо да очекујемо да се разне друге активности развијају. Због наведених промена, наставни планови и програми се мењају и непрекидно допуњују. Упоредо са њиховим мењањем, неопходно је наставити даљу интеграцију нових медија у наставном процесу.

Питање начина читања путем екрана је неодвојиво од технолошког развоја. Студије указују да је повећана употреба електронских средстава у вези са напретком технологије. Noyes i Garland (2008) указују да екран смањује диспарат између штампаних и електронских формата. Chesser (2011) објашњава како Амазон *Kindle* и Appleov *iPad* позитивно мењају ставове људи у вези са читањем путем екрана. Као једна од наведених предности је зато што читаоци имају могућност да по потреби мењају величину слова, одн. могу самостално да прилагоде величину слова према екрану (Abram, 2010; Larson, 2009). Процене су биле да ће Амазон продати 35 милиона *Kindles* до 2012, одн. да ће више од 33 процената САД-а користити таблет рачунаре до 2015; ови статистички подаци говоре да је реч о растућем тренду читања путем екрана (Chesser, 2011).

Коришћење технологије олакшава читање електронске књиге, тј. постаје удобније за своје кориснике. Одређена ограничења која се том приликом могу јавити ипак нису толико приметна. У истраживању спроведеном 2010. године, испитивано је до које мере технолошка достигнућа могу да надоместе одређене недостатке код ометене деце у развоју. Студија је пратила развој аутистичне деце у рачунарској учионици. Путем методе директног посматрања, утврђено је да деца која су провела више времена радећи задатке путем рачунара показују боље резултате. На такав начин, деца уче да комуницирају другачијим путем. Закључено је да разлог лежи у чињеници да су деца изгубила страх радећи на рачунару (Williams et al. 2010). Такође, утврђено је да су деца показивала већу наклоност према рачунарима него према осталим средствима за играње. Видимо да рачунари представљају веома ефикасан медиј за остваривање не само наставних, већ и ненаставних циљева; технологија има бројне примене и у свакодневном животу, у решавању свакодневних проблема, као што је прилагођавање новим срединама. Људи могу да побољшају квалитет свог живота користећи непресушне изворе Интернета. У оквиру свих предности електронске књиге, треба размотрити везу између коришћења електронске књиге и постигнућа код студената. Обезбеђивање јефтнијег приступа материјалима за учење остаје у другом плану уколико постигнуће студента није тиме побољшано. Пре него што универзитети наставе да дигитализују своју наставу због поменутих финансијских предности и погоднијег приступа материјалима, утицај дигиталног формата на студенте се мора детаљно анализирати.

Знамо да студенти брзо реагују на промене јер свакодневно користе дигиталне ресурсе. У исто време, и фокус истраживања треба да обухвати однос постигнућа студената и коришћења дигиталних ресурса.

Иако се, углавном, говори о предностима приликом читања, постоје такође и одређена ограничења која треба споменути. Tracey i Mogrov (2002) нарочито проучавају потешкоће које се јављају приликом читања електронске књиге. На пример, вероватније је да студенти само прелете електронски текст тражећи кључне речи радије него да читају ред по ред (Woody et. al., 2010). Читајући на овакав начин, студенти нису у могућности да довољно разумеју прочитани текст. С тим у вези, треба испитати да ли има промена у ситуацијама када студенти читају исти

текст на детаљнији начин, уз помоћ традиционално штампаних књига; још увек нема довољно информација о разумевању прочитаног текста путем штампаног медија. Такође, употреба већ поменутих хиперлинкова за додатне материјале може бити збуњујућа за студенте, јер им може реметити концентрацију (Wilson et al., 2003; Marshall et al., 2003). Студентима може бити нејасно који хиперлинкови воде до којих глосарских јединица, референци, других секција књиге, или спољашњих докумената. Међутим, студенти који су већ разумели све информације из текста не морају да консултују глосарије, чак их могу сматрати сувишним или збуњујућим. Са друге стране, приликом читања електронске књиге, реч је о потпуно другачијем искуству (Gould et al., 1987, Muter and Maurutto, 1991). Већина штампаних књига су портрети, а не пејзажно окренути. Када студенти читају електронске књиге за рачунарским мониторима или лаптоповима, понекад нису у могућности да читају текст преко целе стране на екрану (Dillon, 1990). Том приликом, студенти морају да померају документ да би могли да виде све делове странице. Уколико документ може да стане на једну страну, могуће је да садржај не буде видљив или читљив у целости. Штавише, када се повећавају или смањују стране, то може да постане збуњујуће за студенте (Waycott i Kukulska-Hulme, 2003). Једно решење је да се дозволи читаоцима да мењају величину слова тако да се тиме олакшава читање на дужи временски период. Међутим, тада може доћи до промене код дужих докумената, што корисницима отежава померање тренутног текста, односно проналажење наслова одељка (Dillon, 1990). Када се текст налази на малом монитору, корисницима је обезбеђена боља навигација краћег материјала (Marshall i Ruotolo, 2002; Waycott i Kukulska-Hulme, 2003). На крају, студенти ретко читају књиге линеарно; они прескачу тражећи информације на које су наишли или можда нису; они траже новије информације процењујући омот и квалитет књиге не обраћајућу толико пажњу на детаље (Canter et al, 1985).

Такође, вађење забелешки приликом читања електронске књиге може бити проблем за студенте (Polanka, 2011). Највише се помињу нелагодност читања са екрана, немогућност да се подвуче материјал, да се пишу забелешке у оквиру самог текста, што може бити разлог зашто многи студенти једноставно више воле традиционално штампане књиге (Clark et. al., 2008; Kang et. al., 2009; Woody, Daniel, & Baker, 2010). На крају, треба поменути замор очију и друге физичке нелагодности услед дужег читања електронских књига (Clark, Goodvvin, Samuelson, & Coker, 2008; Gunter, 2005; Jamali, Nicholas, & Rowlands, 2009; Kang, Wang, & Lin, 2009; Rockinson-Szapkiw, Holder, & Dunn, 2011). Сви поменути разлози нам говоре зашто студенти више читају традиционално штампане књиге (Jamali et. al., 2009; Lam, Lam, Lam, & McNaught, 2009).

Са друге стране, читањем електронских књига, студенти постају активнији учесници у наставном процесу (Adler and Van Doren, 1972). Пасивно читање се обично повезује са читањем из задовољства, најчешће лаганије литературе. Активно читање захтева критично размишљање, учење и доношење одлука; на пример, студенти бележе своје коментаре на свакој страници.

Када анализирамо предности и недостатке електронске и штампане књиге, поставља се питање форме и садржаја истих. У форми традиционално штампане књиге, постоје добро утемељене конвенције које сваки читалац може једноставно да интерпретира за своје потребе – сведоци смо да конвенције штампаних књига постоје дуги низ година. У зависности од форме писаног медија и начина на који је текст организован, читаоци одређују како да приступе читању.

Са друге стране, у дигиталном формату, покрећу се многа друга, понекад сложенија питања: приступ и отварање књиге, садржај, додатни материјали, нави-

гација, и лоцирање информација у тексту. Што су студенти више изложенији читању путем одређеног медија, то га више разумеју. Разумевање се може побољшати додатним информацијама којим се објашњавају одређене везе међу идејама (McNamara et al., 2001). Додатни подаци се у традиционално штампаним књигама најчешће налазе обично на крају књиге у додатку, глосарију или индексу. Управо је хомогеност главни недостатак електронских књига у којима већина текстова изгледа идентично, што студентима може да отежа лоцирање текста (Nielsen i Mollisch, 1990). Са друге стране, у традиционалним књигама, студентима је олакшана оријентација због постојања одговарајуће пагинације.

Форма електронске књиге је нарочито важна приликом читања електронског текста. Величина, тип и квалитет рачунарског екрана утиче на брзину читања, број пауза, концентрацију, и одлуку да ли ће се читати или прескочити одређени материјал (Burbules, 1998; Muter, 1996). Рачунарски екран обезбеђује читаоцима више радног простора, и самим тим више слободе приликом одабира материјала за читање. Са друге стране, студенти који више проводе времена за екраном, могу да наилазе на бројне проблеме: замор, тежина читаног материјала, притисак очију који неминовно долази приликом читања путем рачунарског екрана. Иако су данашњи екрани мањих димензија, услед недостатка добре тастатуре, они нису најподеснији за активно читање (Ryman, 2010; Morris et al., 2007; Marshall and Ruotolo, 2002). Са друге стране, постојање софистицираног форматинга и хипертекстуалних линкова их издваја од традиционалних процесора. Меду тим, и поред свих забележених предности у коришћењу електронске књиге, забележено је да су студенти ипак наклоњенији традиционално штампаним књигама него електронским књигама (Woody et al., 2010), и да стога више воле да читају штампане књиге (Buzzetto-More, Sweat-Guy, & Elobaid, 2007; Gregory, 2006; Jamali et al., 2010; Woody et al., 2010). У *Educational Marketer* (2011) забележено је да 75.2 процената студената на факултетима управо користи штампане књиге, а не електронске. Утврђена је веза између формата књиге и старосне доби њихових корисника. Студије су показале да старији студенти који су одрастали користећи традиционално штампани формат књиге и даље остају верни штампаном формату књиге, док је код млађих студената другачији случај (Kang et al., 2009; Smith, 2008).

Када препознамо различите стилове учења, различити методи рада ће полако бити усвајани. Као наставници (радећи у учионици или путем Интернета), суочени смо са различитом популацијом студената са различитим очекивањима. Стога постоји потреба да разумемо који фактори сачињавају успешно учење. Због разних фактора, наставници нису увек у могућности да примене најбољи метод рада који одговара потребама различитих студената. Међутим, када препознамо различите стилове учења, олакшаћемо процес учења наших студената. Diaz and Cartnal (1999) наглашавају да постоји веома мало истраживања о вези учења на даљину и различитих стилова учења код студената.

Позитивно искуство побољшава мотивацију код студената; тада су студенти спремнији да се прилагоде електронском окружењу и да сарађују са великим бројем осталих учесника. Силови учења играју важну улогу у успеху студената, у образовном процесу уопште (Diaz & Bontenbal, 1999). Уколико се студенти адекватно прилагоде електронској средини за учење, то може да их подстиче да проводе више времена истражујући различите дигиталне ресурсе. Задати циљеви учења се остварују када се у раду комбинују различите наставне стратегије (Moallem, 2007–2008). На пример, учење на даљину путем Интернета је већ прихваћено на универзитетима у САД и наставља да се повећава; 66 процената америчке нације је 2006–2007. обухваћено електронским курсевима овог типа (2008). Тре-

нутно истраживање се спроводи о достигнућу ученика (Moore & Kearsley, 2005; Khan, 2005). На крају, стил учења код студената може да утиче и на њихово индивидуално понашање (Bostrom, Olfman, & Sein, 1990). С обзиром на важност идентификовања потреба студената, стилови учења су почели детаљније да се проучавају: пореде се стилови учења, у традиционалном и дигиталном окружењу. С обзиром да различити студенти процесуирају информације на различите начине, дуго се сматрало да индивидуалне разлике имају велику улогу у учењу и настави (Moallem, 2007). Јавља се потреба да се разуме популација студената на даљину (Vafa, 2004) и да се разумеју њихови стилови учења (Zhang, 2005). Спроведено истраживање је показало да студенти различитих стилова показују различите резултате у образовним окружењима (Diaz & Cartnal, 1999). Сазнање о ученичким стиливима може да помогне наставницима око одабира најприкладнијег метода рада. Резултати ове студије могу ипак највише да послуже наставницима да прилагоде своје методе без обзира да ли раде електронски или не. Neuhauser (2002) је применила своја сазнања о стиливима учења и фокусира се првенствено на њихову успешност код студената. Поређена су два типа курса. Један је био електронског типа, а други се изводило у учионици, на традиционалан начин. У обе групе, предавања је обављао исти наставник користећи идентичне наставне материјале. Студенти су могли сами да одлуче у којој од ове две учионице желе да имају наставу. Стил учења је био процењиван коришћењем два инструмената. Neuhauser (2002) је закључила да не постоје знатне разлике у стиливима учења, и да нема корелације између завршних оцена у једној од ових двеју група. Резултати су показали да су већина студената (више од 60 процената) визуелни типови личности, док су само три ученика (из читаве популације) изабрала аудитивни вид као изабрани стил учења.

Tucker (2001) је такође проучавао стилове учења доводећи их у везу са фактором успешности у електронском и традиционалном окружењу. Опет, резултати су показали да нема значајнијих разлика у завршној оцени из ове две различите групе студената. На крају, Wang, Hinn, and Kanfer (2003) су се у својим истраживањима фокусирали на везе између стилова учења код студената и електронског окружења. Утврђено је да стилови учења не утичу значајније на успех студената који уче електронским путем. Успех студената у електронској срединије такође проучаван (Levy 2007), путем поређења учинка код студената на почетку и на крају курса. Резултати су утврдили да је мањак задовољства у електронском окружењу главни разлог зашто студенти напуштају курс. Међутим, Buerck, Malmstrom, and Reppers (2003) су урадили још једно истраживање да утврде везу између одређене средине за учење (традиционалне и електронске) и постигнућа код студената; настојали су да увиде да ли постоје разлике у академском успеху студената из ове две различите средине за учење. Резултатом је утврђено да постоји веза између преферираног стила за учење код студената и одређене околине за учење, али не и постигнуће студената.

Међутим, иако нису уочене значајније разлике у различитим стиливима учења, примећено је да студенти који су подучавани електронским путем поседују већу склоност да сарађују са вршњацима, на разним друштвеним догађајима, да успешније комуницирају са својим наставником, да познају више детаља о наставним материјалима, имају већи степен независности, читалачке навике, искуства, ијасно постављене циљеве. У свом истраживању, Wang et al. (2003) је закључио да свест о различитим стиливима учења ипак до неке мере може да повећа учинак студената у електронском окружењу.

У Националном удружењу наставника (2004), јасно су дефинисани принципи око употребе одређених медија за учење. Као најважније, наставници треба да одреде како ће користити електронске и штампане медије који морају бити у складу са унапред постављеним педагошким циљевима. Ипак, наставници не треба да буду вођени искључиво унапред постављеним циљевима, већ потребама њихових студената. Студентима обавезно треба пружити технолошку оријентацију где ће добити пуну подршку. Студентима ће бити дата шанса да искажу своје потешкоће; биће утврђено да ли познају потребну технологију на самом почетку курса. Студенти се могу саветовати како да испуне све захтеве задатог курса. Потребно је дизајнирати курс на начин којије прилагођен најновијим технологијама. Наставници такође треба да буду упознати са мултимедијалним начинима за дистрибуцију и приступ материјалима; наставни материјали треба да буду у различитим медијима. Као најважније, треба се првенствено фокусирати колико добро ученик комуницира односно износи своје идеје, а тек касније колико су те идеје и граматички тачне. Механичке грешке могу бити честе. Међутим, на наставнику је да одреди приоритете. Укратко, наставници би требало да прихвате следеће принципе у вези дигиталног начина рада: добра настава укључује добре контакте наставника и студената; развија се кооперација међу студентима; користе се активне технике учења; ученици добијају брзи одговор на своје питање; посвећује се довољно времена на задатак; постоје висока очекивања у раду; поштују се различити стилови учења. Због чињенице да је писање друштвени чин, различитим студентима одговарају различити стилови писања.

Упоредо са ширењем електронске књиге, дошло је до брзог развоја наставног материјала за даљинско учење. Јавила се потреба да одређене софтверске апликације учествују у креирању наставних ресурса; дигитални наставни ресурси се непрекидно развијају на тржишту електронског учења.

Постоје велике разлике у коришћење штампаних и електронских књига. Наиме, према истраживању спроведеном 2010. године, штампане књиге су се више користиле од електронских. Међутим, пажљиви читалац ће приметити да је електронска књига доживела импресивни раст, упркос чињеници да је релативно новији појам у академском свету. Електронске књиге ипак бележе већу стопу коришћења од штампаних, што опет не значи да су оне омиљено наставно средство код студената. Запажено је да студенти користе једну или другу врсту књига за различите сврхе и потребе читања: на пример, студентима је подесније да читају филозофију у штампаном облику, док то није случај код предмета из библиотекарства. И поред доступних резултата, остаје још много тога да се истражи.

Резултати постојећих студија могу да помогну наставницима на факултетима да боље разумеју потребе својих студената, да боље развију и организују наставне методе на својим часовима, у учионици, или у електронском окружењу. Биће потребно још времена да универзитети у потпуности примене новије наставне тенденције, односно да их спроведу у дело да би се на тај начин уклопили са тренутном технолошком револуцијом у свету. С обзиром на чињеницу да се наставници (у учионици и електронским путем кроз учење на даљину) суочавају са веома различитом популацијом студената са различитим очекивањима, јавља се потреба да се континуирано проналазе фактори који сачињавају и промовишу успешно учење. Када се различити стилови учења препознају, моћи ће да се оствари боља сарадња са студентима. Остваривање ових циљева је важно у циљу да се универзитети боље припреме за електронски рад – путем учења на даљину. На тај начин, повећава се самопоуздање студената, и обезбеђује се добра сарадња студената са својим факултетом.

1.3. Медији у служби глобализације

Медији – било да су у питању штампани или електронски – представљају важан део живота у двадесет првом веку. Непрестани развој у области електронских медија отвара пуно прилика, али може и да створи раскорак у стварности или опажању у погледу мањина. Медији имају посебну одговорност да помогну својим заједницама, али реализација пуног потенцијала медијског информационог поља се може остварити само уз сарадњу свих заинтересованих страна на локалном нивоу.

Локалне власти, у сарадњи са партнерима, треба да покушају да:

- Обезбеде мањинама приступ асортиману медијских извора и провајдера (из јавног, приватног и волонтерског сектора).
- Обезбеде да медији на њиховим језицима буду доступни бесплатно или по разумној цени у поређењу са медијима који су доступни за већинско сгановништво (ово може помоћ владе или спољашњег донатора као што су „се-стринске државе“ или стране амбасаде, средствима за културни развој у области медија/информација).
- Организују медијске догађаје, узимајући у обзир посебне потребе мањина да објаве напоре ка изградњи заједнице у општини, и дају право гласа свима без обзира на порекло и старост.
- Подстакну издавача на штампање посебних производа, с обзиром да постоје већи трошкови због мањих тиража и публике. Ови трошкови се могу ублажити – не у финансијском смислу, већ у смислу добрих односа са јавношћу и развијања стабилног тржишта за мале тираже. Као и до сада, локалне самоуправе у сарадњи са НСНМ и НВО могу да потраже могуће донаторе који ће подржати ове напоре.
- Истраже могућност организовања информативног/медијског такмичења уз подршку локалних/националних медија и других донатора. Кратки документарни (аудио/визуелни) записи о појединим релевантним темама би могли да се снимају у локалној заједници. Међународна заједница треба да подстакне и подржи све напоре и узме учешће у функцији жирија;
- Изворе информисања и медија би требало искористити за подршку права оних са мањим могућностима приступања својим правима, као што су: старије особе, особе са инвалидитетом, болнички пацијенти, избегла и интерно расељена лица итд.

Пре свега, велика је грешка тврдити да је процес ширења и отварања нових медијских кућа (свих врста) последица развитка демократије. Можда је то тако испало на просторима држава које су чиниле СФРЈ, али на глобалном плану то уопште није био случај. Отварање нових ТВ станица, радијских кућа и штампаних медија директан је производ технолошког напретка који је омогућио лакшу, бржу и (најважније) јефтинију производњу средстава за рад ових медија. То је био главни разлог за прави медијски бум којег је доживела телевизија педесетих година у Америци. Али то не значи да је Америка постала више демократична у односу на период пре Другог светског рата. Тиха цензура радија пренела се на тиху цензуру телевизије, а она постоји и данас. И то нема баш никакве везе са бројношћу медија. Нама су деведесетих година наметнули (или смо то сами себи урадили, а можда је и природа ствари таква) мишљење да се демократија уводи преко

бројности медија. Што више телевизије, радија и новина, то више демократије, то је била теза. Али сви смо сведоци да то уопште није тако. Не морамо да гледамо пример западних земаља у којима се у важним тренуцима за њих сви медији уједињују око једног становишта, довољно је да се сетимо да је у протеклих петнаест година у најбољем случају постојала само једна телевизија која је имала неко различито мишљење од осталих, а и то се ретко дешавало. Према томе, бројност медија нема никакве везе са демократијом. Можемо имати сто телевизија, али велика је вероватноћа да ће све оне заступати исти или сличан политички став. И, можда још и важније од тога, уколико је држава заиста, али заиста демократска, сасвим је довољно да има чак и један једини канал и да на њему промовише сва актуелна становишта у тој држави. Али то су све питања за социологе која они морају да реше. За ову тему много је битније истражити шта је производ постојања толиког броја медија, како све то утиче на нас. Није вероватно да је неко у некаквом центру моћи свесно смислио идеју о ширењу медија у циљу стварања подлоге за лакше прихватање идеје глобализације. Просто, тако се само наместило.

Човек је биће ограничене моћи концентрације. У најбољем случају, можемо да се сконцентришемо на неколико ствари истовремено, али само уколико такве радње служе истом циљу, нпр. возња аутомобила или писање по диктату. Све остало пре или касније доводи до губитка пажње и смањене способности концентрисаности на одређени садржај.

Такође, сви ми имамо ограничену способност памћења. Највећи део примљеног садржаја нестаје из свести након сат времена. Оно што остане након дан или два, потпада под „селективно памћење“, а оно је задужено за чување информација које су најбитније или најзанимљивије за нас.

Проблем настаје кад неко има двадесет, педесет телевизијских канала (да изоставимо за сад остале медије). Сви смо по природи радознали и свако од нас жели да увек види шта се то дешава на свим каналима. Шта се онда дешава? Свако од нас доживљава право бомбардовање најразличитијим потребним и непотребним информацијама које стижу са различитих телевизија. Пре или касније, човек губи пажњу која му је потребна и за праћење садржаја који га интересује. Не само што му је концентрација ослабљена (између осталог и због размишљања о могућем садржају на другим каналима) него и способност памћења. И селективно памћење има својих граница и уколико у току дана примите хиљаду информација могуће је да ће читав тај систем да „блокира“ и да заиста (дугорочно) не запамти ништа од тога. Рачунарском терминологијом, могло би се рећи да је мозгу тад потребан рестарт.

Уколико на такав телевизијски садржај додамо и садржај који нам свакодневно стиже из новина, преко интернета и свакодневне комуникације са околином, можемо да схватимо колико је савремени човек самог себе оптеретио гомилом непотребних информација. Дајте некоме ко је одрастао уз све те медије, у његовој двадесетој години, књигу неког класика да је прочита. Неће моћи. И то неће бити зато што не би могао да разуме о чему то пише Достојевски или неко други, него зато што ће му то читање бити досадно, неће моћи ни да чита а камоли да касније евентуално дође до разумевања или неразумевања садржаја.

Човек који нема способност концентрације довољну за читање књиге, престаје да заслужује своје име. Уколико неко нема довољно времена и пажње да се посве-

ти себи и читању књиге, он нема времена ни пажње да се заиста посвети било чему, свест му превише лута за било шта озбиљно.

Наша епоха се одликује развојем средстава за информисање, које доносе са собом радикалну промену услова приступа култури. Скуп аудио-визуелних средстава: филм и радио, телевизија и видео, нуде савременом човеку једну врсту идеологије коју традиционална култура није познавала.³⁵

Могло би се рећи да би интернет могао да буде једно од главних оружја против идеје глобализације. Толико раширен медиј, неограничен било каквом цензуром, доступан свима, примамљив је и пригодан за свакога ко нема упориште у неком централизованом естаблишменту. Уколико неки центар моћи покрене неку кампању против одређене земље, правилним коришћењем могућности интернета могућ је информациони одговор те државе и то сасвим бесплатан и ефикасан.

Глобална мрежа дакле, може да се окрене против свог творца. Она је корисна уколико се користи на прави начин и пажљиво. То значи да је треба користити једино и искључиво у циљу прикупљања и слања информација и (везано за виртуелну комуникацију) само за окупљање људи око одређене идеје. Дакле, не људи као личности, не користити га као место на које се заиста улаже део себе, него искључиво за окупљање око одређене идеје, у смислу обављања одређеног посла, бављења професијом и слично.

Нажалост, тако моћно оружје углавном служи у циљу глобализације.

Интернет користе људи, а сви ми смо превише радознали да бисмо успели да себе ограничимо у истраживању интернета. При том, свако то ради на свој начин а сви начини су погрешни, неко троши време на бесмислено четовање и виртуелна „упознавања“, неко је у сталним потрагама за информацијама које му никад заправо неће бити потребне. Начин губљења времена и оправдања за то нису битна, битно је да се човекова јасна свест на тај начин замагљује и губи.

³⁵ Зуровац, Мирко. (1941) *Глобализација и криза моралних вредности*, 116.

2. Мултикултуралност и образовање

2.1 Мултикултуралност

Људи живе у све хетерогенијем друштву. На свету постоји више од 6 000 различитих језика. Међународна миграцијска стопа сваке године је у порасту што резултира све већим бројем људи са сложеним идентитетом. Глобализација, повећана миграција, бржа комуникација, погодности превоза и друге силе 21. столећа повећале су културну разноликост многих држава у којима пре можда није ни постојала или су постојећу мултикултуралну структуру учиниле сложенијом.

IFLA-ин Манифест за мултикултуралну библиотеку³⁶, 2008.

Појам мултикултурализам се односи на различитост. Мултикултурализам је, по мишљењу Андрее Семприни, „идеја или идеал о складном суживоту различитих етничких и културних група у оквиру плуралистичког друштва.“³⁷ „Различитост је пре свега“, како истиче Семприни, „једна конкретна реалност, један људски и друштвени процес, она се остварује кроз људе у пракси њиховог свакодневног живота, а отелотворена је и у историјским процесима.“³⁸ Различитост обухвата етничке, историјске, идентитетске особености, економске и културне неједнакости. Прихватање различитости значи одбацавање једнакости. Мултикултурализам, дакле, подразумева разумевање између, појединаца и група људи различитих култура и различитог порекла.³⁹ Једноставније речено, мултикултурализам је управљање различитостима.

У литератури се сусрећу различите дефиниције мултикултурализма. Милица Живковић издваја дефиницију по којој је мултикултурализам „хетерогеност и плу-

³⁶ IFLA-ина публикација. Смернице за библиотечке услуге за мултикултуралне заједнице (2. издање, пре-рађено 1998.) темељи се на Стандардима за услуге мултикултуралних народних библиотека, које су 1982. године објавили Радна скупина за мултикултуралне библиотечке услуге (Victoria) и Библиотечки одбор Викторије, Аустралија. Године 1987. Anne Holmes (Аустралија) и Derek Whitehead (Аустралија) израдили су ове Смернице у сарадњи са Сталним одбором Секције за библиотечке услуге за мултикултуралне заједнице. Услед развоја електронских медија и увођења нових облика преношења информација, настала је потреба за прерадом изворних Смерница. 1996. године Virginia Balance (Канада) и Marie Zielinska (Канада) започеле су прераду Смерница у сарадњи са Сталним одбором Секције. Benedikte Kragh-Schwartz (Данска) и Charles Townley (САД) помагали су у припреми коначне верзије другог издања.

³⁷ Андреа Семприни, *Мултикултурализам*, Београд, Клио, 2004, 147.

³⁸ Исто, 9.

³⁹ ИФЛА-ина Секција за библиотечке услуге за мултикултуралне заједнице (<http://www.ifla.org/en/mcultp>) Коначан извештај који је поднела Clara M. Chu 18. марта 2005. Чланови: Clara M. Chu (председница), Ekaterina Nikonogova, Jane Purer. *Мултикултуралност* је саживот различитих култура, где култура укључује расне, религијске или културне групе, те се огледа у обичајима, културним претпоставкама и вредностима, начинима размишљања и комуникације.

рализам култура унутар неке нације.⁴⁰ Појам мултикултурализма је везан са појмом културне разлике и толеранције и подразумева у суштини признавање особености, културних различитости појединца или групе којој он припада. Идентитет појединца зависи од културе групе којој припада. „Мултикултурално друштво мора да обезбеди услове у којима свака култура има право на слободно испољавање свог идентитета, док појединац има право избора да се прикључи групи према којој осећа највећи афинитет.“⁴¹ Мултикултурализам подразумева хетерогеност и културни плурализам. Због тога, по мишљењу Милице Живковић, уколико се не допусти слободно испољавање културних различитости сваке заједнице или стила живота, не може се остварити једнак третман свих појединаца.

Да би друштво било мултикултурално, мора да створи услове у којима свака култура има право испољавања свог идентитета. У мултикултурном друштву сваки појединац има право да се прикључи групи према свом избору. Све институције, па и образовне, треба да поштују разлике етничких заједница, њихове вредности и културне захтеве. Вил Кимлика⁴² даје своју дефиницију културе и мултикултурализма. Његова пажња је концентрисана на онај тип мултикултурализма који настаје из националних и етничких разлика. „Држава је, дакле, мултикултурална ако њени чланови или припадају различитим нацијама (мултинационална држава) или су имигрирали из различитих нација (полиетничка држава) и ако ова чињеница предствља важан аспект личног идентитета и политичког живота.“⁴³ Националне мањине и етничке групе желе само да сачувају културне особености и да имају право да сачувају и припадање особеној култури и да је развијају као што то имају право чланови већинске групе. Зато држава треба да обезбеди свим националним групама да заштите своје национално припадништво. Вил Кимлика наглашава: „У демократском друштву, већинска нација ће увек имати могућности да заштити свој језик и своју социоеталну културу, јер ће имати законодавну власт да заштити своје интересе при доношењу одлука које се тичу културе. Питање је: да ли је правично да исте бенифиције и погодности буду дате националним мањинама. Одговорје, мислим, да.“⁴⁴

Све модерне државе суочавају се са проблемом мултикултурализма, и велика светска дебата још увек није завршена, нити се зна победник. Мултикултурализам као термин може се јављати и проћи, али ће проблеми на које указује још дуго бити присутни. Они су последица снажних друштвених промена, кризе модерног друштва, како економског, тако и еколошког и идејног. Појам мултикултурализам свеобухватан је и због тога и процес инклузије посматрамо у оквиру њега. Људи су природна и културна бића и њихова једнакост не изједначује се са сличношћу. Замислите друштво у коме сви не виде или не чују, а ви поседујете сва чула – да ли би вас тада гледали са подозрењем? Књига *Слејило* Жозеа Сарاماга⁴⁵ управо о томе и говори и суштина романа крије се у сентенци „да смо ми слепци који видимо“.

Подсетимо се да је 1997. године амерички социолог Нејтан Глејзер (Nathan Glazer) у студији *Сви смо ми мултикултуралисти данас* (*We are all Multiculturalists*

⁴⁰ Милица Живковић. *Мултикултурализам / Постколонијализам = Multiculturalism / Postcolonialism; eseje = essays*. Ниш (Графика Галеб), 2010, 12.

⁴¹ *Исио*, 15.

⁴² Вил Кимлика (Vil Kimlika) предлаже либерални модел мултикултурализма, али ставови почивају на политичким елементима. Та политичка парадигма се често потискује под утицајем економске парадигме.

⁴³ Кимлика, Вил. *Мултикултурализам: мултикултурално грађанство*, Подгорица: 2004

⁴⁴ *Исио*.

⁴⁵ Жозе Сарاماга, *Слејило*, IPS Media, 2009.

Ноњ) изјавио: „Мултикултурализам је победио. Сви смо ми мултикултуралисти данас.“ (према, Бељинац, 2010, с. 31), да би Ангела Меркел (Angela Merkel) немачки политичар и прва канцеларка у историји Немачке, 2010. године објавила крај мултикултуралности, што део аналитичара тумачи у оквиру политичког и локалног контекста једне нове, другачије Немачке (према, Петковић, 2010). Колико је савремено друштво спремно да прихвати и даље развија концепцију мултикултурализма или је на путу ка одбацивању идеје различитости, време и поступци ће показати своје, али је невоља свакако у томе што се мало ко трудио да ову идеју истински разуме.

Прилагођавање рада потребама, способностима и склоностима ученика није новијег датума, само је одувек постојао „отпор“ према одређеним категоријама људи. Не можемо се отети утиску да данашње друштво које тежи мултикултуралности и остварењу идеје *citizenship*-а,⁴⁶ заправо још увек има трагове „спартанског друштва“⁴⁷.

Рад са децом са посебним потребама изискује посебну припрему и одређено образовање у погледу тога. Септембра 2009. године донет је *Закон о основама система образовања и васпитања* у којем су донети општи исходи и стандарди васпитања и образовања, као и принципи обезбеђивања квалитетног образовања за сву децу, уважавајући њихове потребе.⁴⁸ Ово законско решење омогућило је образовање деце са посебним потребама у редовном школском систему или у специјалној школи у зависности од процене потреба и мишљења ресорне комисије које формирају општине.

Према књизи Милана Месића *Мултикултурализам*, за представника радикалног мултикултурализма одабрао је Ирис М. Јанг која се пре свега бавила грађанско-државним правима. Модерна политичка теорија подразумевала је да универзалност грађанско-државних права условљава трансцендентирање сваке посебности и различитости. Идеал универзалног држављанства има још два значења:

- а) Универзалност дефинисана као општост у опозицији спрам посебности – оно што држављани деле заједнички насупрот томе по чему се разликују, и
- б) Универзалност у смислу закона и правила, којаједнако говоре за све и примењују се на све на исти начин – закони и правила која не познају индивидуалне и групне разлике.

У борби за социјалну еманципацију, многи припадници потлачених и искључених група током 19. и 20. века веровали су да ће добијањем пуног државно-политичког статуса стећи слободу и једнакост. Међутим, добијањем тих права неке друштвене групе су и даље имале другоразредни положај. Јунгова доказује да се универзалност грађанства, у смислу свачије инклузије и партиципације, удружује у напетости с друга два значења универзалности усађена у модерне политичке идеје: универзалност као општост и универзалност као једнако поступање. У политичкој пракси, идеал грађанства као опште воље, која превазилази све посебне разлике и

⁴⁶ Ирис Јанг (Iris M. Young) развила је концепцију „диференцираних грађанско-држављанских права“ или *citizenship* у свом чланку објављеном 1989. године. Јангов модел грађанства тиче се врло различитих, депривилегованих и маргинализованих друштвених група, а не само културно-етничких, и тиме је уједно добар пример ширег схватања мултикултурализма.

⁴⁷ Познато је да је Спарта била војничка држава која је спроводила сурове начине васпитања и образовања. Има доста примера који управо то и доказују – Мајка испраћа сина у рат и каже дајући му штит: „Са њим или на њему!“ или када Спартанки саопштавају да су јој убили петорицу синова, она пита: „Јесмо ли победили?“ Заиста у неким случајевима савремено друштво подсећа на спартанско.

⁴⁸ О *Закону* се могу добити подаци на званичном сајту Министарства просвете Републике Србије.

групна припадништва, водио је искључивању свих група за које се сматрало да су неспособне заузети то опште гледиште, а са друге стране наметало хомогенизацију свих држављана. Грађанско држављанство замишљено је као израз универзалности људског живота, као сфера рационалности и слободе наспрам хетерономне сфере посебних потреба, интереса и чежња. Идеал грађанства као заједничке ствари свих држављана преко које се превазилазе различитости, функционисао је заправо као захтев за хомогеношћу. Како је феминистичка критика показала, тобожње универзалне норме и вредности стваране су из специфично маскулизираног друштва. Искључивање жена из јавности објашњавано је њиховом непристрасном рационалности и независности која доликује узорним грађанима. Универзалност грађанско-држављанских права функционише тако да искључује и друге групе које се нису могле уклопити у генерализоване врлине белих мушкараца средње класе (сиромаси, црнци, Индијанци, Јевреји).

Примена грађанских права претпоставља да сви грађани преузимају непристрасно, опште гледиште, превазилазећи све посебне интересе, перспективе и искуства. Међутим, непристрасни, општи поглед на ствари самоје мит. Људи, јавне ствари нужно разматрају под утицајем својих установљених искустава и перцепција о друштвеним односима. Разне друштвене групе имају различите културе, историје, интересе, а онда и искуства и погледе на свет, од чега све и зависи њихово политичко резонување. Јангова истиче да у једном друштву где су неке групе привилеговане, а друге потлачене, упорно захтевање да особе као грађани требају иза себе оставити своја посебна припадништва и искуства да би се прилагодили општем гледишту, служи учвршћивању привилегија. То представља проблем парадокса демократије према коме социјална моћ омогућује једним грађанима да буду једнакији од других. Решење по Јанговој лежи у осигуравању институционализованих средстава за отворено признавање и представљање угњетаваних група. Друштвене групе постале су политички важне, јер су се новији еманципаторски и левичарски покрети мобилизирали око групног идентитета, а не више око класних или економских интереса. Различити социјални статуси темељни на сексуалности, роду, физичким способностима или подели рада узети су као позитивна групна идентификација за политичку мобилизацију. Једна друштвена група пре свега укључује одређену привлачност спрема других особа којом се они међусобно идентификују, и према којој се други идентификују. Групни идентитет одређује некој особи, барем делимично, смисао историје, разумевање друштвених односа и личних могућности, вредности, начин резонувања и изражавања.

Концепт друштвене групе треба одвојити од агрегата и удружења. Агрегат је свака класификација особа према било ком произвољном обележју. Удружење је колектив особа који су добровољно заједно, као што су клубови, корпорације, политичке странке, синдикати, цркве, или интересне групе. Удружење не одређује идентитет својих чланова према етничкој опредељености. За разлику од агрегата, неку друштвену групу не одређује првенствено неки низ заједничких обележја, него осећај идентитета, односно социјални статус и заједничка историја. За свог члана група се појављује као нешто што је увек постојало, чему су други приписивали стереотипна обележја. Мада нам је група у начелу задана (у њој се рађамо), то не значи да је чланови не могу напустити и приступити другој. На пример неке жене или мушкарци временом схвате да имају хомосексуалне склоности, а чињеница је и да временом сви постајемо стари. Важно је друштвену групу не схватити као есенцијални, природни ентитет, него пре у релацијском смислу. Друштвени процеси генеришу групе стварајући релацијске диференцијације, груписања и

афективна повезивања у којима људи развијају афинитет према другим људима у сличној социјалној ситуацији. Понекад се групе одређују првенствено негативно у односу према другима које презиру, искључују или поробљавају. Као производи друштвених односа групе су флуидне – стварају се и нестају. Групни идентитет се може истаћи само под одређеним друштвеним условима. Хомосексуални односи су постојали у различитим историјским раздобљима, али хомосексуалне групне идентификације су установљене само на Западу у 20. веку.⁴⁹ Већина људи у модерним друштвима има вишеструке идентитете, што значи да друштвене групе нису дискретне јединице.

Проблем је у привилегованости односно потчињености неких друштвених група. Према Јанговој можемо сматрати да је нека група угњетена ако су сви или се значајан део њених чланова налази у следећим неповољним условима:

- резултате њиховог рада користе други (експлоатација);
- искључени су из партиципације у главним друштвеним делатностима (маргинализација);
- живе и раде под влашћу других , уз мало радне аутономије (обезвлашћеност);
- као група изложени су стереотипним погледима, а имају мало могућности за изражавање својих гледишта и искустава (културни империјализам);
- чланови групе трпе насумично насиље и узнемиравање мотивисано мржњом према групи или страхом од ње.

У САД, али и другим земљама, у ове групе спадају: жене, црнци, староседелачки Американци, Чиканоси, Порториканци и други Американци шпанског језика, Азијатски Американци, хомосексуалци, радници, сиромашни људи, и људи смањених телесних и/или менталних способности.

И. М. Јанг се залаже да демократска република треба да осигура представљање и признавање дистинктивних гласова и погледа оних својих конститутивних група које се депривилеговане. Ради се о институционалним механизмима и јавним ресурсима које подупиру три активности:

- самоорганизацију чланова групе којом они стичу осећај колективне моћи;
- изражавање групног виђења мера социјалне политике које се на њу односе и лично стварање политичких предлога, који обавезују политичаре;
- право вета на политичке одлуке које се на неку групу непосредно односе.

Социјално и економски привилеговане групе увек ће у свом понашању на просто подразумевати своје право на изражавање својих погледа као општих, очекујући њихово уважавање. Постојање друштвених група имплицира различите, мада не и нужно и искључиве, историје, искуства и стајалишта о друштвеном животу. Нико не може тврдити да говори у општем интересу, јер ниједна група не може заступати другу. Начело групног представништва треба разумети као део ширег програма демократских процеса политичког одлучивања. Један од његових главних механизма је самоорганизација групе: састајање чланова групе у демократским форумима, да би се расправљало о проблемима и формулисало групно стајалиште и предлози.

С дилемом различитости суочени су и савремени друштвени покрети који се боре за потпуно укључивање и партиципацију депривилегованих друштвених група. С једне стране, морају устрајати на одбацивању сваке начелне-моралне раз-

⁴⁹ Данас, у 21. веку, у неким земљама прихватљиво је и законски регулисано да хомосексуални парови могу да се венчају и у цркви, а негде им је дозвољено и усвајање деце.

личитости између мушкараца и жена, телесно инвалидних и телесно способних, белаца и црнаца, која би оправдавала њихово искључивање из неких друштвених послова и позиција. С друге стране, налазе нужним признање да постоје групно утемељене разлике између наведених и других група, које стриктну примену начела једнаког поступања, нарочито у трци за послом, чине непоштенима, јер управо оне доводе у неповољан положај жене, црнце, инвалиде и неке друге групе.

Јангова разликује општа права, као класу права која требају имати све особе, од класе права намењених категоријама особа везаних посебним околностима. На несрећу, специјална права често повлаче негативну конотацију изузетних, то јест, посебно обележених и девијантних спрам норме.

Политички захтев за посебним правима не произилази из потребе да се компензује нека инфериорност, него из позитивне потврде специфичности у разним облицима живота.

У једном групно-диференцираном друштву развој истински неутралних стандарда и евалуација тежак је или немогућ, јер се мањинске и депривилеговане групе не могу свести на заједничке норме и владајућу културу, отуда и процес инклузије није ни мало лако остварити, упркос доброј теоријској подлози.

Културна разноврсност, као вредност, промовисана је од стране појединачних држава и међународних и наднационалних организација. Међу међународним организацијама које делују у области културе у Европи и свету налазе се Савет Европе и UNESCO, као највећа светска међународна организација у домену културе. ЕУ по овом питању делује кроз своју Европску агенду за културу у глобализујућем свету. Међународне организације креирају међународна документа која, иако нису правно обавезујућа, стичу легитимитет нормативног инструмента кроз ратификацију од стране земаља чланица у парламентару. Користећи се тим инструментима, поменуте организације утичу на локалне културне политике и кроје глобални ниво деловања у области културне политике, одговарајући тако на главне изазове глобализације на пољу културе.⁵⁰

Деловањем међународних организација и ЕУ, уз значајну подршку невладиног сектора, постулати нормативних и вредносно-идејних инструмената бивају уграђени у правно-политички оквир и културну политику националних држава. Употпуњују њихове дотадашње самосталне политике и активности и усклађују их, до одређене мере, на глобалном нивоу. Да су постојећи нормативни документи узети у обзир потврђују приоритети, циљеви и стратегије у домену културе, чије остварење се даље обезбеђује кроз конкретне инструменте и мере.

Заштита културне и историјске традиције и њено укључивање у савремене токове друштвеног живота, као својеврстан начин промоције националног идентитета, тренд је који се такође препознаје. Деловањем међународних организација и ЕУ у области културне политике, ублажавају се негативни ефекти савремене глобализације на културе и националне идентитете. На тај начин, без обзира на неминовност нове културе света у настајању, као једном од последица дугог процеса глобализације, њене токове је могуће донекле усмерити, свесним деловањем у области културне политике, те дати виталност разноликим културним изразима које познајемо.⁵¹

⁵⁰ <http://www.madmarx.rs/files/PadezaninMKulturna-politika-vs-globalizacija-Raznolikost-protiv-uniformnosti.pdf>

⁵¹ Исто.

2.2 Интеркултуралност

Интеркултуралност је феномен који глобализацијом после Другог светског рата долази до пуног изражаја. (Herrera i Mandić, 1989: 91) Присуство различитих култура на једном подручју, без обзира на статусе, доприноси обogaћивању свих сфера живота тих нација. Толеранције и разумевање и прихватање различитости су заправо кључ успеха и стабилности друштва, а оно што доприноси у изградњи таквог односа јесте образовање и васпитање. Интеркултурално образовање постаје приоритет, који има за циљ да развије националну самосвест код маладих, да их научи како да поштују разлике, како да се солидаришу, како да препознају и одбаце расизам или било који други облик дискриминације. (Herrera i Mandić, 1989: 92)

Главне идеје којима се бави интеркултурална прагматика су:

- Људи различито говоре у различитим друштвима и заједницама.
- Рефлектују се различите културне вредности.
- Различите културне вредности и културни приоритети могу се довести у везу са различитим начинима говорења и различитим комуникацијским стиловима.
- Разлике су бројне и постоји могућност уочавања одређених правила међу њима.

На основу горе наведених чињеница, интеркултурна прагматика може се дефинисати као дисциплина која проучава компоненте комуникације. Ова грана лингвистике је битна, јер се односи било која два светска језика одликују различитим компонентама социјалног контекста.

Људска комуникација се реализује не само кроз језик, већ и кроз информацију која може бити произведена, пренешена и прихваћена уз помоћ речи. Дела људске комуникације су разноврсна и њихова интерпретација често се држи за домен семиотике и прагматике, које имају за циљ да објасне знаке и начин у коме се ова информација кодира, њене услове и особину размене информација.

Немачки психолог Грауман је дефинисао комуникацију на следећи начин: „Кад год постоји узајамност понашања двеју или више особа – на пример у разговору, игри, свађи, љубави, мржњи – ми говоримо о социјалној интеракцији или међуљудској комуникацији.“ (Рот, 2004: 16) Њена суштина је емитовање и примање знакова различите природе.

Комуникација је, као Рот наводи, посредна интеракција међу јединкама која се остварује знаковима. Како је он дефинише још краће: интеракција путем знакова. Као две битне одлике комуникације можемо истаћи: прво, да представља интеракцију међу јединкама, тј. да је однос при коме једна јединка утиче на понашање друге, друго, да се тај однос остварује тако што једна јединка, намерно или ненамерно, емитује дражи које за другу представљају знакове. (Рот, 2004: 12)

Врсте комуникација су: *вербална комуникација*, којом се углавном преносе синове информације и *невербална комуникација*, којом се преносе ставови и емоционални однос према тим информацијама или према особи с којом се комуницира.

Вербална комуникација подразумева комуникацију између две или више особа у личном контакту и обично се назива разговор или конверзација. Дакле, то су речи које изговарамо свакодневно и на тај начин смо у контакту са другим људима.

Вербална комуникација је могућа само ако постоји обострана сарадња у конверзацији.

Невербална комуникација то јест, невербално понашање се односи на сваки комуникациони чин који није вербалан и обухвата широк спектар појава: фацијалну експресију, одевање, просторно понашање, али то не значи да је ограничено само на то.

Невербално понашање допуњује вербалну поруку, али може бити и контрадикторно са њом. Регулације интеракције односно, даје знак када друга особа треба да почне или престане да говори. Такође, може се рећи да служи као средство које људи користе како би комуницирали без речи, свесно или несвесно. Облик, функција у значење невербалне комуникације могу варирати од културе до културе, односно од језика до језика. Културне разлике у коришћењу невербалних сигнала могу нас довести до забуне када су у питању туђе намере и реакције. Како би избегли те забуне и непријатности потребно је разумевање између култура.

Комуникација обухвата и гестове као емоционалне реакције између култура. Свака култура има своје навике, обичаје, веровања, митове, легенде. У процесу усвајања матерњег језика, усвајају се и културни обрасци, за које се може рећи да одређују правила у комуникацији. До неспоразума у интеркултуралној комуникацији може доћи приликом формулације свог исказа, јер говорници одређеног језика аутоматски користе знање сопствене културе, не водећи рачуна о томе да културни обрасци иностраног саговорника могу бити сасвим другачији.

У најважније аспекте, у оквиру интеркултурне комуникације, спада учтивост – феномен, који је често предмет многобројних проучавања. У сваком језику постоје различити знаци указивања учтивости, поштовања или признања што доводи до интеркултурних неспоразума. Познато је да су изворни говорници осетљиви на кршење норме учтивости више него на кршење граматичких правила. Тако на пример, лексика једног језика може садржати извесне речи за формалне прилике, колоквијалне изразе за коришћење у неформалном контексту, док се у морфологији појединих језика можемо сусрести са разним глаголским облицима који подразумевају изражавање учтивости.

Како Милосављевић наводи: „Језичка учтивост је скуп говорних стратегија којима се у говорном чину успоставља сараднички однос са саговорником, а које се могу реализовати устаљеним, конвенционалним језичким формама говорне етикеције, али и формама које нису конвенционалне, већ представљају говорников слободан избор.“ (Милосављевић, 2007: 26)

Када говоримо о учтивости, културне разлике можемо приметити и код ритуалног поздрављања. Тако ће на пример, Немци при сусрету са непознатим особама очекују да им се незнанац представи, јер то сматрају битном информацијом, док у арапској култури овако нешто није уобичајно то јест, не укуључује се у образац учтивости. За Французе је карактеристично и од битног значаја ословљавање титулом и није препоручљиво обраћати се неком по имену уколико он то није одобрио, док је у Великој Британији и Шпанији уобичајно представљање именом при упознавању.

Велику улогу у преносу културе и граматике страног језика, као и вокабулара има наставник. Наставник је у данашње време и информатор и културни сведок. Наставник страног језика мора да поседује различита знања из раних других области, да их свакодневно примењује и преноси. Основних пет категорија знања којима би наставник требао да се служи јесу:

- а) „Знања о историји, географији, политичком систему, традицији, обичајима, етичким и духовним вредностима, уметностима, филозофији, религији, начину живота, друштвеној, правној и педагошкој мисли народа чији је језик студирао.
- б) Познавања типолошких одлика стране културе, њених додирних тачака у вези са другим културама, страних утицаја која је трпела или сада трпи.
- ц) Упознавање са социолингвистичким аспектима страног језика, његовом распрострањеношћу у свету и функционисањем у оквиру матичне државе (или државе).
- д) Оспособљеност за самосталну анализу и адекватност избора елемената стране културе у уџбеницима страног језика.
- е) Познавање могућих извора података везаних за страну културу (енциклопедије, лексикони, речници, штампа, специјализоване књиге, медији, интернет, итд.)“ (Вујовић, 2007: 658–659)

Како наводи Паванова, (Pavan, 2000: 84) уколико је предавач страног језика био успешан и ако су његови ученици долазили у додир са квалитетним аутентичним материјалом, а при томе нису били изложени негативним стереотипима, успешно ће се снаћи у различитим контекстима комуникације. Оно што карактерише заиста доброг интеркултуралног комуникатора јесте отворена, опуштена, добро дефинисана личност, моћ самоконтроле, способност вербалне и невербалне комуникације, као и могућност сналажења у новонасталим ситуацијама.

Битно је да наставник позитивно мотивише ученике, да им отворено говори о његовим личним искуствима и његовој мотивацији о учењу тог језика, исприча анегдоте, преприча утиске са својих путовања или послова. Када је реч о негативним искуствима, потребно је и њих поменути. Циљ тог разговора није стварање негативног односа према циљној култури код ученика, већ испричати своја лична искуства како би и остали избегли непријатности.

Интеркултуралност представља могућност напредовања, као и развијања, личног и културног. Међутим, управо та заинтересованост за културе других народа, као и за упоређивање истих, може довести до стварања стереотипа.

Стереотип не представља скуп особина већ етикету. Свака индивидуа пре него што упозна припаднике неке културе у глави има низ атрибута везаних за њихов изглед и понашање, које су врло слични предрасудама. Међутим, предрасуде се много брже мењају од стереотипа и углавном су везане за личне доживљаје.

Морликјова истиче (Morlicchio, 2002: 89–92) да национални стереотипи нису у вези са становницима одређене државе, већ се могу односити и на сам језик, па често чујемо како енглески језик готово и да нема граматику, како је немачки доста тежак и груб, док је француски језик за љубав.

Врло је важно да предавач буде потпуно ослобођен негативних предрасуда, јер је њихов утицај на ученике јак. Стереотипи нису урођени, они се стичу. Потребно их је користити на позитиван начин, како би се смањио њихов утицај. Од битног значаја је да се предавач не устручава да говори о њима, да даје објашњења и разлоге за појаву одређених стереотипа и да појасни да људи јесу различити, али да те разлике треба поштовати.

Поред стереотипа и учтивости који доводе неспоразума у комуникацији ту су и *табу теме*. Оне се јављају услед недовољног знања о култури којој саговорник припада, вредности и норми који су у тој култури заступљене. Поред познавања страног језика, потребно је знати и које се теме не смеју помињати и које је потребно избегавати у комуникацији. Свака култура има своје теме које се под-

разумевају „забрањеним“, у зависности од културног наслеђа. Садржај осетљивих тема је углавном везан за људско тело, као што су сексуалност, пубертет, старост и смрт; дискриминација националних и других мањина у политици, друштвени проблеми наркоманије и проституције, насиље у породици, и тако даље. Када је реч о пословним разговорима битно је да се не истакне лично мишљење о политици, религијску и националану припадност, болест и смрт, свој материјални статус, док уз неким земљама се и приватни проблеми сматрају табу темом.

Наравно, треба имати у виду да табу тебе варирају од земље до земље. Тако на пример људима из западних земаља је најбитнији конкретан садржај, информације које се у комуницији размењују.

Учење страних језика је један од најпогоднијих школских предмета у којем се може остварити интеркултурни приступ. Међу најкориснијима је за пренос знања која су потребна деци.

Морликјова тврди (Morlicchio, 2002: 96–97) да се учење страног језика не своди само на усвајање специфичних знања, већ је битно научити разумевање реалних ситуација, начина понашања, размишљања или осећања и стања људи са којима долазимо у контакт.

Циљ учења страног језика јесте управо сналажење у контекстима друге културе. Када је реч о различитим контекстима може се кренути од најједноставнијих, као што је на пример ритуал испијања кафе. Наставник би могао да спомене (наравно, код млађих узраста или почетних нивоа учења) извесне разлике у два културама; да ли је за ту нацију карактеристично испијање кафе као код Италијана, пре посла или на паузи, за шанком, на брзака, или пак као код Срба или Румуна где може трајати сатима и заправо се своди на дружење.

Уколико се на часу ради лексика наручивања хране, потребно је истаћи различите навике исхране у тим земљама, о самим јелима или понашању за столом. На тај начин ученици ће схватити да њихови модели понашања нису општи и једини прихваћени, као и да се у различитим културним контекстима треба и понашати различито. Свакако им неће представити проблем ако су научили да пилетину поједу рукама, а нађу се у култури где се то ради искључиво прибором. Међутим, није лако променити културолошке елементе који се тичу мање површних аспеката, као што су част, пријатељство, однос са супротним полом.

Језик се сматра једном од највећих разлика између припадника различитих нација, као и главном баријером у разумевању, међутим, не треба никако заборавити невербалну комуникацију, као што је мимика, очни контакт, раздаљина међу саговорницима. Њима се некад може тако пуно рећи. Дешава се чак да мимика лица промени значење читавог исказа. „Под утицајем културе нека понашања се сматрају 'нормалним' и 'исправним', а друга 'чудним' или 'погрешним'. Од понашања при поздрављању и гестова руком до коришћења простора, оно што је одговарајуће и коректно у једној култури може да буде неефикасно, или чак нападно у другој. Иако се неке културне вредности експлицитно уче, већина се прихвата несвесно.“ (Gomen, 2011: 137)

Учењем страног језика и истовременим упознавањем културе, ученици постају све више свесни интеркултурних разлика, разлика како у самом језику, тако и у понашању, облачењу, једном речју о култури. Битно је превазићи културно-језичке баријере и схватити да „смо сви неодољиво јединствени и различити и да сам ја могао да будем ти, ти си могао да будеш ја, само да су биле другачије околности.“ (Kramsch, 1993: 4)

2.3 Вишејезичност у ЕУ као мултикултуралност

Шта значи бити Европљанин и шта уопште представља Европа није увек једноставно дефинисати, како због спољних граница њене територије тако и због унутарњих разлика заснованих на особеностима европских народа. Њен географски положај свима је познат али врло је тешко прецизно одредити њене физичке и културне границе. Грађани Европе су повезани на многе начине, али исто тако су присутне и бројне разлике међу њима. Имају различиту прошлост, говоре различите језике, негују различите друштвене вредности као и поглед на свој положај у свету, ратовали су међу собом, често са врло трагичним исходима и много пута мењали границе, на начин на који је то захтевала актуелна политика у одређеном историјском тренутку. Данас њени грађани пролазе кроз процес политичких и економских реформи које их охрабрују да себе сматрају Европљанима више него икада.

Од 1945. године на место разлика долазе заједнички интереси, циљеви и вредности. Притисци пред којима се Европа нашла налагали су јој да унапреди начин на који води своју политику, као и да преузме одговорност за своје проблеме и нерешена питања и да се суочи са новонасталом ситуацијом коју су наметнуле промене најпре у Совјетском савезу, а после и у Руској федерацији. Резултат свега тога је стање интровертности које је завладало европским континентом. Проширењем јединственог тржишта након Хладног рата и удаљавањем од САД, Европљани су били у ситуацији да изнова преиспитају свој положај у свету, заузму нову позицију и суоче се са процесом глобализације. (Макормик, 2005: 27)

Упркос економским, друштвеним и политичким променама које су уследиле након 1945, идентитет Европе остаје амбивалентан из више разлога. Пре свега, мали број европских земаља је културно хомоген и не постоји појам „европске расе“. Стално мењање територијалних граница међу државама има за последицу присуство националних мањина у свакој од њих, а неке, попут Ираца и Баскијаца, одвојене су и националним границама. Многе земље су такође педесетих година биле погођене таласом имиграната из Алжира, Турске и Индије. Закључак је да не постоји нешто што бисмо могли назвати доминантном културом, али већина Европљана ипак прихвата и све више истиче своју припадност некој врсти хомогенизоване еврокултуре.

Језичка разноликост јесте велики изазов Европске уније (у даљем тексту: ЕУ). Како би се на правилан начин суочила са оваквим изазовима, ЕУ мора да покуша да одговори на следећа питања:

- На који начин толико различитих нација живи у складу и хармонији?
- Да ли је потребно дефинисати европски идентитет и да ли ће он апсорбовати све постојеће разлике као и оне елементе који нису део европске културне традиције?
- Да ли је поштовање разлика заправо први корак на путу ка разумевању основних вредности?

Грађани Европе говоре више од 40 језика који се намећу као главни симболи националног идентитета и који представљају прави подсетник на то колике су стварне разлике међу Европљанима. Поређења ради, једна од главних предности која је допринела развоју и хомогености САД, јесте управо заједнички језик. Вишејезичност у Европи такође значи и то да се сви званични документи ЕУ преводе

на 23 службена језика држава чланица, иако њене институције у свом свакодневном раду користе енглески и француски. Услед брзог ширења кроз глобалну трговину и дипломатију, доминација енглеског језика расте и он полако постаје тзв. „језик Европе“. Ова појава брине Европљане, нарочито Французе, али без обзира на то, свакако је један од начина да Европљани унапреде комуникацију и можда на неки начин смање међусобне културне разлике (Макромик, 2005: 36).

ЕУ одувек, а нарочито од *Уговора из Масџрихџа* којим је основана, улаже у образовање и обучавање младих људи. Уговор из Масџрихџа доноси мноштво промена у сфери образовања и обраћа посебну пажњу на учење страних језика. Немогућност коришћења страних језика поставља нове баријере пре свега слободном кретању радника и, још једном, наглашава разлике међу Европљанима, па стога ЕУ настоји да организује низ програма који се баве овим проблемом. Најпознатији од њих су свакако програми *Leonardo da Vinci* и *Socrates*.

У овом моменту ЕУ броји 28 држава чланица и 24 званична језика. То су: чешки, дански, холандски, енглески, естонски, фински, француски, немачки, грчки, мађарски, ирски, италијански, летонски, литвански, малтешки, пољски, португалски, словачки, словеначки, шпански, шведски, румунски, бугарски и хрватски. Већина ученика средњих школа у земљама ЕУ учи бар један страни језик иако се доста разликују по степену напретка у учењу.

Питање језика је специфично, осетљиво и директно се доводи у везу са појмом националног поноса, нарочито када говоримо о Французима, који се озбиљно баве спречавањем ширења тзв. *franglais*-а – употребе енглеских речи у француском језику. У настојању да се спречи апсолутна доминација једног језика над осталима, било је предлога да сви грађани Европе треба да се служе есперантом, вештачким језиком насталим 1887. године, или чак да треба да се оживи латински језик. Упркос бројним преводиоцима који раде у институцијама ЕУ, објављивању докумената ЕУ на 24 језика и покушајима Француза да уклоне сваку претњу коју намеће англо-меричка култура, било је неизбежно да енглески језик, кроз интернационално пословање, развој технологије, забаве и спорта постане европски *lingua franca*.⁵²

Један од кључних критеријума за чланство у ЕУ јесте припрема верзије правних тековина ЕУ (*acquis communautaire*) на званичном језику државе кандидата како би та држава могла да спроведе хармонизацију свог националног законодавства са законодавством ЕУ. Примена *acquis*-а један је од најважнијих политичких критеријума и није подложен преговорима. Права и обавезе које доноси примена *acquis*-а не односе се само на државу, већ и на њене грађане и привредна лица, стога је врло значајно да и сами грађани поседују извесна знања која се тичу правног поретка ЕУ, како би га поштовали када постане заправо и њихово национално законодавство, а то је могуће само уколико су им доступне верзије на њиховом матерњем језику.

Одувек је било незахвално дефинисати Европу и Европљане, а узрок томе је пре свега одсуство једнообразног става по питању њених спољних граница као и различита тумачења менталитета и друштвених вредности европских народа. Данас грађани Европе пролазе кроз бурну политичку и економску транзицију која им, чини се, пружа ослонац и усмерава их да доживљавају себе све мање као припаднике посебне нације, већ више као Европљане.

⁵² John McCormice. *Understanding the European Union – A Sconsise Introduction*, The European Union Series, Neil Nugent, William E. Peterson (eds.), Palgrave Macmillian, Third edition, 2005, str. 142.

Иако је и раније кроз историју на различите начине формулисана теза о уједињењу европских народа и држава, тек с крајем Другог светског рата, националистичке струје почињу да слабе пред изазовима које су поставили заједнички интереси њених држава. Реализација тих интереса и постизање жељеног циља су свакако захтевали виши степен међународне и регионалне сарадње него што је то до тада био случај. Постало је јасно да је неопходно спровести неки вид интеграционог процеса који би обухватао читаву Европу у којој би се њени грађани осећали као припадници мултикултуралне и мултиетничке заједнице.

Можемо слободно да кажемо да све европске државе карактеришу мултикултуралне заједнице. Да би се једна заједница оваквог типа успешно развијала потребно је да постоји конструктивна интеркултурална комуникација што није увек случај. У том смислу, мултикултуралност представља животни простор у ком се различите културе негују и поштују кроз снажан међусобни утицај стварајући нов, специфичан скуп културних елемената. У супротном, услед изостанка интернационалне комуникације и међусобног уважавања ствара се погодан терен за јачање конфликтних односа чиме се директно угрожава продуктивност мултикултуралног европског друштва.

Традиционални културни идентитет почива на афирмативној идентификацији са културом једног специфичног окружења на одређеној територији, при чему се велика важност придаје националном језику⁵³.

Европски идентитет се непрекидно надограђује и усложњава, а чине га две неодвојиве компоненте: с једне стране заједнички скуп друштвених вредности европског наслеђа и са друге широка разноликост културних израза. Свака нова генерација Европљана даје свој допринос и оставља посебан траг на платну европске културне традиције.

Под претпоставком да су источне границе Европе Русија и Турска, она данас броји преко 40 држава и више од 220 аутохтоних језика што чини око три одсто од укупног броја језика на свету.

Сваки језик јесте производ јединственог историјског искуства, литерарно наслеђе, посебно умеће као и потпуно легитимна основа културног идентитета једне нације.

У времену када је комуникација јако важна, упознавање и истраживање новог језика и културе може само да донесе професионално, интелектуално и емоционално задовољство и добит.

Како је Европа расла на конфликтима између нација које су је насељавале, неретко и суседа, учење новог европског језика који говоре бивши непријатељи, има јасан симболички значај, али и практичне предности. Учењем језика европских суседа обезбеђује се чвршћа кохезија између држава као и снажнији осећај припадности заједници толико различитих нација и култура. Примарни циљ јесте јачање сарадње европских држава кроз упознавање и разумевање културних специфичности других држава учењем језика као главног носиоца културе и менталитета сваког народа.

Језици Европе су специфични по пореклу, историјским околностима у којима су настајали, имају различите развојне путање, што све ову језичку заједницу чини посебном и јединственом. Већина европских језика припада широкој индоевроп-

⁵³ Марко Жарић, *Мултикултуралност – настојање или химба* (Анализа појма на примеру Њемачке), Ревизија за социјалну политику, Свезак 4, Бр. 2, 1997, <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/view/398/402>, 10. 7. 2011.

ској лингвистичкој породици коју чине: индијска, германска, иранска, балтичка, келтска, словенска, романска, грчка група, затим албански језик⁵⁴, јерменски и још неколико група које обухватају поједине мртве језике. Мађарски, фински и естонски су језици угро-финске групе, подгрупе тзв. уралских језика, док малтешки припада семитској групи афро-азијске породице језика и најсличнији је тунижанској верзији арапског језика, мада је услед утицаја италијанског и енглеског језика претрпео многе промене.

У већини држава Европе постоје и тзв. регионални или мањински језици, од којих су неки добили и статус службеног језика. Европска вишејезичност се свакодневно надограђује због све већег прилива миграната и избеглица, па се тако, примера ради, у самом Лондону говори око 300 језика – арапски, турски, курдски, хинду итд. иако, с друге стране, многи Европљани говоре само један језик.

Учење нових језика подстиче контакте са другим људима и њиховим културама, као и јачање економских веза, јер су људима који говоре неколико језика послови доступнији, а компаније у којима се говори више језика су далеко конкурентније на тржишту.

Да би се језички плурализам ЕУ боље разумео неопходно је имати у виду читав процес њеног развоја, од оснивања Европске заједнице за угаљ и челик (у даљем тексту: ЕЗУЧ), преко Европске економске заједнице (у даљем тексту: ЕЕЗ) и Европске заједнице за атомску енергију (у даљем тексту: ЕВРОАТОМ) па све до ЕУ какву познајемо данас. Тек након закључења Уговора о оснивању ЕЕЗ и ЕВРОАТОМ концепт вишејезичности добија нови облик и почиње да се креира посебна политика која ће се бавити овим питањем. За разлику од Уговора о оснивању ЕЗУЧ ова два уговора имају своје верзије на сва четири у том моменту званична језика и све су аутентичне. У том моменту су то биле холандска, француска, немачка и енглеска верзија.

Формална потврда значаја вишејезичности налази се у Члану 22 Повеље ЕУ о основним правима⁵⁵ (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*) који указује на то да ЕУ мора да поштује културну, верску и језичку разноликост.⁵⁶ Основни циљеви концепта вишејезичности ЕУ су следећи:

- Подршка учењу језика и промоција лингвистичке разноликости у друштву.
- Представљање вишејезичности као основе напредне економије.
- Омогућавање грађанима да слободно приступе законодавству ЕУ, процедурама и информацијама на свом матерњем језику.

ЕУ је резултат читавог процеса добровољних економских и политичких интеграција националних држава Европе. С почетка је обухватала 6 држава да би се данас, скоро 20 година од потписивања Уговора у Мастрихту⁵⁷ тај број попео на 28 држава чланица и 24 званична језика. Важна компонента за креирање флексибилног простора Уније јесу управо бројне различитости држава чланица, специфичности њиховог развојног пута и међусобни односи, који су се обликовали полазећи кроз више фаза, да би се створила атмосфера уважавања и поштовања, с циљем превазилажења препрека и неслагања на заједничком путу евроинтеграција. Управо из свих ових разлога, Унија се определила за очување језичке разноликости (*linguistic diversity*). Језик представља основни елемент националног идентитета; стога је принцип језичке једнакости у оквиру Уније главни доказ њене

⁵⁴ Албански језик има посебан изолован положај, што значи да у оквирима индоевропске породице језика није везан блиским сродством ни са једним језиком из данашњих постојећих језичких група.

⁵⁵ http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/txt_en.pdf

⁵⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12007P.TXT:EN:HTML>.

⁵⁷ Уговор о оснивању ЕУ је потписан у Мастрихту у фебруару 1992. године.

посвећености општем начелу политичке једнакости свих држава чланица и њихових грађана и јасан показатељ борбе против језичке дискриминације као озбиљне препреке читавом пројекту уједињења. Вишејезичност је тесно повезана са процесом европских интеграција без којих је, упркос бројним компликацијама, ипак тешко замислити савремену Европу.

Лингвистички плурализам ЕУ и поштовање језичке разноликости су директно повезани са специфичном, *sui generis* природом уније европских држава, различитих култура, историја и традиција. Посвећеност и нега вишејезичности и очувања принципа језичке равноправности представља један вид напора ЕУ да задовољи све политичке, правне и историјске императиве свих држава чланица од којих директно зависи њен опстанак.

Активно промовисање вишејезичности, широки консензус ЕУ у вези са културним и политичким значајем језичке разноликости и равноправности, постављање система вишејезичности у оквиру рада институција Уније, указују на чињеницу да очување вишејезичности није само обавеза већ посебна вредносна компонента која се посебно обликује и негује у структурално комплексној заједници која у овом тренутку, али не задуго, броји 28 држава чланица.

Институције ЕУ су усавршавале структуру и примену званичних језика како је тај број пријемом нових држава растао. Такође, побољшање квалитет превођења на ефикасан и економичан начин, а систем превођења који има ЕУ постао је референтни пример за државе и организације широм света.

Обликовање и спровођење мултилингвизма има своју цену, али у овом случају ако узмемо у обзир крајњи резултат може се рећи да је прилично ниска. Годишњи трошкови превођења чине око 1% буџета ЕУ. Такође, укупни трошкови су незнатно порасли у односу на повећање броја језика нарочито након 2004, године када је тај број скоро дуплиран.

Употреба 24 званична и радна језика јесте ипак, само спољна страна европског мултилингвизма. Интерно, институције ради боље ефикасности, смањења трошкова и уштеде времена, раде на много мањем броју језика. Европска комисија, на пример, користи три главна језика: енглески, француски и немачки. Нацрти већине докумената настају на једном од ова три језика и циркулишу интерно између разних одсека којих се тиче, све док не начине финални нацрт спреман за објављивање или прослеђивање некој другој институцији Европском парламенту или Савету министара. Тек у том моменту се спроводи превођење на остала 22 званична језика.

Европски парламент, који неретко мора за кратко време да сачини документ на свим званичним језицима ЕУ, је осмислио систем заснован на три пивот језика: енглеском, француском и немачком. Ако је документ примарно сачињен на словачком или шведском неће се директно преводити на остала 23 језика, већ ће најпре бити преведен на три пивот језика, остављајући преводиоцима да изаберу који ће од ових превода користити за даље превођење на неки од преосталих у овом моменту 20 језика. Овај систем је врло функционлан јер смањује потребу за преводиоцима који би морали директно да преводе са, на пример, малтешког на словеначки или на неки други мање распрострањени језик ЕУ, јер је број преводилаца оваквог профила врло ограничен.

Језици имају једну од кључних улога у процесу европских интеграција. Начин на који се ЕУ и њене чланице односе према вишејезичности има озбиљне последице по сваку државу, њене грађане као и међународне односе. Језичка структура Европе се мења пре свега под утицајем глобализације, европских интеграција као и доминације енглеског језика. Упркос опште познатој реторици о једнакости

и равноправности званичних и радних језика ЕУ, француски и даље има посебан статус у оквиру институција ЕУ иако је енглески доминантан. Језичка права су политички изузетно осетљиво питање и једнакост језика се поставља као битан предуслов за остварење политички и демократски референтне ЕУ.

Политика којом се регулише питање језика јесте једна од најосетљивијих политика ЕУ зато што је тесно повезана са појмом националних идентитета, а такође директно утиче и на креирање политике образовања која се још увек налази у надлежности држава чланица.

Вишејезичност представља, такође, снажно средство у побољшању међуверских дијалога као и прихватања и разумевања различитих нација кроз призму сопствених и туђих културних богатстава.

У фебруару 2008. године је први пут одржана конференција министара влада држава чланица ЕУ посвећена искључиво политици вишејезичности у оквирима Уније. На конференцији је закључено даје у будућности неопходно расправљати и доносити одлуке у овој области и на националном нивоу држава чланица као и на нивоу саме Уније. Министри су се сложили да матерњи језик има важну улогу у очувању културног наслеђа, како сваке државе појединачно тако и етничких мањина и миграната. Такође, наглашено је да вишејезичност несумњиво јесте врло осетљиво политичко питање које захтева посебан приступ и ефикасна решења.

Вишејезичност је неодвојиви део демократске идеје ЕУ. Могућност грађана да комуницирају са институцијама Уније на свом матерњем језику као и прецизно тумачење законодавства на коме почива читава структура заједнице за сада 28 европских држава, представља јасан демократски принцип транспарентности и учествовања грађана држава чланица у доношењу одлука којима се креирају политике и циљеви ЕУ.

Промоција језичке разноликости, учења језика и бројних културних активности доприноси повезивању различитих друштава, култура и менталитета стварајући, на неки начин, посебан осећај заједништва утемељеном на различитостима што је заиста, морамо истаћи, невероватан подухват Европе који већ деценијама уз успоне и падове функционише, а најједноставније се дефинише слоганом ЕУ који гласи *Јединство у разноликости (United in diversity)*. Језичке разлике и даље указују на постојање културних подела, али све једноставније кретање Европљана као и револуције на пољу комуникација су створиле Европу „мањом“.

Оно што издваја ЕУ од осталих међународних организација и објашњава њену посебну бригу о вишејезичности јесте њена јединствена правна природа и пре свега непосредно деловање⁵⁸ примарног и секундарног законодавства.

Вишејезичност у оквирима Уније је између осталог гаранција правне сигурности као и средство за примену демократских начела. Законодавство ЕУ мора њеним грађанима бити доступно на језику који разумеју јер, у супротном, не само правна сигурност већ читав систем владавине права био би директно угрожен. Једини прави начин на који грађани Уније могу да схвате и делају, у складу са њеним законодавством јесте да га разумеју и управо због тога би билојако ризично ограничити број званичних језика јер би следећи корак био проблем у комуникацији између институција и грађана.

Званични језици ЕУ су бугарски, чешки, дански, холандски, енглески, естонски, фински, француски, немачки, грчки, мађарски, ирски, италијански, летонски, литвански, малтешки, пољски, португалски, румунски, словачки, словеначки, хрватски, шпански и шведски.

⁵⁸ У случају сукоба између норме националног права и права ЕУ национални суд је дужан да примени норму права ЕУ, ако се субјекат на њу позове.

Поред 24 званична језика, ЕУ број регионалних језика који се говоре на њеној територији превазилази 60. Већина регионалних или мањинских језика⁵⁹ ЕУ такође припада једној од горепомнутих језичких група. Главни изузетак је баскијски, који се говори са обе стране границе између Шпаније и Француске, чије порекло још није довољно истражено. Појам мањинских језика се не користи само за језике који се мање користе и имају уско говорно подручје као што је, на пример, бретонски у западној Француској, већ и за језике који имају статус званичних у ЕУ, али имају своје говорнике међу националним мањинама у другој држави чланици, на пример, немачки у северној Италији, мађарски у Словачкој или Румунији итд. Ступањем балтичких држава у чланство ЕУ због националних мањина у овим државама које говоре руски, појам мањинских језика у контексту ЕУ је добио још једну димензију која се односи на национални језик државе која није чланица Европске уније. Као што смо већ поменули државе чланице саме одређују свој службени језик или више њих, а према томе унутар Уније постоје чврста настојања да заштите права говорника регионалних и мањинских језика. Комисија је донела низ подстицајних мера и препорука како би окренула иницијативу за подупирање и јачање положаја мањинских и регионалних језика и култура. Закључком Савета министара из 2005. уводи се могућност службене употребе додатних језика у институцијама ЕУ, али само оних језика који уживају статус службених у државама чланицама. Примера ради, шкотски и велшки, који имају службени статус у Уједињеном Краљевству имају ту могућност док корзички и бретонски који нису службени језици Француске не могу имати права на те повластице.

Прецизније регионални и мањински језици су:

1. Специфични језици појединих области које могу бити саставни део неке од држава чланица или изван њихових граница, на пример: баскијски, бретонски, каталонски, велшки.
2. Језици националних мањина које живе у државама ЕУ, а са друге стране представљају званичне националне језике неке друге државе чланице. Пример: немачки у Данској, француски у северној Италији, мађарски у Словачкој итд.
3. Језици народа који немају националну државу односно територију, као што су заједнице Рома или Јевреја у ЕУ.

Појам регионалних или мањинских језика не подразумева дијалекте било ког од званичних језика или као ни било који језик имиграната који су се доселили у ЕУ.

Обавезе државе чланице ЕУ кад се ради о регионалним или мањинским језицима јесу следеће:

1. Држава чланица мора бити у могућности да проследи ЕП и Савету верификоване преводе аката усвојених процедуром саодлучивања⁶⁰ који ће, иако неће имати статус званичних превода бити објављивани од стране Савета на интернету и на посебан захтев ће бити достављени грађанима.
2. Држава чланица ће морати да тражи дозволу од Савета министара или других институција да би могла да користи одређени језик уколико се он не наводи у Уредби која формулише званичне језике ЕУ и њихову употребу.
3. Сваки језик који је признат Уставом државе чланице или чија је употреба обезбеђена законом на делу или целој територији државе чланице, може да се користи у комуникацији са институцијама ЕУ захваљујући централизованом системом преводилачких услуга које обезбеђује и углавном финансира држава чланица.

⁵⁹ <http://www.kultura.gov.rs/dokumenti/Evropska-povelja-o-regionalnim-i-manjinskim-jezicima.pdf>

⁶⁰ Поступак саодлучивања је начина доношења одлука у Европској унији који је уведен Уговором о оснивању Европске уније. На основу овог поступка, одлука се може донети једино ако се о њој усагласе Савет ЕУ и Европски парламент.

Комитет региона ЕУ⁶¹ је недавно склопио споразум који је потписао шпански амбасадор при Унији, којим се потврђује, по први пут, употреба регионалних језика Шпаније у институцијама Уније, што дефинитивно представља значајан корак ка дугом путу увођења регионалних језика осталих држава у рад институција. На овом примеру можемо видети да се положај и употреба регионалних језика у оквиру концепта очувања вишејезичности ЕУ, значајно мења што је прилично обећавајуће за угрожене идентитете мање заступљених језика.

У случају да се у држави чланици говори више регионалних језика, језичка разноликост је ипак ограничена на више нивоа. Ова ограничења искључиво зависе од суверене одлуке саме државе, што значи да она може да захтева да регионални језик добије статус званичног и радног језика Уније, под условом да је претходно склопила договор са Саветом министара, којим се обавезала да преузме трошкове који овај статус подразумева.

На примеру Шпаније се јасно можемо видети да се положај и политика ЕУ према регионалним језицима мења у позитивном смеру унапређења језичке равноправности и очувања идентитета мање заступљених језика.

Прве одлуке Европских заједница у вези са уређењем језичког система су се односиле на утврђивање аутентичних верзија уговора, језика на којима ће грађани комуницирати са институцијама и телима Заједница и коначно на формирање језичког режима у оквиру институција. Све одредбе с почетка су имале за примарни циљ ефикасност и правну сигурност свих правила и инструмената Заједница. Тек касније језичка политика у оквиру Заједница је постала једно од најзахтевнијих и најосетљивијих политика.

Најпре у оквиру члана 314 (бивши члан 248)⁶² Уговора о оснивању Европских заједница, а затим на исти начин у Уговору о оснивању Европске уније у оквиру члана 53 (бивши члан С)⁶³, формулише аутентичност верзија тих уговора на свим признатим званичним језицима Заједница у том тренутку.

У одељку 3, члана 21⁶⁴ (бивши члан 8д) Уговора о оснивању Европских заједница формулисано је право сваког грађанина да се обрати институцијама и телима ЕУ на једном од званичних језика као и да добије одговор на истом језику.

Савет министара је 1958. године усвојио Уредбу 1/58⁶⁵ која се односи на званичне језике тадашњих европских Заједница (4 оригинална званична језика, језици нових држава чланица се додају сваким актом који се дефинише услове приступања нових држава ЕУ), данас ЕУ, која трпи измене и допуне сваки при сваком проширењу, јер је потребно правно дефинисати званичне језике нових држава чланица.

Ова Уредба се односи само на званичне језике држава чланица изузимајући употребу регионалних језика тј. језика који се користе у аутономним или административним областима. Овом Уредбом, чини се, не прави се јасна разлика између званичних и радних језика, највероватније да се не би нарушила једнакост односно равноправност свих језика. Коначно, овом Уредбом се у великој мери

⁶¹ <http://www.cor.europa.eu>

⁶² *Consolated version incorporating the changes made by the Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, signed at Amsterdam on 2 October 1997*, www.eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11997E/htm/11997E.html#0173010078, 1. 9. 2011.

⁶³ *Treaty on European Union*, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992/htm/11992M.html>, 1. 11. 2011.

⁶⁴ *Consolated version of the Treaty establishing the European Community*, www.eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12002W/pdf/12002E_EN.pdf, 1. 9. 2011

⁶⁵ *EEC Council: Regulation No 1 determining the languages to be used by the European Economic Community*, <http://eur-lex.europa.eu/Lex/UriServ.do?uri=CELEX:31958r0001:EN>, 1. 9. 2011

регулише и употреба писаног језика без конкретних упутстава за језике који се примарно користе у вербалној комуникацији.

Као основне принципе ЕУ на којима се заснива употреба језика у оквирима њених институција можемо одредити следеће:

- 1) Законодавни и политички документи усвојени у институцијама ЕУ се редовно преводе на све званичне језике.
- 2) Превођење је дотупно на свим званичним састанцима на нивоу министара као и на свим састанцима на којима се доносе различите одлуке.
- 3) Сваки посланик на парламентарним заседањима Европског парламента говори на свом матерњем језику;
- 4) Сваки грађанин Уније има право да се обрати свакој институцији или телу ЕУ на било ком од, тренутно, 24 званичних језика и да на истом да добије одговор.

Пре сваког новог проширења Уније, читав *acquis communautaire* мора бити преведен на језик државе која јој приступа, како би био доступан свим њеним грађанима без језичких баријера. По приступању ЕУ свака нова чланица мора регрутовати одређени број преводаца који ће радити у канцеларијама за превођење у оквиру европских институција.

Специфичности држава чланица у којима постоји више језика који имају статус званичног, поједине судске одлуке које се односе на тумачење и примену језичког система ЕУ и језичке разноликости, представљају извор практичних и правних изузетака или ограничења апсолутне применљивости принципа језичке једнакости и равноправности.

Државе чланице које имају више од једног званичног језика, упркос значају заштите језичке разноликости Европе, на овом пољу спроводе политику у оквиру институција ЕУ која не подразумева тзв. потпуну *вишејезичност* – *full multilingualism*. Постоје одређена ограничења, нарочито при дефинисању радних језика институција Уније. Према се званични језици у већини случајева подударају са званичним језицима Уније, постоје изузеци који захтевају посебан приступ. Навешћемо неколико примера.

- *Малтешки језик*

По националном закону Малте, малтешки језик јесте њен званични језик поред енглеског који такође има тај статус. Предвиђено је да законски акти буду доступни на оба језика и да уколико постоји било какав конфликт по питању употребе једног од њих, малтешки језик ипак добије предност. Након приступања Малте ЕУ 2004. године, малтешки је постао званични и радни језик ЕУ и по Уредби 1/58 правни и остали акти Уније као и Службени лист ЕУ имају своју верзију и на малтешком. Међутим, услед техничких недостатака није могуће изградити на малтешком све акте које су институције ЕУ усвојиле од 1. маја 2004. године. Институције су затражиле, на захтев малтешке Владе, изузеће од ове обавезе. Ипак ово изузеће је само делимично и привремено.

- *Ирски језик*

Ирски (Gaeilge) је „први“ национални језик Републике Ирске. Све до скоро ирски није био признат за званични језик Уније чији је Ирска чланица још од 1995, мада су сви уговори о оснивању Европских заједница имали своје верзије и на ирском језику.

Статус ирског је првобитно одређен споразумом између Ирске и Председништва Савета Европе (European Council Presidency) по коме ирски има посебан

статус уговорног језика (*Treaty language*), што прецизније значи да се нацрти и преводи Уговора израђују на ирском и признати су као аутентични.

Након што је, у новембру 2004, Ирска поднела захтев за дефинисањем статуса ирског језика у оквиру Уније, Савет министара је усвојио Уредбу којом ирски постаје 21. званични језик ЕУ почевши од 1. јануара 2007.

Као и у случају Малте, и у случају Ирске постоји делимично и привремено одступање и изузеће од обавезе израде правних и других аката на ирском језику, као и њиховог објављивања у Службеном листу ЕУ.

Очекује се да ће Ирска у циљу смањења додатних трошкова администрације ЕУ ипак делимично примењивати измене и допуне Уредбе 58/1 које дефинишу ирски као званични језик и да у неће инсистирати на употреби његовој употреби у свакој прилици.

- *Луксембуршки језик*

Луксембуршки је још један пример језика који, иако је признат као национални језик државе чланице, ипак не спада међу званичне језике Уније. За разлику од ирског, луксембуршки никада није имао статус аутентичног уговорног језика. Законодавни акти у Луксембургу се по њиховом националном закону израђују само на француском језику, иако се луксембуршки, поред немачког и француског, користи у судској пракси као и у административне сврхе.

- *Кипар*

Специфичан случај Кипра такође заслужује да буде посебно анализиран. Кипар је једина држава, међу онима које су приступиле ЕУ 2004. године, која није допринела повећању броја званичних језика Уније, иако су по кипарском националном закону и грчки и турски званични језици.

Грчки је званични језик Уније од 1981, када је Грчка постала њена девета држава чланица. Питање турског језика, као и дефинисање његовог статуса, остаје отворено због нерешеног Кипарског питања⁶⁶. Турски би највероватније постао званични и радни језик Уније да, на референдуму који је спроведен 2004, није одбијен план Генералног секретара УН за разрешење Кипарског спора.⁶⁷

Сви наведени примери указују на чињеницу да и даље постоје постоје нерешена питања и отворене расправе приликом настојања да сви језици, који имају статус званичних у државама чланицама, имају приближно, ако не потпуно, једнаку примену у институцијама ЕУ. Такође, овакви изузеци ипак постављају одређена ограничења примени принципа језичке једнакости. С друге стране, околности се константно мењају и намећу се нове идеје и потенцијална решења. Признавање малтешког као и недавно ирског за званични језик Уније је свакако корак ближе редефинисању језичке мапе ЕУ.

Настао из језика германских племена, а с развојем колонијалног царства Велике Британије, енглески језик је, десетлећима, постајао све доминантнији да би данас достигао број од око 340 милиона изворних говорника широм планете. С обзиром на то да је током свог историјског развоја готово изгубио деклинацију именица и придева, асноје да је реч о језику који се на релативно једноставан начин усваја и асимилује, па самим тим и представља тачку сусрета за многе различите културе и нације.

⁶⁶ Северни део Кипра чини Турска Република Северни Кипар, међународно непризната држава, а једина држава која ју је званично признала јесте Турска, а званични језик јесте турски. Кипарски спор је један од камена спотицања у односима ЕУ и Турске.

⁶⁷ План УН је подразумевао уједињење са кипарским Турцима у нову „државну заједницу“ два национална „ентитета“, пре ступања острва у ЕУ.

Питање ширења енглеског као светског језика јесте прилично широко али постоји пар основних разлога који нам могу ближе објасните основне узроке и последице доминантне улоге енглеског језика у глобалној комуникацији.

Пре свега, неопходно је вратити се у 19. век, када је Британско царство имало своје колоније на сваком континенту, и енглески је, најпре, био језик трговине, да би се после проширио на друге области.

Други битан фактор који је утицао на ширење енглеског јесте и развој САД, нарочито у периоду после Другог светског рата када је Европа била разорена и тако ослабљена оставила довољно простора за јачање утицаја САД које су постале главни актер на светској политичкој и економској сцени.

Данас је енглески поред свега и најутицајнији и најзаступљенији језик у области технологија и науке. *Science Citation Index*⁶⁸ указује да је више од 95 процената објављених докумената написано на енглеском језику упркос чињеници да већини њихових аутора енглески није матерњи језик.

Енглески језик је, такође, језик већине међународних организација, пре свих Уједињених нација. Исти случај је и код Међународног олимпијског комитета, који је усвојио енглески као свој радни језик. Од 1973. године енглески постаје званични и радни језик Европске уније и дефинитивно је постао озбиљан конкурент француском, који је до тада био главни језик у процесу креирања европског законодавства.

Као званични језик у неким од, у овом моменту, најмоћнијих земаља света попут САД и осталих који се одликују војном, технолошком и културном доминацијом, енглески језик се већ у овом моменту сусреће са неоспорном чињеницом да титулу таквог престижа све више нападају далекоисточни језици, попут кинеског и јапанског. Статусу овакве титуле у великој мери погодује и распрострањено схватање да је енглески језик неприкосновени „језик интернета“, мада, остаје отворено питање да ли ће се такво схватање променити у моменту када далекоисточне земље, најпре Кина, развију нпр. сопствени оперативни систем.

Сам процес глобализације, којем је у великој мери допринео и развој мреже који почива на културном наслеђу Запада, неминовно за собом вуче доминацију једног светског језика над осталима, међутим, у таквом процесу, угроженост осталих језичких и културних идентитета сигурно расте.

Када је реч о Европској унији, она охрабрује очување вишејезичности и залаже се за употребу најмање два европска језика поред матерњег. Па ипак, иако су сви језици означени као званични и радни језици, иако је немачки језик званично најзаступљенији по броју корисника у ЕУ, а иза њега француски, највећи број популације користи енглески, те је и у овом контексту, његова доминација неприкосновена, а остали језички идентитети, примарно очувани у ужем „породичном“ кругу, док са друге стране делује да на светском плану њихова угроженост узима све више маха. Међутим, ипак је важно поновити да ЕУ инсистирајући на принципу вишејезичности као и новим приступом према регионалним језицима (пр. регионални језици Шпаније) ипак покушава да доминацију енглеског језика ублажи остављајући простора мање заступљеним језичким групама да очувају свој језик као главног носиоца културног наслеђа једног народа.

⁶⁸ Једна од најзначајнијих електронских база научних докумената, види детаљније: <http://science.thosomreuters.com/cgi-bin/jrnlst/jloptions.cgi?PC=K>

2.4 Културолошки приступ учењу страних језика

Као последица друштвено-политичко-економске глобализације, која је директно праћена и миграцијама, као и индивидуалним одласцима у иностранство због могућности запослења, што је отворило и многа питања везана за учење/подучавање страних језика, јер се дошло до закључка да и беспрекорно знање циљног језика не може бити од користи уколико особа не познаје, препознаје и признаје културне особености земље у којој се тај језик користи.

Језик игра важну улогу у дефинисању идентитета и нераскидиво је повезан са културом. Локалне самоуправе, са значајним мањинским заједницама у својој локалној области, могу имати важну улогу у очувању културног наслеђа и традиционалних различитости Србије, подстицањем коришћења локалних мањинских језика. Ово треба радити у координацији са НСНМ, са минималним ресурсима и креативним стимулисањем интересовања ван мањинске заједнице.

За тоје потребно:

- Објавити дешавања на више језика и подстицати локалну штампу да прати такве напоре.
- Подстицати издавање уџбеника и општих текстова на језицима националних мањина, уз подршку различитих донатора идентификованих од стране укључених актера.
- Обезбедити простор за обуке о мањинским језицима.
- Подстицати поштовање за напоре усмерене ка очувању мањинских језика, путем ангажовања признатих људи, одређене етничке припадности, или из појединих општина, који су упознати са односним језицима.
- Тимски вршити локални притисак на владу да подржи напоре ревитализације мањинских језика у местима где изумиру нарочито као резултат руралне депопулације.

Неопходан културолошки приступ у настави страних језика, при чему превазилажењем постојећих стереотипа и предрасуда (којих можда нисмо ни свесни) стварамо језгро сваке културе који представљају идеје и систем вредности. Ако узмемо за пример Браунову тврдњу да „учење другог језика подразумева и учење друге културе“, јасно нам је да не би смела да постоји културолошка нетрпељивост према било којој нацији или њеном начину живота, уколико заиста желимо да савладамо језик те нације (Павловић, 2004: 61).

Кутура укључује многе аспекте живота и покрива области релевантне за језик и образовање. Она, такође, укључује традицију, фолклор, храну, музику, чак и одећу и традиционалне спортове. За мањинске заједнице култура је главна тема за бригу с обзиром на њихову разумљиву жељу да очувају своју културу и оно што чини њихове заједнице другачијим. Уместо да виде ову разлику као нешто што дели локалне заједнице, приступ заснован на људским и мањинским правима негује ове разлике тако што, путем законодавства и практичне помоћи, охрабрује културне праксе по којима се разликују поједине заједнице.

Предрасуда је унапред донесен суд или мишљење о нечему што се довољно не познаје нити се темељито и критички проучило, односно пре искуства. Обично је то проширен и устаљен, унапред постављен стереотипан став, заснован на недоказивим тврдњама и лажним ауторитетима о припадницима других религија,

етнија, нација и слично, али и зазирање од нечега утемељеног на другачијим обичајима или навикама (према врстама јела, у избору јестиве/нејестиве хране итд.).

Дакле, предрасуда подразумева негативан лични став или мишљење о некој особи или о групи људи коју некада и не познајемо. Стереотип је претерано уопштен став о групи људи који не мора увек бити негативан. Он је најчешће заснован на предрасуди. Појам стереотип је у социјалну психологију увео амерички писац и новинар Волтер Липман 1922. године, чији је рад објављен у књизи *Јавно мњење* 1999. године. До тада су га користили психијатри који су њиме означавали понављање истог покрета, речи или облика понашања у психопатологији. Овим појмом Липман је описао систем разумевања који утиче на стварање предрасуда о људима и појавама.

Предрасуде и стереотипи су последица менталне инерције људи, склоности ка генерализацији, као и склоности да свет проматрају у категоријама „црно-бело“, уместо у хиљаду нијанси. Веровање у стереотипе непогрешиво указује на то да је особа која то чини одустала од активне примене личне интелигенције и способности опажања и да је кренула „линијом мањег отпора“.

Свакодневно се сусрећемо са различитим културолошким стереотипима (Brown, 1987:124–126) који често веома негативно утичу на процес учења. Тако, на пример, људи са нашег поднебља живе у уверењу да су Британци хладни, Немци прецизни, а Шпанци узвреле крви (Павловић, 2004:60).

Појам мултикултурализам карактеристичан је за енглеско говорно подручје те се најчешће користи за опис демографске и културе различитости друштва, по Р. Петиту оно је „суживот више култура у истоме друштву“. Осим тога, мултикултурализам је истовремено постојање многобројних култура на некој територији. Означавача статичну и квантитативну димензију вишекултуралности. Интеркултурализам је појам који се користи у већини еуропских земаља (интеракција, размена, солидарност) те означава признавање вредности, стилове живота појединаца и друштва, признавање различитости и интеракције међу културама. Гуигнони за интеркултурализам претпоставља разговор, дискусију и дијалог међу културама које деле исти простор: „Дакле, интеркултурализам означава једнакоправну размену и интеракцију међу културама које су свесне своје различитости и заједничких вредности стварајући притом прилику за дијалог и међусобно обогаћивање“ (Бењак, Хаџи, 58). У Француској 1978. године, Министарство националног образовања уводи појам „право на различитост“, „једнакост култура“ (*Pédagogie interculturelle*). „Да бисмо започели интеркултурални дијалог треба се ослободити личних предрасуда и стереотипа (...) Комуникација је све оно што се догађа када год неко одговара на понашање или на део понашања друге особе“ (Бењак, Хаџи, 59, 60). Плуралитет друштава захтева вишејезични васпитно-образовни систем, а да притом нагласак није на културним карактеристикама појединца, већ на комуникацијском процесу. Дакле, указује се на важност интеракције између културно различитих особа.

У литератури се углавном наводе шест битних карактеристика културе значајних за интеркултуралну комуникацију, а то је да се култура учи, да се преноси, динамична је, селективна, етноцентрична те да су аспекти културе у међусобном односу. У школи се уче симболи културе којима се преносе и модели понашања, то су нпр. руковање, припадност одређеној држави, социјално-економски статус. Уче се карактеристике других култура, реч је о књигама, сликама, филмовима и умет-

ности уопште, фолклору и сл. Карактеристика етноцентризма је субјективно истицање личне културе помоћу које се мере друге културе што уједно утиче на интеркултуралну комуникацију. Исто тако етноцентризам је и вера у надмоћ властите културе.

Саставни елементи интеркултуралне комуникације су перцепцијски процеси, вербални и невербални процеси. Социјална перцепција је важан аспект комуникације, а одређене појаве и људи имају и одређено социјално значење за појединца. Култура обликује нашу перцепцију, а социо-културни елементи који на њу утичу су веровања, поглед на свет као и друштвена организација. Притом важну улогу има индивидуални приступ свету, односно поглед на свет којим се просуђује. Породица и школа су две битне друштвене организације које формирају поглед на свет.

Интеркултурална компетенција је успостављање задовољавајуће интеракције и комуникације с особама друге културе, усвајање интеркултуралних ставова, знања и вештина – боље разумевање и поштовање различитих култура, усвајање делотворног понашања у другим културама – интеркултурална осетљивост: „Интеркултурална компетенција је способност управљања овом културалном комплексношћу у микро и макро контекстима: у локалној заједници, код куће у дневном боравку, у школи, у трговини, на радном месту, на Интернету, на међународним коференцијама, у позоришту, на спортским такмичењима, итд.“ (Бењак, Хаџи, 86).

„Интеркултурална компетенција је активна и креативна способност која дозвољава настанику креирање културе у разреду“ (Бењак, Хаџи, 87). У елементе интеркултуралне компетенције убрајају се интеркултурални ставови, знање, вештине интерпретације, вештине откривања и интеракције, критичка културна свесност и политичка култура. Интеркултурално компетентна особа је особа која има способност медијације, интерпретације, критичког и аналитичког разумевања своје и туђе културе, интеркултуралног комуницирања, способна „да види“, разуме и прихвати однос између различитих култура, когнитивна, емоционална и понашајна димензија. Интеркултурална компетентност манифестује се у одређеним емоционалним и когнитивним способностима, у флексибилном понашању и комуникацији, у емпатији и мотивацији за прилагођавањем, у прихватању другачијег виђења стварности. Компетентна особа не прихвата пасивно друштвену стварност, већ напротив, активно учествује у њој новим предлозима и идејама.

Са методичке тачке гледишта култура се дефинише као скуп духовних и материјалних вредности које прожимају све сфере живота и рада, систем вредности, начин понашања носиоца датог страног језика и које се усвајају у процесу учења тог језика. Културу чини традиција, систем вредности и модели понашања, а њена улога је неоспорна у одређивању начина живота, перцепцији света, понашању, националном карактеру, менталитету. (Дамњановић, 2004:65)

Развоју тзв. „глобалнога села“ допринело је првенствено неколико ствари: развој комуникацијске технологије (истовремено коришћење звучне, визуалне и текстуалне комуникације, нарочито развој Интернета), економска глобализација као и последица истог: миграције. Данас се добрим грађанином сматра онај који поштује и прихвата друге културе и народе, који разуме богатство права на различитост. Што је виши степен етноцентризма, то је мања толерантност која је у директној вези са слабијим познавањем опште културе и дефинисана је као социјална дистанца (Кеен, Тирса,1999).

Мноштво је дефиниција културе, али сви се слажу да је култура најбитније обележје човека и људскога друштва. Култура (лат. *culturus, colere*) се често посматра као друштвени феномен који одређује мисли и осећања одређеног друштва. Гiesecke притом даје нагласак на побеђивању страхова, те наводи димензије културалне компетенције као што су ставови (прихватање других култура, мотивација и интерес за интеркултуралне контакте), знање (свесност о различитостима и знање о другим државама), комуникација (различити стилови комуникације, вербална и невербална комуникација), аутоманифестација (стварање идентитета и поштовање различитости, мир и поштење, толеранција), друштвени односи (Giesecke, 1993). Култура је исто тако: „скуп свих човекових творевина као резултат његове стваралачке интервенције у природи, друштво и људски дух, чији је основни смисао, супротно од некултуре, одржање и напредак људског рода и живота” (Бењак, Хаџи, 55.).

Развој интеркултуралне компетенције и осетљивости доприноси квалитетнијој академској (факултетској) настави, али и смањивању етноцентризма, предрасуда, стереотипа, неједнакости и дискриминације у друштву. Развој интеркултуралне компетенције и комуникације дуготрајан и целоживотни процес у којем најзначајнија улога припада васпитно-образовним институцијама, а посебно његовим главним актерима – наставницима и професорима. Да би наставници и професори успешно имплементирали интеркултуралне садржаје и вредности неопходне су, осим стручних (професионалних) и личне компетенције – когнитивне, емоционалне и понашајне.

Стереотипи и предрасуде постоје и када је у питању Румунија, а они углавном произилазе због некадашње економско-политичке ситуације, тј. из времена бивше Југославије, које се подудара са временом комунистичке Румуније под чврстом руком Чаушескуа.

Избор културолошких и лингвокултуролошких садржаја детерминишу различити фактори, а посебну важност има образовни профил студента, претходни ниво знања страног језика и основа културе. Студенти који се уписују на Групу за румунски језик, књижевност и културу, већим делом нису желели да упишу румунски него неки други језик. На пример, у академској 2012/2013, само двоје од 15 уписаних студената се уписало зато што су хтели да заврше румунски језик. По интерној анкети, коју спроводимо на почетку школске године, остатак студената се уписао из два разлога: због могућности уписа на „буџет“ (7 студената), због немогућности уписа на жељени језик, а желе факултетску диплому (5 студената). Желећи да задржимо студенте, указујући им на потребу за знањем ређе учених језика, у складу са приложеним информацијама, садржај наставе се прилагодава и највише се садржи од упознавања студената са историјом, културом Румуније, заједничким аспектима, сличностима и разликама, самим тим и превазилажењем стереотипа (нпр. Румуни су цигани) и предрасуда (нпр. на сваком кораку се краде), чиме се иде корак напред ка лакшем и бржем учењу језика, стварању емпатије, не само према грађанима Румуније, него и према припадницима румунске националне мањине.

2.5 Мултикултуралност Србије

Војводина је типично мултикултурално подручје, најразвијенији и у етничком погледу најхетерогенији део Србије. Национални састав становништва је изаразито шаролик, а због бројних националности, религија, језика и култура које егзистирају на том подручју Војводина представља „Балкан у малом“. Добри етнички односи и поштовање људских и мањинских права чине један од кључних услова за стабилан развој, и потпуније укључивање у европске процесе и просперитет овог региона. Сталне миграције, како досељавања тако и исељавања, биле су и остале главни чинилац демографског развоја и етничке сложености војвођанског становништва. Према попису 2002. године, Војводина има 2,0 милиона становника, од чега преко једне трећине становништва припада некој од мањинских заједница. Бројчано најзначајнија национална мањина су Мађари (290,2 хиљада или 14,3%), затим Словаци (56,6 хиљада или 2,8%), Хрвати (56,5 хиљада или 2,8%), Југословени (49,9 хиљада или 2,5%), Црногорци (35,5 хиљада или 1,7%), Румуни (30,4 хиљада или 1,5%), Роми (29,1 хиљада или 1,4%) и Буњевци (19,8 хиљада или 1,0%). Остале националности партиципирају са мање од 1% у укупном становништву, али такође доприносе етничком мозаику Војводине.

У периоду између два пописа (1991–2002) десиле су се радикалне политичке и економске промене. Дезинтеграција бивше СФР Југославије и формирање нових националних држава, етнички конфликти и ратни сукоби, огроман број избеглица и интерно расељених лица, вољне и присилне миграције, довели су до битних етнодемографских промена у националном саставу становништва Војводине и истовремено отворили питање положаја како аутохтоних, тако и тзв. нових мањина (чине их бивши конститутивни народи СФРЈ).

У Војводини је 2002. године, у односу на претходни попис, регистрован већи број становника (за око 61,8 хиљада), захваљујући искључиво имиграционој компоненти. Наиме, долазак огромног броја избеглица српске националности током 1990-их година, који је превазишао чак и велику колонизацију Војводине после Другог светског рата, битно је променио етничку слику Војводине у правцу етничке хомогенизације и мајоризације, односно повећања броја и удела Срба, као већинске нације, у укупном становништву (са 1,1 милиона на 1,3 милиона, односно са 57,0% на 66,1%).

У оквиру мањинске популације, само су Роми имали повећање (са 1,2% на 1,4%), захваљујући високом прираштају, као и промени националне припадности, односно знатно већем броју лица који су се декларисали за ромску националност. Генерално, све остале етничке заједнице у Војводини одликују депопулациони трендови проузроковани неповољним трендовима у природном кретању становништва (низак наталитет, висок морталитет и негативни природни прираштај), али и емиграционим процесима. Наиме, припадници појединих националних мањина због политичких околности у том периоду (етнички конфликти, сукоби) и економских разлога (санкције, бомбардовање и др.) исељавали су се из земље и то најчешће према својим матичним државама. На популациону динамику појединих националности пресудно је утицала и промена националне припадности – недемографска категорија која је променљива и не зависи само од субјективног осећаја појединца, већ и од тренутне политичке ситуације и државне политике. Поред тога, асимилациони процеси условљени малобројношћу, просторном дисперзивношћу, великим бројем мешовитих бракова карактеристичним за Војводину, као и

неки други фактори имали су утицаја на опадање броја и удела припадника појединих мањинских заједница.

Мађари, као најзначајнија мањина, имали су смањење броја (за око 43 хиљада или за 13%) и удела (са 16,9% на 14,3%), при чему је апсолутно смањење надмашило негативни природни прираштај, што указује на миграције. Словаци су имали смањење (са 62,2 хиљада на 56,6 хиљада, односно са 3,2% на 2,8%) због негативних трендова у природном кретању становништва, док су миграције биле мањег значаја. Број Хрвата је мањи за преко једну петину (са 72,5 хиљада на 56,5 хиљада, односно са 3,7% на 2,8%). Негативна просечна годишња стопа раста (-22,3 промила), која је једна од највиших у Војводини, резултат је не само негативног природног прираштаја, већ и иселјавања (највероватније према матичној држави) због политичке ситуације и међуетничких конфликта у том периоду, другачијег декларисања (као Буњевци и др.) и осталих фактора. Румуни су забележили опадање броја (са 34,8 хиљада на 30,4 хиљада) и удела (са 1,8% на 1,5%) услед негативних трендова у природном и механичком кретању становништва, као и субјективног фактора (декларисање за неку другу националност, неопредељени, регионална припадност и слично). Треба истаћи да пораст броја лица национално неопредељених за преко 10 пута (са 5,1 хиљада на 55,1 хиљада) најбоље одражава етнополитички тренутак у коме је последњи попис спроведен.

Може се закључити да су том периоду код многих националности забележене битне промене у демографском развоју становништва. Негативни природни прираштај, односно већи број умрлих од живорођених, карактеристика је огромне већине националности у Војводини, осим албанске, ромске и бошњачке/муслиманске. Негативни миграциони салдо остварен је, такође, код већине етничких заједница мада је тешко одредити стваран утицај миграција с обзиром на проблеме везане за методологију и квалитет миграционих података. Што се тиче треће детерминанте етничке структуре, тешко је квантификовати њен утицај, али се оправдано претпоставља да су се многи другачије национално декларисали у односу на претходни попис. Буђење националне свести и етноверски ревивализам довели су до промене етничке припадности код појединих националности које су раније, и поред својих етничких и културних особености, у значајној мери се изјашњавали као припадници неке друге нације. За Роме је карактеристична етничка мимикрија као резултат њихове дугогодишње дискриминације и маргинализације, и губљења или прикривања сопственог националног идентитета (Mirga A. & Georgi, N., 2004). Од 1970-их година долази до националне еманципације Рома, па се све чешће изјашњавају за свој етнос, док су се раније, углавном, декларисали као већински народ на подручју где живе. Истовремено, код других националности је из многобројних разлога присутан супротан процес, а еклатантан пример представљају, несумњиво, Југословени. Последњи попис, одржан у радикално промењеним друштвеним и геополитичким околностима, највише се рефлектовао на Југословене у смислу драстичног смањења (са 8,7% на 2,5%), што је несумњиво последица њиховог промењеног националног опредељења?

Поред бројности, као важног демографског фактора када се говори о правима и положају мањина, етничка компактност, такође, представља битну демографску одредницу. Територијални размештај националности условљен је етнички диференцираним природним прираштајем и миграцијама, као и културним, економским, политичким и многим другим недемографским факторима. Основне трендове у територијалној дистрибуцији и концентрацији појединих етничких заједница у Војводини одликују одређене регионалне специфичности и изражена про-

сторно-демографска поларизација. С једне стране, присутна је изразита концентрација и јачање процеса националне хомогенизације на одређеним подручјима, док с друге стране постоји висок степен просторне дисперзивности, карактеристичан за друге етничке заједнице.

Етнички диверзитет Војводине манифестује се не само у великом броју националности различитих по својим етничким, верским и културним особеностима, већ и у њиховом просторном размештају, будући да преко 90% општина има етнички хетерогено становништво. Од укупно 45 општина, припадници мађарске мањине имају етничку превагу у шест општина (Кањижа 86,5%, Сента 80,5%, Ада 76,6%, Бачка Топола 58,9%, Мали Иђош 55,9% и Чока 51,6%) и релативну већину у две општине (Бечеј 48,8% и Суботица 38,5%). Просторна дистрибуција те мањине указује на високу концентрацију и просторну поларизацију, с обзиром да у овим општинама живи око 60% укупног броја Мађара са простора Војводине. У протеклом периоду ова националност је забележила у свим општинама смањену бројност, али су задржали етничку доминацију у осам општина, при чему су 1991. године имали седам општина са апсолутном и једну општину са релативном већином (Суботица). Словаци су национална мањина која има етничку превагу у две општине: апсолутну у Бачком Петровцу (66,4%) и релативну у Ковачици (41,1%). У осталим општинама имају ниске уделе (изузев у Бачу 19,8% и Бачкој Паланци 9,6%), а најмање су заступљени у окрузима са већинским мађарским становништвом.

Остале националности у Војводини одликује просторна дисперзивност или висока концентрација, али без етничке доминације у некој од општина. Тако, Хрвати имају највећи удео у општинама Апатин (11,5%) и Суботица (11,2%), при чему је у последњем међупописном периоду дошло до већег смањења њиховог удела у Сремским Карловцима (са 17,7% на 8,5%), Инђији (са 10,2% на 3,8%) и Шиду (са 16,3% на 5,4%) услед негативних трендова у природном обнављању становништва, али и иселавања. Од укупног броја Румуна у Војводини, преко једне трећине (39,4%) је концентрисано само у две општине: Алибунар (26,5%) и Вршац (10,9%). Такође, преко 60% Русина је настањено у Кули (11,2%) и Врбасу (8,2%), док су Буњевци концентрисани искључиво у Северно-бачком и Западно-бачком округу (97,5%), а само у Суботици живи преко 83% укупног броја војвођанских Буњеваца. За разлику од тих националности, Југословени су готово равномерно распоређени на читавом подручју Војводине са нешто већом заступљеношћу у Суботици (5,8%) и Сомбору (5,2%), као и дисперзивно настањени Роми којих релативно има највише у општинама Нова Црња (6,8%) и Беочин (6,5%).

Националне мањине у Војводини разликују се по бројности, просторној дисперзивности, друштвеној кохезији, политичкој организованости, етничким, демографским и другим особеностима. Институционализација њиховог положаја захтева да се води рачуна, како о јединственим принципима мултикултуралног друштва, тако и о сваком од ових аспеката понаособ. Деловање демографског фактора (бројност и просторна компактност) не би требало да буде ни предност ни препрека остварењу основних мањинских права, али се у пракси често дешава да је спремност државе већа за имплементацију права демографски снажнијих и политички боље организованих мањина. Европски стандарди заштите права мањина не спомињу изричито бројност као критеријум за остварење мањинских права, већ подразумевају уважавање свих мањинских заједница. Треба нагласити да национално законодавство Србије не прави разлику међу мањинама. С обзиром на њихову бројност и призната права су доступна свим припадницима националних

мањина. У Закону о заштити права и слобода националних мањина (усвојеном 2002. године) регулише се начин остварења индивидуалних и колективних права, односно свих права која су уставом или међународним уговорима гарантована припадницима националних мањина. Приступањем наше земље *Оквирној конвенцији о њравима националних мањина Савеза Европске* (2001), *Европској повељи о регионалним и мањинским језицима* (2006), потписивањем билатералних међународних споразума о реципроцитету заштите мањина (с Мађарском, Румунијом, Македонијом и Хрватском), као и других докумената, омогућена је нормативна заштита мањинских права. Али, треба имати у виду да остваривање тих права не зависи само од нормативних решења, већ и од дубљих друштвених промена, демократских промена, стабилизације односа међу државама југоисточне Европе, а посебно када је реч о државама насталим на простору бивше Југославије.

Може се закључити да у мултукултуралним државама, каква је по својим карактеристикама и Србија, модернизација и демократизација државе, јачање економије, смањивање разлика међу етничким заједницама у погледу демографских карактеристика, регионална сарадња и добри међуетнички односи неопходни су за равномеран демографски и стабилан политички развој државе. За добре већинско-мањинске односе значајан је процес интеграције националних мањина, јер без тога нема функционалних институција нити демократије и прикључења Европској унији (Антонић, 2008). Стабилност једног друштва зависи од интегрисаности свих њених грађана, при чему питање интегрисаности неке етничке заједнице није само ствар политичко-правног положаја, већ и питање културне, верске, језичке, демографске и друге блискости, јер превелике разлике међу члановима једног друштва чине процес интеграције знатно споријим и тежим. Интеграција националних мањина, свакако, не значи асимилацију, већ подразумева културни плурализам који омогућава мањинама да сачувају сопствене етничке, верске и културне особености, што не искључује потребу њиховог успешног интегрисања у друштвену заједницу. Другим речима, то значи добровољност етничких заједница у прихватању заједничког и очувању посебног.

2.6 Интеркултуралност у образовању

Демократизација процеса образовања и васпитања захтева његове реформске промене које ће се дешавати у складу са социјалним, економским и културним променама савременог друштва. Промене у школи, као институцији, треба да се одвијају у правцу развоја специфичности и индивидуалности деце и младих. Демократска оријентација образовног система се заснива на једнакости права на образовање и уважавању различитости између појединаца и група. Основни задатак школе у том смислу је обезбеђивање услова за остваривање једнаких права на образовање деце и младих, без обзира на расу, пол, етничку и културну припадност и верско опредељење.

Једна од образовних потребасавременог друштва је и тежња ка развоју мултикултуралности.⁶⁹

Имајући у виду да готово нема државе која није културно разнолика, међуетнички односи, положај, заштита и права националних мањина, као и њихова веза с политиком мултикултуралности, долазе у фокус интересовања научне, али и шире друштвене јавности. На све већи значај решавања мањинског питања указује мултиетничност и мултикултуралност данашњег света, односно чињеница да ретко у којој земљи сви њени држављани говоре истим језиком и припадају истој етничкој заједници, па тако од 192 државе чланице ОУН-а, само 10%–15% се може оправдано сматрати етнички хомогеним, тј. да на својој територији немају мањинског становништва (Сопног, 1994). У оквиру европских држава само њих неколико (нпр. Исланд, Португал) немају националне мањине, мада и оне због интензивних миграционих кретања и све већег броја имиграната, постају етнички знатно хетерогеније. То несумњиво указује на потребу државног признавања мањинских култура, па се државе, с тим у вези, разликују по начину регулисања етничке и културне разноликости становништва, односно да ли државна мањинска политика има за циљ елиминисање тих разлика или позитиван приступ према мањинама и политику мултикултуралности као алтернативу асимилационој политици. Положај националних мањина и њихова повезаност са политиком мултикултурализма подразумева респектовање мањинских култура као одговарајућег окружења за остварење људских права и права припадника националних мањина. Мултикултурализам је, дакле, одговор демократске политике на културне и социјалне разноликости (Месић, 2006). Неопходна претпоставка једног таквог друштва јесте грађанска култура заснована на признавању институција економског и правног система, али и права на културну разноликост. Неки од критичара мултикултурализма тврде да он води поделу друштва и да доводи у питање државно јединство, као и да истовремено може значити сепаратизам и самомаргинализацију етничких заједница. Због тога се данас све више говори о интеркултурализму као становишту које претпоставља успостављање дијалога међу културама, јер се на такав начин подстиче динамички међуоднос и узајамно деловање различитих култура једних на друге.

⁶⁹ Термин „мултикултурализам“ појавио се тек однедавно у академским и политичким расправама о карактеру савремених друштава. За релативно кратко време постао је општеприхваћен појам од стране политичара, друштвених коментатора, истраживача и опште јавности, барем у развијеним европским земљама. Сматра се да овај појам датира из 1971. године када је у једном француском часопису употребљен у значењу „суживот неколико култура у једној земљи“, да би тек од 1990. године у класификацији Конгресне библиотеке у Вашингтону, дефинисан као „услов у којој етничке, верске и културне групе коегзистирају унутар једног друштва“. (Месић, 2006).

Мада се ситуација разликује од земље до земље, мултикултурализам у Србији има посебну тежину и не може се свести на било који готов модел, већ треба узети у обзир комплексност ситуације у Србији, а пре свега да ли су извор културне разноликости имиграциони токови (као у САД, Канади, Аустралији), или су у питању директни и индиректни историјско-политички и демографски разлози.⁷⁰

Свака друштвена класа има своју говорну средину. Ако се говор посматра као израз језика, који указује на друштвено порекло особа, које говоре тим језиком, он изражава културно наслеђе личности. Култура мањинских народа је везана за њихов језик који је симбол културе и који је везан за породични, економски и религиозни живот. Једна од улога језика је улога преносиоца културе, јер преноси својствене аспекте културе који су карактеристични само за дату културу. У случају када су два језика у блиској вези, или ако се ради о два варијацијама истог језика, комуникација може да се реализује без прилагођавања говорнику, тј. језику саговорника. Такав случај је, на пример, са варијацијама српскохрватског језика, које су сличне, са незнатним разликама. Разлике међу новонасталим језицима: српским, хрватским, бошњачким су веома мале и ови језици се могу сматрати дијалектима истог језика. „Дијалекти представљају облике претходно јединственог језичког система, који су различито евалуирали.“⁷¹

Различите етничке групе имају потребу да задрже и развијају свој дијалекат. При том, два језика или дијалекта могу да се развијају упоредо, или један језик бива потиснут од стране другог. Због тога се дешава да одређене подгрупе једне етничке групе задржавају и негују свој матерњи језик. Неке због ефикасније асимилације употребљавају језик или дијалекат друге етничке групе, а неке подгрупе користе свој језик. Она група, која жели да се потпуно асимилује и прихвати језик већинске етничке групе, временом ће се све више удаљавати од своје сопствене историјске традиције, културе и етничког наслеђа.

За националне мањине је од изузетне важности очување њиховог матерњег језика, а такође и културе и националне традиције. Очување култура различитих народа и етничких група се може остварити на више начина:

1. васпитавањем деце;
2. образовањем;
3. подизањем животног стандарда;
4. остваривањем економске стабилности;
5. административни и законским мерама;
6. јачањем и проширивањем индивидуалних и колективних права;
7. бригом и активностима припадника одређеног народа или етничке групе.

Данас се у Србији не остварује очување културних различитости у процесу образовања и васпитања у оној мери у којој би то требало. Разлог томе је, као што истиче Жолт Лазар, што правна култура још увек није имплементирана на одговарајући начин у образовни систем.⁷²

⁷⁰ Канада, а затим Аустралија су државе које су највише радиле на политичком концепту мултикултурализма, при чему канадски етнички мозаик чине групе које имају различите одлике, али заједно чине сложну целину, док супротно томе амерички *melting pot* означава политику асимилације емиграната у САД.

⁷¹ Marko Škorić, Valentina Sokolovska i Žolt Lazar. *Tradicija, jezik, identitet* (Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju: Mediteran Publishing, 2008), 76.

⁷² Више о начинима очувања културних разлика видети: Žolt Lazar, *Čuvanje kulture naroda – etničkih grupa*, у: Марко Шкорић, Валентина Соколовска и Жолт Лазар. *Tradicija, jezik, identitet* (Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju: Mediteran Publishing, 2008), 98–102.

Идеја о мултикултуралности није сасвим остварена, иако постоје законски оквири за њену реализацију. Развој школа у будућности биће у знаку припремања младих генерација за развој сопствене индивидуалности и специфичности у складу са стандардима развијених европских земаља. „Тежња ка развоју мултикултуралности у школском контексту представља адекватан одговор новим образовним потребама друштва, које тежи интеграцији са системима развијених европских земаља.“⁷³

Осавремењивање школе у будућности треба да буде праћено развојем мултикултуралне димензије у свим аспектима њеног васпитно-образовног рада. Велики је допринос, који може у том погледу да пружи школска библиотека, као један од изузетно важних фактора васпитно-образовног процеса. Остваривањем својих све комплекснијих функција, школска библиотека може да понуди стимулативни простор и услове за развијање креативног мишљења, али и заједништва и солидарности. Понудом разноврсних едукативних, истраживачких и креативних активности, школска библиотека може да омогући ученицима развијање способности и критичког мишљења. Упоредом са тим, библиотека им помаже да се социјализују, изграђују толерантан став према другима и уважавају различитости других људи. Истовремено, школа и школска библиотека треба да обезбеде деци и младима услове за очување и развијање осећања припадности својој породици, нацији и култури. Реализацијом ових значајних улога, школска библиотека ће у будућности доприносити остваривању основне идеје мултикултуралности.

⁷³ Зорица Станисављевић Петровић и Марија Цветковић, *Димензије развоја мултикултуралности у школској средини*, ТМ LXXXV, Бр. 4 (Ниш – октобар-ецембар. 2011), 1407–1420. teme.junis.ni.ac.rs/teme4-2011/teme%204/2011-14.pdf. (преузето 5. 6. 2013)

3. Библиоџеке и мулџикулџуралносџ

3.1 Библиотеке и мултикултуралност

Библиотеке у савременом животу постају значајна места социјализације њихових корисника. Јавне библиотеке у многим земљама света, по мишљењу Јасмине Нинков, пружају услуге које омогућавају социјалну интеграцију, дружење различитих категорија људи: незапослених, оних са лошијим образовањем, или припадника различитих маргиналних група. „Дакле, нове библиотеке су место за социјалну интеграцију, за културу, за образовање, за размену информација, за културни туризам и сл.“⁷⁴

У *Манифесџу за јавне библиотеџе* Међународне организације IFLA/UNESCO, унутар документа – *Смернице за развој јавних библиотеџа*⁷⁵, се указује на важност библиотека као животних снага друштвене заједнице које су носиоци образовања, културе и информисања. „Јавна библиотека је организација коју оснива, подржава и финансира заједница, било преко локалних, регионалних или државних органа управе, или кроз друге начине друштвеног организовања заједнице. Она обезбеђује приступ знању, информацијама и производима људског духа, путем различитих извора и услуга, и подједанко је доступна свим припадницима заједнице, без обзира на расу, националност, старосно доба, пол, веру, језик, инвалидност, економски и радни статус и образовни ниво.“⁷⁶ У том смислу библиотека треба да промовише различите културе различитих националних и етничких група. То је могуће остварити на више начина:

- набавком библиотечке грађе на језику националних и етничких група њене локалне заједнице;
- организацијом програма посвећених језику и завичајној култури одређене националне или етничке групе;
- организовањем уметничких и културних изложби;
- организацијом разноврсних радионица и дискусија на тему културне разноликости;
- организовањем разговора о усменој традицији одређене националне или етничке групе;
- организовањем програма традиционалних песама и игара.

Начела мулџикулџуралне библиотеџе

Сваки појединац у нашем глобалном друштву има право на потпуни избор библиотечарских информатичких услуга. У односу на културну и језичку разноликост, библиотеке би требало да:

⁷⁴ Јасмина Нинков, *Библиотеџе XXI века* (Београд: Чигоја штампа, 2010), 25.

⁷⁵ Документ IFLA/UNESCO, који је обавезујући за све државе и библиотеке, даје принципе о устројству струке.

⁷⁶ IFLA/UNESCO, *Смернице за развој јавних библиотеџа* (Београд: Народна библиотека и Библиотека града Београда, 2005), 9.

- Пружају услуге свим члановима заједнице, без дискриминације на темељу културног и језичког наслеђа.
- Осигурају информације на одговарајућим језицима и писмима.
- Омогућити приступ широком избору грађе и услуга које су одраз свих заједница и потреба.
- Запошљавати особље које ће одражавати разноликост и бити оспособљено за рад и пружање услуга у разноликим заједницама.

Библиотечке и информатичке услуге у културно и језички разноликом контексту укључују пружање услуга свим врстама корисника библиотеке, као и пружање библиотечких услова посебно намењених недовољно заступљеним културним и језичким групама. Посебну пажњу треба посветити групама које су у културно разноликим срединама често маргинализоване: мањинама, азилантима и избеглицама, особама с правом привременог боравка, радницима-мигрантима и староседилачким заједницама.

IFLA-ин *Манифест* за мултикултуралну библиотеку, 2008.

Упркос горе реченом, постоји низ фактора који могу утицати на приену ових начела:

- Недостатак штампане грађе на многим мањинским језицима може онемогућити набавку библиотечке грађе према једнаким стандардима као за већинске језике. У таквим случајевима грађа ће неизбежно бити непримерена обимом, уравнотеженошћу, величином збирке или физичком квалитетом. Омогућавање приступа информацијама у различитим форматима, укључујући штампану, мултимедијалну и дигиталну грађу, помаже смањењу такве неједнакости.
- Степен вишејезичности и чување језичког и културног идентитета те ниво социјалне интеграције у друштву, важни су при одређивању нивоа услуга за мултикултуралне заједнице. Чланови мултикултуралних група могу се желети идентификовати као бикултуралне, мултикултуралне или транснационалне особе, што ће утицати на став о непристраним и праведним библиотечким услугама.
- Потражња за библиотечким услугама пресудан је чинилац. Због бројних разлога потражња не мора одговарати уделу популације у одређеној мултикултуралној заједници. Слаба потражња може бити одраз непримерене понуде, лоших или неодговарајућих услуга, ниских очекивања корисника, неодговарајуће рекламе или неупућености у библиотечке услуге. Одлуке о нивоима пружања услуга требало би да се заснивају на анализи заједнице и процени потреба, што укључује истраживање разлога недостатка или ниског нивоа потражње. С друге стране, људи из високописмене мултикултуралне заједнице могу створити несразмерну потражњу за библиотечким услугама, коју није могуће задовољити а да једнакост у приступу услугама не буде доведена у питање. У тим случајевима економско оправдање може бити одлучујући чинилац нивоа услуге.
- Службене публикације поједине земље, као што су информације о држави, законима, образовању и економији, вероватно постоје само на службеном језику/службеним језицима земље. Таква ситуација је разумљива премда може бити доживљена као неправедна. Библиотечко особље може имати пресудну улогу у помагању мултикултуралним групама да дођу до информација на одговарајућем језику и на одговарајућем нивоу разумевања.

Дефиниција мултикултуралне библиотеке

Сви грађани Канаде имају право на библиотечке и информатичке услуге којима се изражава уважавање њих као особа. Библиотеке у Канади настоје пружати услуге којима се признаје и потврђује достојанство оних којима су намењене, без обзира на наслеђе, уверења, расу, веру, пол, доб, сексуалну оријентацију, физичке или менталне способности или имовинско стање особе.

Библиотеке разумеју да прихватање разлика може довести личне и заједничке вредности у сукоб. Библиотеке су се обавезале на толеранцију, разумевање и лични развој. Библиотеке предузимају мере како би осигурале коришћење библиотечких услуга а да не намећу вредности, обичаје или уверења. Канадске библиотеке прихватају да је разнолико и плуралистичко друштво од кључне важности за идентитет земље. Јавне установе, укључујући библиотеке, дужне су придоносити култури која подржава различитост и прихватање.

Канадско библиотечко друштво, 2008.

„Културна разноликост“ или „мултикултуралност“ односи се на складан саживот и интеракцију различитих култура при чему би „културу требало схватати као скуп различитих духовних, материјалних, интелектуалних и емоционалних обележја друштва или неке друштвене групе, те да она, осим уметности и књижевности, обухвата животне стилове, начине живота у заједништву, вредносне групе, традицију и веровања“. Културна разноликост или мултикултуралност темељ је наше колективне снаге у нашим локалним заједницама и у нашем глобалном друштву.

Културна и језичка разноликост заједничка је баштина човечанства те би је требало неговати и очувати на добробит свима. Она је извор размене, иновација, креативности и мирољубиве коегзистенције међу народима. „Уважавање разноликости култура, толеранција, дијалог и сарадња, у оквиру међусобног поверења и разумевања, најбољи су гарант мира и сигурности у свету.“ Стога би све врсте библиотека требало да одражавају, подупиру и примењују културну и језичку разноликост на међународном, државном и локалном нивоу и тако придоносити међукултурном дијалогу и грађанској активности.

IFLA-ин Манифесџ за мултикултуралну библиотеку, 2008.

Библиотеке треба да посвете посебну пажњу културно различитим групама у својим заједницама, укључујући аутохтоно становништво, усељеничке заједнице, особе културно мешовитог порекла, транснационалне особе и исељенике, азиланте, избеглице, особе с правом привременог боравка, имигранте и националне мањине.

Улога и сврха мултикултуралне библиотеке

Будући да библиотеке задовољавају разнолике интересе и заједнице, оне делују као средишта за учење те културна и информациона средишта. У приступу културној и језичкој разноликости, библиотечке услуге вођене су опредељењем за начела основних слобода и једнакости у приступу информацијама и знању за све, уз уважавање културног идентитета и вредности.

IFLA-ин Манифесџ за мултикултуралну библиотеку, 2008.

Резолуција из Лене позива на „већу подршку библиотекама, музејима и архивима у приступању и очувању вишејезичности те ширење информација које се односе на културну и језичку разноликост”...

Међународна конференција *Језичка и културна разноликост*
у кибернетичком простору, Јакутск, Руска Федерација, 2008.

Све врсте библиотека имају важну улогу у образовању, друштвеном деловању и глобалном разумевању. Одражавајући потребе људи којима су намењене, библиотечке услуге имају велики утјецај на њихове животе.

- Као средишта за учење, библиотеке промовишу и омогућавају приступ образовним материјалима, језичким програмима и другој одговарајућој грађи у одговарајућим форматима за целоживотно учење. Омогућавајући приступ таквој грађи, читаво друштво има прилику подупрети образовне потребе уопште, те учити о различитим заједницама, разумети језичке потребе других људи и стећи знање о богатству искустава различитих култура.
- Као културна средишта, библиотеке чувају, промовишу, наглашавају важност и омогућавају изражавање различитим културама, укључујући њихову баштину, традицију, књижевност, уметност и музику. Такав приступ омогућује људима свих култура да доживе и уче о различитим облицима културног изражаја.
- Као информациона средишта, библиотеке набављају, стварају, организују, чувају и чине доступним информације које задовољавају потребе свих заједница, те шире информације о културно разноликим заједницама.

У набавци грађе, библиотеке треба да настоје одражавати мултикултурални састав друштва и подстицати разумевање културне разноликости, међурасни склад и једнакост.

- Набављена библиотечка грађа треба омогућавати приступ другим културама на језику културе којој припада корисник.
- Библиотечка грађа треба укључивати грађу на већинском језику/језицима која се односи на културно разнолике заједнице и њихову баштину.
- Библиотеке морају промовисати ширење знања о мултикултуралним групама и њиховим културама.

Библиотеке требају помагати и бринути се за учење језика, што се посебно односи на самообразовање, те би требало блиско да сарађују с локалним образовним установама и/или говорним заједницама како би омогућиле најбоље могуће услуге.

- Библиотеке треба да осигурају грађу која ће олакшати учење службеног/службених и других језика. Таква грађа треба бити како на традиционалним или староседелачким језицима, тако и на службеном језику/службеним језицима, те треба укључивати све одговарајуће медије, посебно коришћење рачунара с програмском подршком за описмењавање и учење језика. У случају језика који немају писмо већ су само говорни језици, као стручна помоћ требали би бити укључени говорници из локалне заједнице.
- Библиотеке би требало да промовишу или суорганизују активности којима се помаже новоприселим усељеницима у прилагођавању новој домовини, а односе се на теме као што су држављанство, запошљавање и социјалне службе.
- Библиотеке би требало да проводе или организују активности за особе и које уче службени језик/језике као и друге језике.

- Библиотеке би требало да учествују у очувању и примени говорних, староседелачких и мање коришћених језика у складу с потребама различитих културалних и староседелачких заједница.

Библиотеке би требало да подстичу целоживотно учење и друштвено деловање путем локалних програма образовања и оспособљавања, као и активности јавних програма који подупиру и промовишу културну разноликост.

Библиотеке треба да суделују у животу заједнице и придоносити њеној добробити. То може укључивати прибављање информација потребних за постизање циљева које су мултикултуралне заједнице себи поставиле, као и суделовање и преузимање иницијативе у месним збивањима као што су културне активности, фестивали и свечана обележавања догађаја важних за мултикултуралне групе одређеног краја.

Библиотеке треба да окупљају мултикултуралне заједнице. Као места окупљања, библиотеке могу постати места интеракције људи који припадају свим врстама култура. Друштвени догађаји, изложбе и заједнички скупови о културним темама и друштвеном деловању пружају људима из разних култура прилику да уче једни од других, вежбају или побољшају своје језичке вештине, разумеју животе и ставове других људи те стекну нове пријатеље.

Библиотеке треба да омогуће референтне и информационе услуге на језицима који се највише користе, те за групе којима је то најпотребније, као што су нови уселеници. Посебно је важно да информације које се односе на заједницу, што укључује податке потребне за свакодневно доношење одлука, када је то могуће, буду на језику корисника.

Једнаки избор и квалитет услуга треба да буду доступни на свим језицима и за све мултикултуралне скупине особама које траже услуге међубиблиотечке позајмице, као и онима који траже поједини наслов или тему.

Правни и финансијски оквир

Свако има право на слободно изражавање припадности своје нацији или националној заједници, на његовање и изражавање своје културе те коришћење свог језика и писма.

Устав Републике Словеније (Члан 61)

Владе и друга тела надлежна за доношење одлука подстичу се на оснивање и одговарајуће финансирање библиотека и библиотечких састава, који би нудили бесплатне библиотечке и информационе услуге културално разноликим заједницама.

Услуге мултикултуралних библиотека у основи су глобалне. Све библиотеке укључене у активности на том пољу морају суделовати у развоју смерница пословне политике у одговарајућим локалним, државним и међународним мрежама. Потребно је провести истраживање како би се прикупили подаци потребни за доношење утемељених одлука о услугама и осигурала одговарајућа финансијска средства. Резултате истраживања и примере добре праксе треба учинити што доступнијима како би послужили као смернице за ефикасним мултикултуралним библиотечким услугама.

IFLA-ин Манифест за мултикултуралну библиотеку, 2008.

Управљање мултикултуралном библиотеком

- Финансирање и пружање библиотечких услуга задаци су извршне власти – регионалне, државне, републичке и локалне, или варијанте наведенога.
- Библиотечка управљачка тела, било да се ради о народној, националној, школској, високошколској или некој другој врсти библиотеке, дужна су одговорити на потребе својих мултикултуралних заједница. Могу се користити различити модели како би се пружиле одговарајуће библиотечке услуге, зависно о различитости, броју чланова и раширености заједница.
- Свим културно и језичко разноликим заједницама треба пружити библиотечке услуге једнаког нивоа, а у случају народних, високошколских и школских библиотека треба покренути иницијативу на свим државним нивоима како би се осигурало да малим или распршеним националним мањинама буду пружене одговарајуће услуге; на пример, централизацијом збирки или оснивањем заједничких мрежа, као што је пружање заједничких услуга с другим библиотекама, културним установама и организацијама у заједници.
- Централизација вишејезичних збирки из којих библиотеке могу позајмљивати и обнављати своје збирке добар је избор ако су националне мањине којима је услуга намењена малобројне, распршене и променљиве или је потреба за појединим језицима мања. Управљање је дужност државне или локалне власти или га може координирати путем заједничке мреже на различитим нивоима власти.

Администрација мултикултуралне библиотеке

Библиотека треба да испуњава своје административне задатке на начин који осигурава да се следе примери добре праксе, што укључује, мада није ограничено, на следећа подручја:

- Одређивање стандарда за библиотечке услуге намењене мултикултуралним заједницама у односу на централизоване и локализоване услуге, што је део процеса развоја библиотечких стандарда уопште.
- Примена стандарда за библиотечке услуге који гарантују једнакост у приступу те начела и политике библиотечких услуга који јасно одражавају мултикултурална начела и начела друштвеног деловања.
- Прикупљање и омогућавање приступа статистичким подацима битним за примену ових смерница и других примењивих стандарда.
- Прикупљање и пружање информација које се односе на постојеће збирке за мултикултуралне заједнице у свим врстама библиотека.
- Пружање саветодавних и консултанских услуга библиотекама о услугама за мултикултуралне заједнице.
- Организовање скупова за редовну размену мишљења с мултикултуралним заједницама.
- Спровођење и финансирање истраживања о будућим потребама чланова мултикултуралних заједница и њиховом коришћењу библиотеке.
- Одржавање и подстицање стручне и међународне размене с библиотекама, издавачима и другим меродавним телима у земљама и заједницама порекла мултикултуралних група.
- Потпора и подстицање издаваштва на језицима предака те објављивања материјала чији су аутори или тема чланови мултикултуралних група.

- Развој on-line база података о грађи, те доношење и спровођење међународних стандарда за размену података на нелатиничним писмима и писмима с дијакритичким знаковима.
- Глобална размена искустава и примера добре праксе који се односе на мултикултурална питања.
- Вредновање примене смерница, стандарда, добре праксе и политика у сарадњи с мултикултуралним заједницама.

Задовољавање њихова потреба корисника

Услуге мултикултуралне библиотеке требале би се темељити на знању о културно разноликим заједницама којима су намјењене и њиховим потребама. Такви подаци су гаранција да се услуге не развијају и не пружају на темељу претпоставки или добрих намера. До таквих података долази се анализом заједнице и проценом потреба.

Дефиниције

Анализа заједнице – Процес утврђивања особина корисничке заједнице (ко користи, а ко не користи услуге библиотеке) и окружења у којем чланови заједнице живе, те процењивање њихових потреба за библиотечким и информатичким услугама.

Процена њихова потреба – Процес испитивања информација које заједница тражи и користи те њихове расположивости (у односу на библиотечке кориснике и особе које не користе библиотеку).

Сврха

- Сазнати шта заједница (корисници и особе које не користе књижницу) мисли о библиотеци и њеним услугама.
- Уочити несклад који може настати између постојећих услуга и потреба заједнице као и подручја која су покривена другим услугама.
- Осигурати информације помоћу којих се услуге које ће задовољити потребе корисника могу корисно планирати, краткорочно и дугорочно. Анализа заједнице и процена потреба кључни су аспекти процеса планирања. Резултати истраживања заједнице и потреба користе се на следећи начин:
 - уграђивањем у циљеве установе;
 - разрадом циљева у конкретну политику, програме и активности који се темеље на резултатима истраживања и
 - коришћењем емпиријских података као референтних тачака на темељу којих ће се у будућности процењивати напредак.

Анализа заједнице

Подаци и информације о заједници које треба прикупити:

- демографски и социо-економски подаци;
- обележја окружења заједнице на подручју које обухвата библиотечка служба:
 - опште окружење;
 - информацијско окружење пружатеља информацијских услуга, и
 - постојећа библиотечка грађа и услуге.

Врсте података које треба прикупити:

- примарни – од појединаца, група у заједници или вођа заједнице;

- секундарни – претходно прикупљени и забележени подаци државних установа, резултати тржишних и маркетиншких истраживања, те подаци локалних трговинских комора и организација у заједници.

Пројена њојреба

Подаци и информације о корисницима библиотеке/особама које не користе библиотеку које треба прикупити:

- културне димензије и понашања у процесу тражења информација;
- информационе потребе, нпр. врсте, нивои сложености, формати, језици, сврхе;
- информационо окружење корисника.

Врсте података које треба прикупити:

- примарни – од појединаца, група у заједници или вођа заједнице;
- секундарни – процена потреба сличних група, испитивања културних димензија и понашања у процесу тражења информација у односу на поједине корисничке групе.

Пример њроцене њојреба заједнице

Процес размене мишљења народних библиотека.

Снажни нагласак ставља се на процес размене мишљења. Начело размене мишљења призната је вредност комуникације између пружатеља услуга и оних којима би услуга требала бити намењена.

Размена мишљења почиње на нивоу локалне власти уз сарадњу свих подручја у надлежности већа која су укључена у пружање услуга мултикултуралним заједницама. Локална власт требала би развијати и документовати властите методе укључивања начела приступа и једнакости у своје планске активности и пословање. Документација би требала пружити смернице за одговарајућа подручја надлежности у оквиру локалне власти.

Сарадња у раној фази смањује могућност умножавања услуга и омогућује партнерство у прикупљању информација, планирању услуга и спровођењу програма. Укључивање организација из локалне заједнице пружа оптималне могућности за тачно дефинисање профила група којима су услуге намењене, препознавање потреба и приоритета језичко и културно различитих особа на локалном нивоу, и проналажење прилика за промоцију нових и постојећих програма. Сарадња на нивоу државних тела (путем челних библиотечких тела) такође доноси значајне погодности у смислу приступа информацијама о могућностима финансирања и/или суделовања у финансирању, суделовања у ширим управним одборима, те пружа прилику за суделовање у развоју политике на државном нивоу.

Прерађени одломак преузет из публикације Библиотечкога одбора Викторије
Одговор на нашу разноликост: смернице за мултикултуралне библиотечке услуге
за народне библиотеке Викторије, Мелбоурн, Аустралија, 2001.

Смернице за библиотечке услуге за мултикултуралне заједнице

Следећи задаци представљају примерене активности појединих библиотека и библиотечких управљачких тела:

- Свака поједина библиотека треба јасно изразити своје циљеве, стратегије, приоритете и политику у односу на услуге за мултикултуралне заједнице који би требало бити саставни део развојног програма библиотеке. Такав локални план мултикултуралних услуга особљу ће служити као смернице, а корисницима као објашњење.

- Појединачне библиотеке треба да усвоје политику јасне опредељености за друштвено укључивање и једнакост у пружању услуга.
- Свака књижнична служба треба континуирано процењивати природу и потребе своје заједнице у сарадњи с члановима мултикултуралне заједнице и темељити своје услуге на таквим проценама и мишљењима.
- Састав управљачких или саветодавних тела библиотека, као што су управни или библиотечки одбори, треба одражавати састав заједнице којој су услуге намењене. Управници библиотека требало би тражити прилике за подстицање усвајања или оснивања таквих представничких тела.

Сарадња и заједничко коришћење грађе

Велики број малих библиотека и библиотека средње величине сматра да је тешко подједнако се брину за потребе свих својих културалних заједница. Уз велике потребе већинских народа и ограничен буџет, потребе мултикултуралних група често су запостављене. Посебно је то случај у заједницама које чини већи број мултикултуралних заједница. Сарадња у набавци, каталогизацији и снабдевању грађом сматра се темељним начином повећања избора грађе и њене доступности. Сарадња на локалној, регионалном и државном нивоу, може знатно побољшати квалитет приступа грађи.

Велике библиотечке установе и службе могу преузети централизовану улогу у понуди мултикултуралне грађе и стручном саветовању. Централизоване збирке од којих мање библиотеке могу позајмљивати и збирке за размјену представљају одрживи и исплативи модел одговарања на потребе разноликих заједница. Централизована набавка, каталогизација и обрада имају низ позитивних учинака:

- избјегнути су двоструки напори;
- избегнуте су многе тешкоће на које наилазе мање библиотеке у набавци грађе на другим језицима;
- може се понудити много већи и шири избор грађе;
- збирке локалних библиотека могу се континуирано обнављати путем размене књига и других медија;
- може се израдити групни каталог којим ће се користити све библиотеке;
- може се увести ефикаснији систем међубиблиотечке позајмице.

Реклама и маркетинг друга су два подручја погодна за остваривање срадње. Заједничка производња вишејезичних брошура с информацијама о библиотеци и библиотечких натписа доноси корист многим библиотекама.

Приспјуй вишејезичкој мултикултуралној грађи и њен развој

Интернет је из темеља изменио глобалну комуникацију те свим корисницима омогућио on-line приступ информацијама. Могућности рачунара у коришћењу више језика и писама мултикултуралним заједницама омогућују приступ читању, комуникацији и информацијама на властитим језицима, што је од посебне важности за говорнике оних језика на којима је производња штампаних публикација ограничена. То је омогућило потпуно нови приступ изворима који су пре можда били недоступни, као што су фолклор, традиционална музика, новински садржаји из целог света те приступ усменој баштини мултикултуралних група на глобалном нивоу. Што је најважније, интернет даје прилику људима из свих културних средина да буду и творци и корисници информација.

Web 2.0 технологије придонесе стварању окружење Библиотеке 2.0 у којој корисници могу стварати и делити властите садржаје створене на мрежи, развити приступ грађи која задовољава специфичне потребе њихових заједница те се укључити у друштвено умрежавање (што се често назива Web 3.0). То је од посебне важности за мултикултуралне заједнице с недостатком штампаних публикација, аудиовизуалне грађе или мрежних садржаја на властитим језицима, као и за географски распршене заједнице. Библиотеке појединцима и заједницама пружају идеално окружење за стварање властитих мрежних садржаја коришћењем и прилагођавањем Web 2.0 технологија њиховим потребама. Библиотеке могу олакшати коришћење тих технологија тако што ће својим заједницама осигурати рачунарску опрему, програмску подршку и едукацију.

Примери таквих технологија:

- *Друштвени садржаји:* блогови и wiki-ји омогућују појединцима и члановима мултикултуралних заједница стварање и одашиљање информација, вести, фотографија и тема од друштвеног интереса на локалној или међународном нивоу.
- *Друштвено умрежавање:* на пример, Facebook (уопштено), Нувес (Холандија), Однокласники (Русија), Оркут (Индија и Бразил), Хиаонеи (Кина); види: wikipe-dia.org/wiki/List_of_social_networking_websites
- *Објављивање дигиталних фотографија и филмова:* на пример, <http://www.flickr.com/>, <http://www.younibe.com/>
- *Друштвено прикупљање омиљених везница:* омогућује сарадњу у стварању и размени мрежне грађе. Заједнице могу развити властите виртуелне базе података с on-line грађом која задовољава њихове специфичне потребе, као што је грађа на поједином језику; корисници могу поспремити и чувати УРЛ или референцу и, у неким случајевима, личну копију било које мрежне странице или неког другог дигиталног садржаја, те их означити (тагирати) користећи кључне речи, за властиту употребу или како би их поделили с другима, нпр. <http://del.icio.us/>, <http://www.connotea.com/>
- *РСС канали:* нпр. РСС (Really Simple Syndication) може бити понуђен како би се мултикултуралним групама омогућио једноставан приступ мрежним страницама на њиховом језику те прилагодиле претраге њиховим потребама у прикупљању релевантних и важних информација.
- *Друштвени садржаји које стварају корисници:* мрежне странице с вестима које одржавају корисници, нпр. <http://digg.com/>
- *Агрегатори и означавање (тагирање):* нпр. <http://technocrati.com/>. Библиотекари су у идеалној прилици помагати корисницима у развијању on-line заједница, посебно прожањем смерница за доделу ознака (тагова) друштвеним мрежама.

On-line комуникација

Нове технологије стално се развијају што олакшава комуникацију између библиотекара и корисника те између чланова заједнице. Слање текстуалних порука генеричког назива СМС (Short Message Service) посебно је корисно за слање кратких, писаних текстова корисницима библиотеке које људи из језичко разноликих средина могу разумети лакше него усмену комуникацију. Видео-причаонице (video chat), Voice over Internet Protokol (VoIP) и друге интернетске технологије омогућују нетекстуалну комуникацију што користи подршци и јачању комуникације међу говорним заједницама. Podcast записи музике, песама, видеа, учење језика

или дигитализовано причање прича на различитим језицима придносе on-line улози библиотеке.

Вишејезични интeґрирани књижнични сусџави

Unicode је међународни индустријски стандард који омогућава рачунару да текст и симболе светских система писања једнолико приказује и њима управља (дефиниција из Wikipediје). Unicode је темељ за интернационализацију програмске подршке у свим већим оперативним системима, тражилицама, апликацијама и на web-у, што олакшава развој библиотечких система за управљање информацијама на више писама. Библиотеке би приликом набаве интегрисаних библиотечких система и програмске подршке требале осигурати подршку Unicode-а како би могле управљати и омогућити вишејезични приступ свим збиркама те корисницима омогућити коришћење библиотечких рачунарских услуга на било којем језику.

Изградња збирке

Грађа која задовољава потребе појединих културалних група може се разликовати обликом и садржајем те обухваћати услуге у распону од приступа интернету до новина, периодичких публикација, аудиовизуалне грађе, DVD-ова с титловима, књига приповедака, часописа, лаганог штива у меком повезу и цртаних романа, све до традиционалне белетрисуке и стручне књиге. Треба водити рачуна о свим генерацијама и интересима те имати на уму културну осетљивост, као што је, на пример, она религијске или политичке природе. Треба спровести анализу заједнице како би се утврдили омиљени формати и теме (а не поједини наслови) те приоритети у изградњи збирке. Прикупљене информације могу се уградити у политику развоја збирке која задовољава потребе мултикултуралних заједница. Посебно се треба побринути за постизање равнотеже у приступу ради могућег сукоба интереса. Треба искористити сваку прилику за представљање збирки на поједином језику одговарајућој циљној групи у заједници како би се осигурало ефикасно коришћење грађе.

Прерађени одломак преузет из публикације Библиотечкога одбора Викторије
Одговор на нашу разноликост: смернице са мултикултуралне библиотечке услуге
за народне библиотеке Викторије, Мелбурн, Аустралија, 2001.

Политика вођења збирке

Политика вођења збирке вишејезичне и мултикултуралне грађе требала би бити саставни до целокупне библиотечке политике вођења збирке. Садржај политике треба осмислити у сарадњи с мултикултуралним заједницама, а може укључивати следеће:

Опшће:

- сврху политике вођења збирке и везу такве политике с пословним планом библиотечких услуга;
- демографски профил заједнице;
- дугорочне и краткорочне циљеве које библиотека жели постићи у односу на своје збирке вишејезичне и мултикултуралне грађе;
- стратегије приступа како би збирка била максимално искоришћена;
- историјат збирке и/или библиотечких услуга;
- утврђивање меродавних законских прописа или политике која има утјицаја на услуге везане за вишејезичну и мултикултуралну грађу;
- план редовног вредновања политике.

Специфично:

- анализу потреба заједнице;
- приоритете библиотечких услуга;
- параметре збирке, укључујући специјализовану грађу за особе с посебним потребама, као што су грађа на увећаном формату, звучне књиге, грађа намењена описмењавању, курсеви страних језика и грађа за особе с инвалидитетом;
- начела и поступак одабира и обраде грађе;
- расподелу буџета;
- одговорност у оквиру установе за изградњу збирке, одабир и обраду грађе;
- приступ електронској грађи, укључујући on-line приступ часописима и новинама, базама података и другим изворима информација;
- финансијску одговорност;
- план управљања грађом којим се утврђују садашње и будуће потребе збирки;
- распоред преиспитивања и процене политике.

Избор грађе

Библиотека треба да понуди грађу за све народе, на језицима по њиховом избору и ону која се односи на њихову властиту културу. Треба осигурати грађу у свим облицима и из више извора.

- Треба одржавати одговарајућу и уравнотежену збирку за сваку мултикултуралну групу.
- Понуда библиотечке грађе за чланове мултикултуралних група треба одражавати величину групе и њене читатељске потребе, али уз уважавање минималних стандарда величине збирке.
- Библиотечка грађа намењена мултикултуралним заједницама треба укључивати грађу објављену у домицилној држави, земљи порекла и другде.
- Библиотечка грађа која одражава искуства и интересе мултикултуралне заједнице и која јој је намењена треба укључивати грађу објављену на већинском или службеном језику земље.
- Библиотечка грађа треба укључивати грађу на језицима који су раширени као други језици.

Књиге ће вероватно бити главни темељ вишејезичне збирке библиотеке, те би требало бити понуђене на језицима мултикултуралних група. Избор грађе требао би задовољавати све добне групе и обухватати широки распон жанрова. Нова грађа углавном би се требало састојати од новообјављених дела која укључују домаће (националне, староседелачке) ауторе и преводе грађе популарне у свету. Онда где се књиге објављују на више писама (као што је случај у Србији) требало би изградити репрезентативну збирку на сваком од писама.

Требало би понудити најновије периодичке публикације и новине те on-line приступ страним новинама као допуну штампаним издањима.

Звучне снимке, укључујући музичке и говорне CD-ове и траке, требале би бити саставни део библиотечких услуга за различите мултикултуралне групе. Треба осигурати опрему за читавање електронских књига или музике с интернета на MP3, iPod и друге дигиталне уређаје.

Дигитални медији постали су важан део библиотечких збирки за мултикултуралне групе. Потребно је прикупити низ дигиталних формата као што су DVD-ови,

VCD-ови (Video Compact Discs) и видео-записи, зависно о расположивости. DVD-ови представљају посебан проблем за вишејезичне збирке будући да је већина њих посебно произведена за коришћење у шест различитих диелова света. Многе културне мањине живе у различитим деловима света који нису места њиховог порекла, али требају приступ DVD-овима из свог завичаја. Иако би било пожељно да се збирке састоје од DVD-ова у локалном, регионалном формату, већина збирки тиме би била озбиљно ограничена. Требало би набавити и формате за друге делове света који би одражавали порекло мултикултуралних заједница (обично су доступни DVD уређаји који подржавају различите регионалне формате).

Када национални закони о ауторском праву или класификацији грађе ограничавају коришћење увозних дигиталних медија за јавну позајмицу, треба преговарати с одговарајућим телима на државном нивоу о изузећу за библиотеке. Високи трошкови поновне класификације аудиовизуалне грађе могу знатно ограничити приступ делима као што су целовечерњи играни филмови или документарци.

Библиотеке би требале нудити разнолики избор некњижне грађе укључујући производе на CD-ROM-у, карте, слике, игре и комплете за учење језика.

Библиотеке с умреженим базама података или мрежним местима требале би осигурати глобални приступ тим услугама путем вишејезичког повезивања.

У случају недостатка неке врсте библиотечке грађе, треба размислити о већој понуди друге прикладне грађе или услуга као алтернативном решењу.

У случају недостатка штампане грађе и ниског нивоа читања у мултикултуралној заједници или значајног нивоа неписмености, требало би ставити нагласак на нештампане, посебно звучне и сликовне записе, уколико је расположива.

Збирке би требале садржавати и актуалну референтну грађу уз приступ информацијама на интернету које допуњују понуду књига.

Изградња и одржавање вишејезичних збирки

Главни критерији за збирке требали би бити:

- избор грађе довољан да задовољи потребе свих чланова заједнице;
- грађа у облицима који потичу све чланове заједнице на коришћење библиотечких услуга;
- редовни прилив новообјављене грађе;
- замена стандардних дела која су дотрајала или оштећена;
- широки избор белетристике и стручне грађе из разних подручја;
- приступ електронској грађи као што су интернет и базе података;
- отпис застареле, старе и дотрајале грађе.

Библиографска контрола

Како би се што боље искористили недовољни извори, спречило умножавање посла и што учинковитије искористила финансијска средства, избор, набавка и каталогизација грађе на различитим језицима требало би обављати централизованом или у сарадњи, кад год и где год је то могуће.

Грађу на свим језицима требало би, ако је могуће, каталогизовати према истим стандардима као и грађу на главном језику/језицима неке земље уколико су каталожни записи на изворном језику/језицима.

- Сву библиотечку грађу требало би каталогизовати на изворном језику и писму где год је то могуће, а може се осигурати и предметни приступ на службеном језику/језицима.
- Библиотеке које користе аутоматизоване системе требале би осигурати да њихови системи могу подржавати податке на писмима која се користе уз службено писмо, те да су подаци усклађени с међународно признатим стандардима као што је Unicode, што олакшава размену записа. Корисницима библиотеке треба омогућити приступ тим базама података пурем јавно доступних библиотечких каталога (OPAC-а).
- Израда и одржавање групних каталога за све језике, у штампаном или електронском облику, важан су елемент у једнакости пружања услуга на државном или регионалном нивоу, што побољшава сарадњу и омогућава задовољавање захтевима за одређеним насловима и темама. На пример: *Internationella Bibliotekel* у Стокхолму омогућава приступ свом каталогу на арапском, кинеском, енглеском, француском, перзијском (фарси), пољском, руском, шпањолском те шведском језику (<http://www.interbib.se>).

Транслитерација библиографских података често је једини проводљив начин каталогизације грађе на више језика из разлога као што су трошкови, недостатак језичко оспособљеног библиотечког особља или немогућности коришћења словних знакова других језика у библиотечким каталожним системима. Транслитерисани запис често није разумљив кориснику појединог језика, те је ограничавање ширине библиографских података у каталожном запису оправдано.

Збирке треба одржавати лако да буду што актуалније.

- Треба редовно набављати нову грађу на свим језицима и за све мултикултуралне групе.
- Старију и застарелу грађу треба редовито замењивати.
- Онде гдестоје средишње збирке, грађу отписану у месним библиотекама најпре би требало понудити таквим централизованим репозиторијумима, тако да барем један примерак сваког наслова буде доступан унутар система.
- Треба настојати осигурати фонд одговарајућег физичког квалитета за све групе, и то помоћу мера као што су поновно увезивање и куповина више примерака, те набавка заменских примерака.

Стандарди за књижне збирке

Следећи се предложени стандарди односе на књижне збирке. Локални и финансијски услови утицаће на варијације предложених стандарда. Где су ресурси вишеструко ограничени, ти стандарди могу представљати циљеве за чије би остварење требало развити средњорочне и дугорочне стратегије.

- Уопштено, књижна збирка би требало да има 1,5 до 2,5 књиге по становнику.
- Фонд најмањег огранка не би смео бити мањи од 2 500 књига.

Народна библиотека: IFLA-ине и UNESCO-ове смернице за развој служби и услуга, 2001.

Као опште начело, књижне збирке за сваку мултикултуралну групу требало би да имају барем једнак број књига по становнику као збирке за ширу јавност, Међутим, треба узети у обзир да малим групама треба понудити већи број књига

по становнику него што је опште правило, како би се пружила ефикасна и праведнија услуга.

У случају врло малих мањинских група или раштрканих група, грађу и услуге за мултикултуралне групе може бити потребно понудити централизовано или на темељу сарадње, како би се постигла праведниј услуга.

Оствариви циљ којему мање библиотеке могу тежити је 1,5 до 2,5 књиге по становнику за мултикултуралне групе. Ако су ресурси знатно ограничени, требало би развити средњорочне и дугорочне стратегије, како би у стандарди могли бити достигнути у будућности.

Споља набавке

Годишња набавка додатних примерака на 1000 становника:

216 додатних примерака на 1000 становника.

То укључује „књиге“ и „остало“ што укључује аудиовизуалну грађу, електронске публикације и друге формате, али не укључује новине, периодику и другу грађу.

Одељење за културу, медије и спорти, Стандарди за народне библиотеке, Велика Британија, 2008.

За општи књижни фонд у библиотеци може се применити следећа стопа набавке нове грађе:

ПОПУЛАЦИЈА	БРОЈ КЊИГА ПО СТАНОВНИКУ НА ГОДИНУ	БРОЈ КЊИГА НА 1 000 СТАНОВНИКА НА ГОДИНУ
до 25.000	0,25	250
од 25.000 до 50.000	0,225	225
више од 50.000	0,20	200

Преузето из *Народна библиотека: IFLA-ине и UNESCO-ове смернице за развој служби и услуга*, 2001.

Понуда електронске грађе

Укупни број електронских радних станица с приступом интернету и библиотечком каталогу (који су јавно доступни путем непокретних и покретних библиотека, те других места с понудом библиотечких услуга на 10.000 становника): 6

„Електронска радна станица“ назив је за рачунарски терминал с приступом интернету и on-line каталогу.

Одељење за културу, медије и спорти, Стандарди за народне библиотеке, Велика Британија, 2008.

Број ОПАС-а које би требало осигурати локална власт:

- до 10.000 становника – један ОПАС.
- од 10.001 до 60.000 становника – један ОПАС на 5.000 становника.
- више од 60.000 становника – један ОПАС на 5.000 до 60.000 ре један ОПАС на 10.000 за преостало становништво.

Осим ОПАС-а, требало би осигурати јавни приступ персоналним рачунарима с уређајем за читање података с CD-а/DVD-а у слиећим односима:

- до 50.000 становника – један персонални рачунар на 5.000 становника.

- за више од 50.000 становника – један персонални рачунар на 5.000 до 50.000 становника те један персонални рачунар на 10.000 за преостало становништво.

Ови стандарди препоручују да барем пола јавних радних станица има приступ интернету и да све имају приступ писачу.

Стандарди и смернице за народне библиотеке Queenslanda, Аустралија, 2004.

Све мултикултуралне заједнице морају имати приступ и могућност суделовања у глобално умреженим библиотечким системима.

Све јавне радне станице требале би имати вишејезичне могућности које одражавају потребе заједнице. Могу се набавити тастатуре на писмима различитих језичких група како би се олакшао приступ интернету и корисничким програмима као што је програм за обраду текста. Постоје програмске апликације које омогућују конфигурисање Стандардних тастатура на стотинама различитих писама или омогућују визуалне, виртуалне тастатуре на персоналном рачунару. Међутим, не подржавају сви оперативни системи све језике, тако да могу бити потребни и алтернативни улазни механизми за језике без подршке као што су самосталне радне станице с различитим оперативним платформама.

Приступ популарним вишејезичним електронским базама података требао би бити омогућен где год је то могуће. Како би се осигурале економичне услуге одобрења за коришћење лиценци, требало би се договарати у сарадњи с давањима услуга на локалном, регионалном или држаном нивоу. Када приступ умреженим базама података није могућ, из техничких или финансијских разлога, могу се користити базе података на CD-у или DVD-у.

Све библиотеке требале би настојати израдити властите мрежне странице с вишејезичним приступом које су одраз заједнице којој су услуге намењене. Вишејезичне мрежне странице требало би израђивати с посебном пажњом те их развијати у сарадњи с члановима заједнице како би се осигурало испуњавање културних норми. Важно је имати у виду и интернационализацију корисничких мрежа с којим се корисник најпре сусреће. Треба пазити приликом коришћења културно специфичних елемената, као што су боје, звукови и слике; треба ограничити коришћење људских ликова, слика животиња и националних застава те анимацију. Треба размислити и о другим елементима као што су различити формати за приказ датума и времена, величина слова, тачан облик имена и адреса те језичко означавање (тагирање).

У вишејезичком контексту, web се често користи у сврху добијања информација о услугама које библиотека нуди локалној заједници. Нпр. Градска библиотека у Хелсинкију (<http://www.lib.hel.fi/>) описује своје услуге на финском, шведском и енглеском, док су странице Библиотека града Aucklanda на енглеском и маорском језику (<http://www.aucklandcitylibraries.com/>). Шире гледано, библиотеке се могу обраћати на регионалном или државном нивоу, као што то чине Дански библиотечки центар за интеграцију (<http://www.indvanderbiblioteket.dk/>) који представља своје услуге на данском и 16 других језика и писама, те Државна библиотека Queensland из Аустралије чије су мрежне странице *Мултикултурални мост* доступне на 19 језика (<http://www.slq.qld.gov.au/info/lang>).

Библиотеке могу понудити разноврстан избор вишејезичних електронских услуга, како би своју грађу учиниле доступном језичко и културно разноликим заједницама. Такве услуге могу укључивати:

- дигитализоване збирке важних докумената и слика аутохтоног становништва, као што то чине Библиотека и архив Канада (<http://www.collecdonscanada.ca>) те пројект *Picture Australia* Националне библиотеке Аустралије (<http://www.pictureaustralia.org/>);
- избор информацијске грађе, као што су колаборативне аустралске мрежне странице MyLanguage које нуде повезнице на тражилице, мрежне директоријуме и вести на више од 60 језика (<http://www.mylanguage.gov.au/>);
- информације о животу у новој земљи за усељенике и друге придошлице на државном, регионалном и локалном нивоу као што су:
Данска: <http://www.finfo.dk/>
Финска: <http://www.inforankki.fi/>
Немачка: <http://www.interkultureUebibliothek.de/>
Норвешка: <http://www.bazar.deichman.no/>
Велика Британија: <http://www.mulukulti.org.uk/>
Холандија: <http://www.ainp.nl/>
Андалузија, Шпанија:
<http://www.juniadeandalucia.es/cultura/ba/c/biblioMuldcult/espanoVdefault.asp> New York, Biblioteka Queens: <http://www.wordling.org>

Особље

Успех библиотечких услуга за културно разнолике заједнице у великој мери зависи о особљу које их пружа. Улоге особља требало би одредити према циљевима плана услуга мултикултуралне библиотеке. Иако је потребно имати особље које се служи језицима којима се говори у заједници, једнако је важно да запослени који имају добре комуникацијске вештине сарађују са заједницом, стварајући и одржавајући везе како би се осигурало ефикасно пружање услуга.

Прерађени одломак преузет из публикације Библиотечкога одбора Викторије
Одговор на нашу разноликост: смернице са мултикултуралне библиотечке услуге
за народне библиотеке Викторије, Мелбурн, Аустралија, 2001.

Већина библиотечког особља

Народна је библиотека служба намењена свим члановима заједнице који имају различите и променљиве потребе. Стога ће бити потребно да особље народне библиотеке поседује низ вештина и квалитета, укључујући вештине везане за међуљудске односе, осећај друштвене одговорности, склоност тимском раду и вођству, те стручност везану за праксу и поступке у организацији. Основни се квалитети и вештине потребне особљу народне библиотеке могу одредити као:

- способност позитивне комуникације с људима;
- способност разумевања потреба корисника;
- способност сарадње с појединцима и групама у заједници;
- знање и разумевање културних разноликости.

Састав особља треба у што већој мери одражавати састав популације коју услужује. На пример, у заједницама у којима живи велики број припадника одређене етничке групе, припадници те групе требају бити заступљени и међу запосленицима библиотеке. На тај се начин показује да је библиотечка служба намењена свим члановима заједнице и привлаче корисници из свих делова друштва.

*Народна библиотека: IFLA-ине и UNESCO-ове смернице
за развој служби и услуга, 2001.*

Библиотеке би требале настојати бити одраз мултикултуралне заједнице коју услужују тако што ће осигурати да особље уисиину одражава мултикултуралне групе унуиар заједнице.

Библиотеке би требало да примене позитивне стратегије деловања како би осигурале да чланови различитих културалних група буду свесни постојећих могућности запошљавања.

Управљачка тела библиотеке требало би да подстичу запошљавање људи с одговарајућим познавањем језика и културе те таквим вештинама и способностима.

То се може постићи усвајањем локалне политике запошљавања, отварањем кокретних радних места, ангажовањем приправника, особа на пракси...

Важно је да су језичке и културолошке особине примерене задацима ради којих је нека особа запослена, те да библиотеке распознају широки распон способности. То укључује тачност у усменом изражавању, вештине читања и писања, познавање опште културе и високо формално образовање унутар поједине културе или било коју комбинацију наведеног.

Управљачка тела библиотеке требала би покренути образовне програме којима је циљ обогатити познавање различитих култура и побољшати способности библиотечког особља у пружању услуга језичко и културно разноликим заједницама.

Школе за библиотекаре требало би да подстичу особе мултикултуралног порекла на похађање курсева библиотекарства и сродних подручја, те би требало да осигурају да сви курсеви укључују и теме везане за мултикултуралност.

Требало би подстицати сарадњу с библиотечким особљем које поседује одговарајућа стручна знања.

Маркетинг, рекламирање и промоција мултикултуралних библиотечких услуга

Промоција, подстицање и потпора описмењавању и програмима описмењавања одговарајући су задаци библиотека, те би требало укључивати описмењавање на службеном националном језику/језицима као и на другим језицима.

Требало би помагати и пружати потпору рачунарском описмењавању на језицима заједнице кад год је то могуће.

Друштвене и културне активности у заједници које организује библиотека које су, према потреби, оргамзоване у сарадњи с члановима заједнице, као што су причање прича, концерти, позоришне представе и изложбе, требало би бити усмерене на све мултикултуралне групе.

Требало би осигурати библиотечке услуге за особе које нису у могућности лично користити библиотеку на језицима за које се одлуче, те би их требало понудити свим мултикултуралним групама. Такве услуге укључују услуге за особе које живе у крајевима који су у неповољном географском положају, особе везане за кућу, те оне у болницама и казнено-поправним установама. Фонд покретних библиотечких служби требало би укључивати и мултикултуралне збирке које одражавају састав заједнице коју услужују.

Допунске активности библиотека требало би се проводити на језицима које су одабрали корисници. Такве услуге укључују оне намењене фабрикама и другим местима рада, те услуге мултикултуралним организацијама у заједници.

Библиотечке услуге за мултикултуралне заједнице, укључујући информатичке услуге, могу се, према потреби, понудити на алтернативним и познатим локацијама.

Библиотеке би требало бити осмишљене тако да буду приступачне свим члановима заједнице. То се посебно односи на нове усељенике који можда нису имали приступ сличним библиотечким услугама у својим земљама. Осим општих критеријума библиотечког пословања, који се односе на све библиотеке, постоји низ специфичних чинилаца који библиотечке услуге могу приближити посебно члановима мултикултуралне заједнице те подстаћи њихово коришћење:

- Бесплатан јавни приступ и коришћење услуга, што је основни подстицај коришћењу библиотеке.
- Библиотеке с јасном библиотечком сигнализацијом на језицима главних група корисника или, ако је потребно, међународним симболима. База података *Вишејезични појмовник* је алат за помоћ у изради библиотечке сигнализације који је за библиотеке осмислила Државна библиотека Нови Јужни Велс, Аустралија. Појмовник садржи уобичајене изразе коришћене у библиотеци на 49 језика који се могу учитати с интернета, како би се помогла комуникација између библиотечког особља и корисника из различитих језичних средина: <http://www2.sl.nsw.gov.au/mulucultural/glossary/>.
- Широки избор вишејезичне грађе, укључујући периодичке публикације, новине и мултимедију.
- Маркетиншке стратегије пружања одговарајућих услуга мултикултуралним заједницама придонеће већем коришћењу библиотеке од стране тих заједница. Нове услуге требало би укључивати иновативно, коришћењем бесплатног вишејезичког приступа интернету, вишејезичних апликација, форума за мултикултурални дијалог и међусобно деловање, развој могућности заједница итд. Збирке које су доступне, те смештене на приступачном и истакнутом месту.
- Обрасци за учлањење, обавештења о кашњењу, обрасци за резервације, правила, смернице за коришћење библиотеке и други облици комуникације између библиотеке и њених корисника који су на језицима корисника. Рекламни материјали, као што су пописи грађе, који су на језицима чланова мултикултуралних група и одражавају њихове интересе.
- Мрежне странице библиотеке на језицима који одражавају језичну разноликост заједнице.
- Коришћење медија етничких заједница, као што су локалне етничке новине и радио емисије, у циљу рекламирања библиотечких услуга.
- Представљање вишејезичних библиотечких услуга политичарима и доносиоцима одлука.

Руковођење и маркетинг у народној библиотеци свеобухватно су обрађени у публикацији *Народна библиотека: IFLA-ине и UNESCO-ове смернице за развој служби и услуга* објављеној у изворнику 2001.⁷⁷

Међународни примери добре праксе

Многе земље успоставиле су праксу у пружању мултикултуралних библиотечких услуга. То је видљиво из примера добре праксе, препорука и политике. Следе одабрани примери добре праксе из целог света.

⁷⁷ *The public library services : IFLA/UNESCO guidelines for development* / prepared by a working group chaired by Philip Gill on behalf of the Section of Public Libraries. Munchen, K. G. Saur, 2001. Доступно и на: <http://www.ifla.org/VII/s8/proj/publ97.pdf>

Канада

Канадски приступ мултикултуралности заснива се на начелу разноликости, као темељне вредности и обележја наше земље. У складу са својим историјским приступом и законодавством, Канада разноликост сматра извором снаге и промена, извором инспирације и конкурентном предношћу у нашем, све мањем, глобалном селу.

Мултикултуралност је кључни део канадског законодавства, баштине наше земље и нашег идентитета.

1971. године, Канада је постала прва земља у свету која је усвојила службену Политику мултикултуралности.⁷⁸ Та је политика регулисала програме и услуге који подупиру етнокултурна удружења и помажу појединцима да савладају препреке њиховом пуноправном суделовању у канадском друштву.

1982. године, мултикултурална природа Канаде законски је призната у Члану 27 новоусвојене Канадске повеље о правима и слободама. У њој се наводи да би судови трбало да тумаче повељу „на начин који је у складу с очувањем и обогаћивањем мултикултуралне баштине Канаде.“

1988. године, Канада је постала прва држава која је донела Закон о мултикултуралности, пружајући јединствен пример друштвеног укључивања. Преамбула Закона о мултикултуралности садржи следећу одредбу:

„Очувати и обогатити мултикултуралну баштину Канађана настојећи постићи једнакост свих Канађана у економском, друштвеном, културном и политичком животу Канаде.“

Закон се обраћа свим Канађанима, а не само видљивим или етнокултурним мањинама те се залаже за:

- уклањање расизма и дискриминације;
- спровођење једнакости и међукултурног разумевања;
- подстицање друштвеног укључивања;
- помоћ савезним институцијама у разумевању разноликости Канаде.

Многи други законодавни документи, као што су *Закон о службеним језицима*, *Канадски закон о људским правима* и *Закон о праведности запошљавања*, усвојени су како би се заштитиле основне вредности као што су једнакост и поштовање.

Канада кроз мултикултуралност препознаје потенцијал свих Канађана подстицајући их да се интегришу у друштво и активно учествују у друштвеним, културним, економским и политичким збивањима.

Народна библиотека Торонто

Народна библиотека Торонто услужује популацију од 2,5 милиона људи. Торонто је познат као један од културно најразличитијих градова на свету с готово пола становника рођених изван Канаде. Осим тога, готово пола дошљака у Торонто су придошлице досељене током последњих петнаест година.

Народна библиотека Торонто поседује грађу на више од 100 језика те активно изграђује збирке на 40 језика и у различитим форматима, укључујући електронску грађу. Као највећи и најпосећенији систем народних библиотека у Северној Америци, у 2006. години у Народној библиотеци Торонто позајмљено је 31 милион

⁷⁸ *Multiculturalism Policy.*

примерака грађе, од чега 16% грађе није било на енглеском језику. Вишејезична позајмица од 2000. године порасла је за невероватних 69%.

Народна библиотека Торонто, такође, нуди избор програма који су често омогућени у сарадњи с другим државним установама или управним нивоима које пружају помоћ разноликој популацији Торонто. Такви програми укључују курсеве енглеског, као другог језика, за добијање држављанства, конверзацијске кружоке на енглеском језику, причање прича у локалним огранцима библиотеке на енглеском, француском и другим језицима као што су бенгалски, руски, персијски, кантонски, пољски, урду и тамилски; *English Can Be Fun*, програм конверзацијског језика за децу дошљака те *Dial-a Story*, услуга причања прича доступна на 10 језика, која изграђује вештине усменог изражавања и разумевања.

Народна библиотека Торонто у својим огранцима нуди слободан приступ више од 1400 рачунара која побољшавају вишејезичну подршку путем виртуелних вишејезичних тастатура. Путем мрежног портала *NewsConnect* понуђен је приступ новинама и часописима из целог света на 85 језика и 147 фонтова омогућујући дошљацима да остану у вези с новостима из домовине.

Мијин Ким
Библиотека и архив, Канада

Данска

- Члан 2.

Циљ народних библиотека биће постигнут ако се води рачуна о квалитету, свеобухватности и актуелности у избору грађе коју ће библиотека нудити. Искључиво ови критеријуми морају бити одлучујући чиниоци, а не вјерска, морална или политичка становишта, која могу бити изражена у грађи.

- Члан 14.2

(Државна и универзитетска библиотека делује као главно позајмљивачко средиште за народне библиотеке) тако што народним библиотекама и другим одговарајућим установама осигурава грађу посебно намењену задовољавању потреба избеглица и усељеника.

Народне библиотеке Копенхаген (www.bibliotek.kk.dk)

Од 1960. године Данска прима велики број избеглица и усељеника из неевропских земаља и делова света у којима се говори енглески језик. Сходно томе, Народне библиотеке Копенхаген, у сарадњи са средиштима за грађу на језицима усељеника широм земље, започеле су изградњу збирке књига и музичких CD-ова на одговарајућим језицима. Међутим, многи су дошљаци били полуписмени или неписмени те је, желећи пружити услуге таквим особама, ККВ-LYD (Одељење за АВ грађу Народних библиотека Копенхаген) започео производњу звучних књига на језицима усељеника. У Копенхагену су најпотребнији језици били арапски, курдски, српски, хрватски, турски и урду. Звучне књиге (на почетку на касетама, а касније на CD-овима) понуђене су на продају свим библиотечким системима у Данској, а касније и у свету. Све звучне књиге имале су белешке о садржају на данском и енглеском језику. За више информација види: www.kkb-lyd/about.htm.

Током последњих десет година нагласак је промењен те Народне библиотеке Копенхаген/ККВ-LVD сада првенствено настоје усељеницима/избеглицама пружити помоћ у учењу данског као другог језика.

У сарадњи с једном издавачком кућом, произвели смо двојезичне сликовне књиге на данском (CD с текстом и звуком) те штампани текст на следећим јези-

цима: арапском курдском, српском, хрватском, турском, персијском, сомалијском и урду (<http://kkb-lyd.dk/mantra.php.hiui>).

Сада сва деца у Копенхагену на свој други рођендан приме честитку с позивом библиотеке. Касније, приликом своје прве посете библиотеци, на дар добију књигу приповиједака и CD (на данском језику).

Неколико огранака библиотеке има посебну услугу за децу из породица других културалних група; библиотекар предложи да посећује свако дете четири пута у раздобљу између рођења и школске доби. Путем причања прича, дете (и његова породица) се упознају с различитим библиотечким услугама. Приликом сваке посете диете добије нову књигу (www.sprogporten.dk).

Од 2008. године дневни снимци вести из Копенхагена на данском језику могу се бесплатно чути на интернету (www.kkb-lyd.dk/daglig).

Vibeke Stage i Susy Tastespn
Københavns Biblioteker/Народне библиотеке Копенхаген, Данска

Естонија

Цитат из Закона о народним библиотекама

Члан 13. Збирке

Садржај збирки народних библиотека је универзалан. Збирка треба садржавати различите врсте грађе на различитим језицима у складу с темељним потребама људи који живе на подручју које библиотечка служба обухвата.

Martin Hallik, Естонија

Холандија

• *Писменосћ*

У Холандији је 1,5 милиона (10%) људи полуписмено, што значи да су њихове вештине читања и писања недовољне за испуњавање обичних образаца, читање деци, поступање с поштом, разумевање и информативних летака, читање новина, коришћење интернета итд. Трећина људи из ове групе је усељеничког порекла.

Полуписменост је велики проблем у целој земљи. Због броја људи на које се то односи и могућности да велики број младих људи напусти школу, а да није савладао одговарајуће вештине читања и писања, неписменост је озбиљан проблем. У Националној кампањи против неписмености Удружење народних библиотека Холандије (Netherlands Public Library Association – NPLA) сарађује с великим бројем домаћих партнера у борби продв неписмености. Сарадња се наставља и на регионалном и локалном нивоу. Народна библиотека сада више истиче услуге које се односе на проблеме неписмености те, сходно томе, настоји едуковати особље које не ради с корисницима и особље које ради с корисницима. У ту сврху развијен је едукацијски модул који је доступан широм земље.

Библиотеке се, такође, могу бесплатно учланити на www.neinieuws.nl, on-line недељне новине за особе које су тек научиле читати и желе увежбати своје новостечене језичке вештине. Вежбе читања и писања у програму су понуђене на два нивоа знања језика.

Како би најшира јавност постала свесна проблема неписмености, NPLA у сарадњи са Задужбином за описмењавање нуди покретну изложбу *Taal Centraal*. Изложба се сваког мјесеца поставља у другој библиотеци, а отворање изложбе организује локална библиотека с циљем јачања свести о том проблему.

- *Интеграција*

У јануару 2007. године у Холандији је усвојен нови *Закон о интеграцији*. Сваки грађанин из иностранства, који има мање од осам година школске спреме, у Холандији мора положити испит из језичких и интеграцијских вештина. Народне библиотеке важан су фактор у провођењу политике на локалном нивоу, те су у многим библиотекама постављени информациони пунктови. Библиотеке могу користити комплет програмских алата о интеграцији *NL Kompas* који је на располагању свим народним библиотекама у земљи.

- *Партнерство*

Народне библиотеке треба да прихвате чињеницу да су кључни партнер у локалној заједници – због своје раширене и приступачне инфраструктуре – те да треба да придонјесу цивилном друштву и суделовању различитих група на локалном нивоу. Такође, важно је да та улога библиотеке нађе упориште у друштву. (Документ *Визија културне разноликости*,⁷⁹ Удружење народних библиотека Холандије, 2006.)

Lourina K. de Voogd

Удружење народних библиотека Холандије, Холандија

Норвешка

- *Глобализација*

Библиотеке нуде приступ глобалном, националном и локалном знању и култури. Дигиталне иновације придонеле су још већој доступности библиотечких збирки, а проток информација не познаје државне границе. Дигитализација и објављивање традиционалних библиотечких збирки на интернету, неопходни су предуслови за доступност садржаја. У време све веће глобализације и њеног утицаја на многа подручја у друштву, укључујући образовање и језик, постојаће и све већа потреба људи за осећајем културне припадности, културног идентитета и за дијалогом с другим културама. (*Норвешки архив, библиотека и музеј. Реформа библиотеке 2014.* – 1. део *Стратегије и иницијативе*. 2006.)

- *Јачање доприноса библиотеке већој друштвеној укључености, интеграцији и културалној разноликости*

Библиотеке требају придонети побољшању интеграције усељеника у норвешко друштво програмима спроведеним 2008. године те владиним акцијским планом интеграције и укључивања усељеничке популације. (*Норвешки архив, библиотека и музеј. Реформа библиотеке 2014.* – 1. дио *Стратегије и иницијативе*. 2006.)

Треба ојачати услуге мултикултуралне библиотеке с посебним нагласком на руски, сами и фински језик те уједно понудити литературу и друге услуге новим усељеницима. (*Библиотека покрајине Finnmark, Шведски језик 2005–2014.*)

Kirsten Leth Nielsen

Народна библиотека Осло, Норвешка

Шведске Смернице за услуге у шведским народним библиотекама

- *Особље*

Особље је кључни елемент, основни ресурс за правилан и ефикасан рад библиотеке. Народне библиотеке морају имати довољно особља, а особље одговарајуће образовање за обављање својих задатака.

⁷⁹ Vision document Cultural diversity / Netherlands Public Library Association. 2006.

- *Општинске*

Народне библиотеке отворене су свима, без обзира на прилике у којима се налазе или занимање. Једно од главних начела народних библиотека је пружање услуга целој заједници, а не само одређеним групама.

- *Сарадња*

Народне библиотеке не смеу функционисати издвојено, већ морају тражити начине како омогућити умрежавање с другим библиотекама и установама у циљу побољшања квалитета и избора понуђених услуга, те развијати сарадњу, посебно у локалној заједници.

Susana Alegre Landabaru
Водитељица координације библиотека,
Минисиарсво културе, Шпањолска

Велика Британија

- Добро дошли у своју библиотеку... повезивање народних библиотека и избегличких заједница⁸⁰

www.welcometoyourlibrary.org.uk/

Пројект *Добро дошли у своју библиотеку (Welcome To Your Library – WTYL)* покренут је 2003/2004. године као пилот пројекат у пет лондонских градских општина, с намером да се народне библиотеке повежу с избеглицама и азилантима. Пројект се темељи на неоспорној чињеници да су избеглице суочене с огромним препрекама у друштву, да народне библиотеке могу одговорити на њихове информатичке, језичке и културне потребе, али и да је библиотечко особље требало подршку како би променило традиционални начин размишљања и рада и тако успешно испунило своју улогу. Пројект је финансирала Задужбина Paula Namlyna, а координиран је путем Агенције за развој лондонских библиотека, те је до краја 2007. године проширен на читаву земљу.

- Циљеви пројекта *Добро дошли у своју библиотеку*

Нудећи више могућности за учествовање, WTYL тежи омогућити побољшани приступ квалитетним библиотечким услугама сваком појединцу. Визија пројекта је неговати учење, добробит и осећај припадности за све путем:

- суделовања избегличких заједница у целом процесу;
- партнерства којим би се подигла свест и повећало коришћење библиотеке;
- поузданог, квалификованог особља;
- размјене примера добре праксе утемељених на чињеницама;
- заговарања рада народних библиотека с избеглицама и азилантима.

- *Пројектне активности*

Пројектне активности укључују:

- развој вјештина пројектног планирања и процењивања код библиотечког особља како би се омогућило ефикасно позиционирање рада библиотеке унутар ширег контекста политике пословања те побољшала пракса;
- идентификација избегличких заједница и организација које им помажу;
- препознавање препрека у коришћењу библиотеке те начина уклањања тих препрека;

⁸⁰ *Welcome to Your Library ... connecting public libraries and refugee communities.*

- едукацију која за циљ има упознати библиотечко особље с проблемима на које наилазе избеглице и азиланти;
- развијање партнерских односа с организацијама у избегличкој заједници и другима;
- осмишљене пробне посете и курсеви коришћења информатичко-комуникационих технологија;
- поједностављење поступка учлањења у библиотеку;
- учење енглеског као другог језика (*English as a Second Language – ESOL*) и језика народа у заједници те подршка читању;
- набавку нове грађе на темељу предлога избегличких заједница;
- причање прича и друге врсте сусрета и радионица путем којих се окупљају различите заједнице;
- укључивање избеглица у волонтерски рад у библиотеци те њихово запошљавање;
- развој електронске *mailing* листе и мрежног седишта као подршке заједничком учењу и ширењу примера добре праксе.
- *Примери учинака*
Учинак на појединце и заједнице:
 - *Присјуй зайошљавању*: најмање 25 избеглица запослено је (неки у библиотекама, а неки у другим секторима) захваљујући програмима који омогућују стицање радног искуства у оквиру две WTYL службе. Многи учесници су изјавили да су стекли самопоуздање и самопоштовање, те да се осећају мање изоловано.
 - *Сампоуздање и осјећај учествовања*: избеглице које су се увериле да су њихове потребе задовољене путем библиотека показују самопоуздање, што води до све израженијег осећаја учествовања, поверења и воље за укључивањем.
 - *Повећана размена међу људима различитих култура*: више додира између библиотечног особља и избеглица и азиланата; простор библиотеке користи се за активности које окупљају људе различитог порекла; пружање прилике збринути избеглицама да помогну новим дошљацима путем група за самопомоћ које се састају у библиотеци.

Учинак на библиотечке услуге:

- *Ефикасније позиционирање рада у библиотеци*: посебно у контексту државне и локалне политике, те активности које су усмерене на решавање проблема друштвеног искључивања и стварање повезанијих заједница.
- *Партнерски односи који резултирају финансирањем и учењем од других сектора*: искуство и пракса, у обе фазе, довели су до тога да је библиотекама омогућен приступ новим изворима финансирања пројеката и основног пословања.
- *Развој запослених*: развијање могућности за проширивање састава особља, на пример укључивањем избеглица у рад библиотеке. То укључује и развој вештина које ће запосленицима библиотеке омогућити непосредни рад с локалним заједницама, како би се изградило поверење, препознале препреке у коришћењу библиотеке, те размењивала искуства о начинима отклањања препрека на стратешком и практичном нивоу.

Ayub Khan

Библиотечка и информациона служба Warwickshire, Велика Британија

САД

- *Пет стратегија за усљех*

Ових пет стратегија подупиру успешну транзицију усељеника и помаже заједницама да се успешно суоче с последицама брзих промена у свету. Библиотеке у градовима и предграђима широм Америке успешно их користе.

- 1) *Библиотеке разумеју динамику локалног усељавања* – Народне библиотеке прикупљају демографске и географске податке из јавних извора и путем неформалних веза с усељеничким мрежама. Ако разумеју информације из најуже околине о новим становницима, њиховим потребама и доступним им ресурсима, библиотеке могу ефикасно обликовати услуге и заснивати партнерске односе. Посебно у градовима који нису уобичајена одређишта усељеника, управо су библиотеке те које покрећу своје заједнице на откривање и дефинисање потреба и интереса.
- 2) *Библиотеке обликују услуге водећи рачуна о културној и језичкој осетљивости* – Највећа препрека за нове досељенике је језик. Библиотеке том проблему приступају тако што уводе новитете у сигнализацији библиотеке, мрежним страницама и збиркама те нуде основн еуслуге на матерњем језику становника.
- 3) *Библиотеке помажу у учењу енглеског језика* – Познавање енглеског језика је најважнији фактор успеха усељеника. Полазећи од свог стогодишњег искуства у развоју писмености деце и породица, народне библиотеке проширују своје деловање на нове становнике. Путем програма раног описмењавања и описмењавања породица, млађа деца се припремају за школу. Подчавање одраслих особа енглеском језику развија вештине преживљавања и омогућује прилике за запошљавање. С партнерима, као што су школе и друге образовне установе, библиотеке, такође, нуде усмерене програме на теме проналажења запослења, здравља и прехране те других животних потреба.
- 4) *Библиотеке стварају везе с локалним усљановама* – У већини заједница постоји широк избор агенција и установа. Иако те организације пружају помоћ у послу, образовању, бризи о здрављу и становању, нови усељеници често нису у могућности искористити њихове услуге. Језичке баријере, географска изолваност и културолошки шок, значајне су запреке. Библиотеке повезују установе и службе усмерене на ширу популацију с потребама придошлица. Пословна потпора, информације о здрављу и помоћ у учењу најважнији су примери таквог рада.
- 5) *Библиотеке подстичу грађанску ангажованост* – За многе усељенике учествовање у јавном и грађанском животу није нешто на шта су навикли. Чак и чин учлањења у библиотеку, који је једноставан Американцу, неким особама може бити необично и застрашујуће искуство. Библиотеке подстичу, како укључивање у заједницу, тако и учествовање придошлица. Користећи своју историјску улогу снажног и непристраног јавног простора намењеног учењу и истраживању, библиотеке подупиру јавну расправу о изазовима с којима се суочавају досељеници и заједнице које их примају.

Rick Ashton i Danielle Milam

*Добро дошао, стјранче: народне библиотеке граде глобално село.*⁸¹

Веће градских библиотека, САД, 2008.

⁸¹ *Welcome, stranger: public libraries build the global village* / Urban Libraries Council, USA. 2008.

Аустралија

- *MyLanguage*

MyLanguage омогућава приступ тражилицама, мрежним директоријима и вестима на више од шездесет језика. MyLanguage је плод сарадње Државних библиотека Новог Јужног Walesa, Queenslanda, Јужне Аустралије и Западне Аустралије, VICNET-а (одељења Државне библиотеке Викторије) и Библиотеке и информационе службе Северне територије и Територије аустралијског главног града (Australian Capital Territory – АСТ).

MyLanguage је електронска мултикултурална библиотечка услуга која унапређује приступ информатичкој грађи на интернету за културно и језичко различите (Culturally and Linguistically Diverse – CALD) појединце и групе у заједници.

Ово интерактивно мрежно средиште нуди:

- јавни приступ тражилицама, мрежним директоријима и вестима на више од шездесет језика;
- наставне материјале за културно и језичко различите (CALD) појединце и групе у заједници који укључују преведене информативне билтене и приручнике за уводне курсеве коришћења интернета и e-maila те претраживање интернета;
- помоћ библиотекама у пружању традиционалних и електронских услуга културално и језичко разноликим (CALD) заједницама, што укључује приступ смерницама, стандардима, извештајима, чланцима, научним радовима и радовима са конференција, који се односе на многе аспекте услуга за мултикултуралне библиотеке;
- растућу банку грађе са стручним информацијама које занимају групе из CALD – заједнице, библиотеке и државне установе.
<http://www.mylanguage.gov.au/>

- *Вишејезични појмовник*

База података *Вишејезични појмовник* стручно је генерисан алат за помоћ у изради библиотечке сигнализације. *Појмовник* садржи уобичајене изразе коришћене у библиотеци на 49 језика и тако олакшава комуникацију између библиотечког особља и корисника из различитих језичних средина:

<http://www2.sl.nsw.gov.au/multicultural/glossary/>

Oriana Acevedo

Државна библиотека Новог Јужног Walesa, Аустралија

Додатак А: IFLA-ин Манифест за мултикултуралну библиотеку

- Мултикултурална библиотека – прилаз културално разноликом друштву те мељен на дијалогу

Људи живе у све хетерогенијем друштву. На свету постоји више од 6 000 различитих језика. Међународна миграцијска стопа сваке године је у порасту што резултира све већим бројем људи са сложеним идентитетом. Глобализација, повећана миграција, бржа комуникација, погодности превоза и друге силе 21. века, повећале су културну разноликост многих држава у којима пре можда није ни постојала или су постојећу мултикултуралну структуру учиниле сложенијом.

„Културна разноликост“ или „мултикултуралност“ односи се на складан суживот и интеракцију различитих култура, при чему би „културу требало схватати као скуп различитих духовних, материјалних, интелектуалних и емоционалних

обележја друштва или неке друштвене групе, те да она, осим уметности и књижевности, обухвата животне стилове, начине живота у заједништву, вредносне системе, традицију и веровања⁸². Културна разноликост или мутликултуралност темељ је наше колективне снаге у нашим локалним заједницама и у нашем глобалном друштву.

Културна и језичка разноликост заједничка је баштина човечанства, те би је требало неговати и очувати на добробит свима. Она је извор размене, иновација, креативности и мирољубиве коегзистенције међу народима. „Уважавање разноликости култура, толеранција, дијалог и сарадња, у окружењу међусобног поверења и разумевања, најбољи су гарант мира и сигурности у свету.“⁸³ Стога би све врсте библиотека требале одражавати, подупирати и промовисати културну и језичку разноликост на међународном, државном и локалном нивоу и тако придоносити међукултураом дијалогу и грађанској активности.

Будући да библиотеке задовољавају разнолике интересе и заједнице, оне делују као средишта за учење, те културна и информацијска средишта. У приступу културној и језичкој разноликости, библиотечке услуге вођене су опредељењем за начела темељних слобода и једнакости у приступу информацијама и знању за све, уз уважавање култураог идентитета и вредности.

- *Начела*

Сваки појединац у нашем глобалном друштву има право на потпуни избор библиотечких и информатичких услуга. У односу на културну и језичку разноликост, библиотеке треба да:

- пружају услуге свим члановима заједнице, без дискриминације на темељу културног или језичког наслеђа;
- осигурају информације на одговарајућим језицима и писмима;
- омогуће приступ широком избору грађе и услуга које су одраз свих заједница и потреба;
- запошљавају особље које ће одражавати разноликост заједнице и бити оспособљене за рад и пружање услуга у разноликим заједницама.

Библиотечке и информатичке услуге, у културно и језичко разноликом контексту, укључују пружање услуга свим врстама библиотечких корисника као и пружање библиотечких услуга посебно намењених недовољно заступљеним културним и језичким групама. Посебну пажњу треба посветити групама које су у културно разноликим срединама често маргинализоване: мањинама, азилантима и избеглицама, особама с правом привременог боравка, радницима-мигрантима и староседилачким заједницама.

- *Улога мултикултуралних библиотека*

У културно разноликој средини нагласак би требао бити на следећим темељним улогама, које се односе на информације, писменост, образовање и културу:

- подстицање свести о позитивној вредности културне разноликости и подстицање културног дијалога;
- подстицање језичке разноликости и уважавање материјег језика;
- омогућавање складног саживота више језика, укључујући учење више језика од раног доба;

⁸² UNESCO-ова Општа декларација о културној разноликости, 2001.

⁸³ Исто.

- чување језичке и културне баштине те подршка изражавању, стварању и ширењу информација на свим релевантним језицима;
 - подупирање очувања усмене традиције и нематеријалне културне баштине;
 - подупирање укључивања и учествовања особа и група из свих разноликих културних средина;
 - подстицање информатичке писмености у дигиталном добу те овладавање информатичким и комуникацијским технологијама;
 - употребу језичке разноликости на интернету;
 - подстицање неограниченог приступа интернету;
 - подупирање размене знања и примера добре праксе који се односе на културни плурализам.
- *Руковођење и њословање*

Мултикултурална библиотека значи да све врсте библиотека треба да прихвате интегрисани приступ услугама. Главне активности библиотечких и информатичких услуга за културно и језичко разнолике заједнице су темељне, а не „засебне“ или „додатне“, те би увек требале бити осмишљене тако да задовољавају локалне или специфичне потребе.

Библиотека би требала имати политику и стратешки план који дефинишу њену намену, циљеве, приоритете и услуге које се односе на културну разноликост. План би се требао темељити на свеобухватној анализи потреба корисника и одговарајућим средствима и могућностима.

Библиотечке услуге не би требало развијати издвојено, већ би требало подстицати сарадњу с одговарајућим групама корисника и стручњака на локалном, државном и међународном нивоу.

- *Основне активности*

Мултикултурална библиотека треба:

- изграђивати културно разнолике и вишејезичне збирке и услуге, укључујући дигиталну и мултимедијалну грађу;
 - наменити средства за очување културног израза и баштине, посвећујући посебну пажњу усменој, староседилачкој и нематеријалној баштини;
 - укључити програме који подржавају образовање корисника, вештине информатичке писмености, грађу за придошлице, културну баштину и међукултурни дијалог као саставне делове услуга;
 - омогућити приступ библиотечким услугама на одговарајућим језицима кроз организацију информација и системе приступа информацијама;
 - осигурати на одговарајућим медијима и језицима маркетиншке материјале, те оне који отварају библиотеку према друштвеној заједници, како би се привукле различите групе у библиотеку.
- *Особље*

Библиотечко особље активни је посредник између корисника и грађе. Треба осигурати стручно образовање и стално стручно усавршавање усмерено на услуге за мултикултуралне заједнице, транскултуралну комуникацију и осетљивост, спречавање дискриминације, културе и језике.

Особље мултикултуралне библиотеке требало би одражавати културна и језичка обележја заједнице, како би се осигурала свест о култури, одражавала заједница којој библиотека служи и подстицала комуникација.

Финансирање, законодавство и мреже

Владе и друга тела надлежна за доношење одлука подстичу се на оснивање и одговарајуће финансирање библиотека и библиотечких система који би нудили бесплатне библиотечке и информацијске услуге културно разноликим заједницама.

Услуге мултикултуралних библиотека у основи су глобалне. Све библиотеке укључене у активности на том пољу морају учествовати у развоју смерница пословне политике у одговарајућим локалним, државним и међународним мрежама. Потребно је спровести истраживање, како би се прикупили подаци потребни за доношење утемељених одлука о услугама и осигурала одговарајућа финансијска средства. Резултате истраживања и примере добре праксе треба учинити што доступнијима, како би послужили као смернице за ефикасне мултикултуралне библиотечке услуге.

- *Сировођење Манифеста*

Међународна заједница требало би да подупире библиотечке и информацијске услуге у њиховом задатку промовисања и очувања културне и језичке разноликости.

Доноситељи одлука на свим нивоима и библиотечка заједница у целом свету овиме су позвани ширити Манифест и примјењивати ове изнесена начела и поступке.

Овај Манифест допуна је IFLA-иног/UNESCO-овог Манифеста за народне библиотеке, IFLA-иног/UNESCO-овог Манифеста за школске библиотеке те IFLA-иног Манифеста о интернету.

Овај Манифест је у августу 2006. одобрио IFLA-ин Управни одбор, а у априлу 2008. године потврдило га је Међудржавно веће UNESCO-овог програма *Информације за све*, уз препоруку да се поднесе на разматрање на 35. седници Опште конференције UNESCO-а.

Додаџак Б

- *Raison d'être* за мултикултуралне библиотечке услуге
IFLA-ина Секција за библиотечке услуге за мултикултуралне заједнице

Што су и чему служе „мултикултуралне библиотечке услуге“ (multicultural library services – MLS) и даље су питања која поставља библиотекарска и информацијска струка.

Прво, мултикултуралне библиотечке услуге укључују пружање мултикултуралних информација свим корисницима библиотеке као и пружање библиотечких услуга посебно намењених обично недовољно заступљеним етнокултурним групама. Често се сматра да од мултикултуралних библиотечких услуга корист имају углавном „мањинске“ заједнице, будући да је етнокултурно порекло тих заједница различито од порекла доминантног дела друштва и о њиховим се потребама често мало или уопште не води рачуна. Мултикултуралне библиотечке услуге осигуравају праведност у приступу библиотечким и информацијским услугама. Међутим, мултикултуралност је стање које се односи на разнолики састав целе заједнице, па би тако цела заједница требала имати користи од мултикултуралних библиотечких услуга. Према томе, други део мултикултуралних библиотечких услуга пружање је мултикултуралних информација које ће користити корисничкој заједници у целини. Чланови заједнице могу једни од других научити о културама, језицима,

доприносу друштву и вредностима, уз веће разумевање и бољу комуникацију као крајњим исходима.

Друго, мултикултуралне библиотечке услуге требале би бити целовите библиотечке услуге, а не допунске или засебне услуге. Следећи разлози објашњавају такво становиште:

- *Десет разлога за мултикултуралне библиотечке услуге*

1. Улога библиотеке је служити својој заједници која је у многим случајевима мултикултурална и вишејезична или постаје културално све разноликија.
2. Мултикултуралне и вишејезичне библиотечке услуге осигуравају једнакост у пружању услуга и приступу информацијама.
3. У доба глобализације, уз лакшу прекограничну комуникацију и путовање, појединци требају учити о другим културама, језицима и народима, што потиче уважавање друкчијих искустава и проширује поглед на свет.
4. Информације на језицима и путем канала који су приступачни разноликим корисничким заједницама омогућавају њихово демократско учествовање у цивилном друштву.
5. Информације о властитој баштини, као и баштини других људи, оснажују властиту културу и потичу на разумевање других искустава и гледишта те придонесе развоју складнијег друштва.
6. Информације на језицима и путем канала примерених разноликим корисничким заједницама промовишу различите језике и писма, што олакшава усвајање нових знања и вештина како би се осигурале једнаке могућности у свим сферама цивилног друштва.
7. Светско знање, креативни облици изражавања и културна пракса забележени су у различитим форматима и на различитим језицима, па би тако понуда мултикултуралне библиотеке требала бити доступна свима.
8. Учење различитих облика креативног изражавања, рада и решавања проблема води до нових спознаја и мишљења што може резултирати новим начинима увођења иновација, деловања и решавања ситуација.
9. Информације о мултикултуралној заједници коју библиотека услужује, и оне њој намењене, доказ су поштовања чланова заједнице и њихових култура.
10. Библиотеке су места за интелектуални рад и разоноду, стога библиотеке које нуде мултикултуралне и вишејезичне услуге и збирке постају место окупљања људи у заједници.

*IFLA-ин Манифест за мултикултуралну библиотеку – крајњи приказ*⁸⁴

Мултикултурална библиотека заснива се на три важна начела изнесена у *IFLA-ином Манифесту за мултикултуралну библиотеку*.

Мултикултурална библиотека укључује све врсте библиотека, а не само народне библиотеке.

Мултикултурална библиотека нуди услуге како већинским тако и мањинским групама, а услуге за мањинске групе уграђене су у услуге намењене свима.

Мултикултуралне услуге нису посебне услуге.

⁸⁴ Nielsen, Leth Kirsten. *The IFLA Multicultural library manifesto: a brief presentation*. // Newsletter of the IFLA Section on Library Services 10 Multicultural Populations. 2 (November 2008), 11–12. (цитирано 2009–11-02). Доступно на: <http://archive.ifla.org/VII/s32/news/s32-newsletter-Nov2008.pdf>

- *Зашто је то иако?*

То произлази из чињенице да је данас већина заједница у свету мултикултурална. Мултикултуралност није аспект друштва већ уобичајено стање друштва или обележје његових чланова. Питање није како интегрисати усељеничко становништво, већ како интегрисати становништво у целини, нпр. у разнолико шпанско друштво. Ту библиотека може имати важну улогу нудећи услуге и збирке које истичу ову нову ситуацију. Треба мислити глобално, и у националној и локалној заједници, како би се могли носити са ситуацијом у којој је свет постао врло мали, где је лако путовати и где, захваљујући новој комуникацијској технологији, сви истовремено имамо приступ истим информацијама без обзира на то где живимо.

Све услуге заједно укључују и услуге за културне и језичке мањине, с посебним нагласком на маргинализоване групе као што су избеглице, азиланти, усељеници и староседелачко становништво.

- *Пет важних елемената Манифеста*

Манифест се заснива на пет важних елемената: руковођењу, збиркама, услугама, вишејезичности и особљу.

- *Руковођење*

Неопходно је постојање јасне политичке воље коју ће остварити библиотечка управа, као предуслов за постојање и деловање мултикултуралне библиотеке. Треба донети стратегију у којој је изражено уверење руководства библиотеке да су ове услуге саставни дио библиотечких услуга у целини. То ће за последицу имати одговарајућу политику запошљавања и људских ресурса, финансија, услуга и садржаја. Други предуслов је да се о политици одлучује у сарадњи са свим меродавним странама у укупној корисничкој популацији како би се осигурало да политика одражава демографску структуру тог подручја.

- *Збирке*

Збирке за усељенике морају одражавати потребе тих група у односу на културни значај и информације на језику и из културе корисника, као и грађу и услуге које представљају њихову културу широј јавности. У пракси, то значи да збирке треба да укључују медије на више језика и одражавају широки распон, како великих тако и малих култура и подручја на којима се поједини језици користе.

- *Услуге*

Образовни програми, упуте за кориснике и информацијска грађа, коју библиотека нуди, чине спону с библиотекама и локалном заједницом. Информационе услуге које библиотека нуди такође су важан део тога. Како би понудила примерене и ефикасне услуге, библиотека мора сарађивати с онима којима су услуге намењене. Најважнији аспект тих услуга је да садржај одговара потребама корисника.

- *Вишејезички приступ*

У средини у којој постоји много матерњих језика све врсте информација морају бити доступне на језицима које корисници разумеју, те да језици који се користе у штампаним натписима у простору библиотеке такође одражавају различите језике корисника.

- *Особље*

Особље мултикултуралне библиотеке треба да одражава месну демографску структуру и структуру групе коју услужује. Добро је познат феномен да фамилијарност подстиче осећај сигурности, Искуство је показало да тражимо додир с

оним људима с којима се, свесно их несвесно, највише поистовећујемо. Осим тога, наравно, важно је да сви запослени стекну знања о културама и језицима који су заступљени у библиотеци. Коначно, особље мора бити способно остварити добру комуникацију с више врста корисника. Знање о међукултурној комуникацији је обавезно, као и свест о механизмима који доводе до расизма, дискриминације и искључивања. То значи да увек треба настојати запослити особље које представља поједину усељеничку групу. Иако често није могуће запослити представнике свих корисничких група, члан особља који представља велику усељеничку групу у локалној популацији ипак ће моћи представити део онога што је заједничко усељеничким групама.

Главни задаци библиотека су:

- *Библиотека као место учења*

Библиотеке као места учења прихваћен су и утемељен појам. „Знање је моћ“ мудра је тврдња. Чињеница је да знање поставља темеље разумевања. Збирке и услуге у библиотекама које придоносе разумевању, како већинских тако и мањинских група, у друштву, део су темеља мултикултуралне библиотеке.

- *Библиотека као културно средиште*

Једна је од најважнијих улога библиотеке је придоносити промовисању и очувању језичког и културног израза, како би светска културна и језичка разноликост била доступна и будућим генерацијама. Библиотеке имају важан задатак, будући да представљају и чине доступнима различите културне изразе, изразе који одражавају и локалну и глобалну културу.

- *Библиотека као место окупљања*

Библиотеке су у додиру са широким подручјем и с великим бројем популацијских група, те представљају места која су отворена свима. То их чини идеалним местима окупљања где се људи из свих група у друштву могу сусрести и упознати. Истраживања показују да, чак и ако корисник није нужно у додиру и/или не разговара с другим корисницима, ипак постоји осећај обостраног разумевања који произлази из тога што корисници виде припаднике других култура који користе исте услуге.

Све ове улоге библиотеку чине идеалним местом за преношење позитивних ставова и вредности у односу на мултикултурално и вишејезично друштво.

3.2 Промовисање мултикултуралности у јавној библиотеци

Јавна библиотека је локална служба која задовољава потребе локалне заједнице и ради у контексту те заједнице. Јавне библиотеке као темељи културе треба да сваком грађанину Србије, ма где се он налазио, омогуће да брзо и лако дође до жељене књиге и информације.

Јавна библиотека пружа основне услове за учење током читавог живота али даје и прилику за развијање личне креативности и праћење нових интересовања важних за људско напредовање. Она пружа богато и разноврсно складиштење људских умних и креативних достигнућа. Такође много може да учини за свакодневну егзистенцију, и друштвени и економски напредак појединца, тиме што ће се непосредно укључити у прибављање информација за људе из заједница у развоју; на пример, основне животне вештине, основно образовање одраслих, услуге за неоисмене, стварање читалачких навика код деце итд...

Јавне библиотеке треба да буду средишта културног и уметничког развоја заједнице и да се труде да задовоље потребе свих група у заједници без обзира на старосно доба, физичку, економску или друштвену ситуацију.

Јавне библиотеке су локалне службе које треба да делују у корист локалне заједнице и главни покретачи прикупљања очувања и промоције локалне културе у свој њеној разноликости.

Где год је могуће, јавна библиотека треба да буде на располагању заједници. Ако се њима делотворно управља и ако се непрестано креће у правцу побољшавања услуга намењеним корисницима, онда је њихов рад на добробит целе заједнице.

Јавна библиотека је организација коју оснива, подржава и финансира заједница, било преко локалних, регионалних или државних органа управе, или кроз друге начине друштвеног организовања заједнице.

Она обезбеђује приступ знању, информацијама и производима људског духа, путем различитих извора и услуга, и подједнако је доступна свим припадницима заједнице без обзира на расу, националност, старосно доба, пол, веру, језик, инвалидност, економски и радни статус, и образовни ниво.

Основна сврха јавне библиотеке је да обезбеди изворе и услуге на различитим медијумима, који ће задовољавати потребе појединаца и група у погледу образовања информисања и личног развитака, као и за разоноду у слободно време.

Јавна библиотека треба да обезбеђује грађу која помаже процес формалног и неформалног учења. У неким земљама потреба за развојем образовања сматра се најважнијом, и јавне библиотеке се усредсређују на подршку формалном образовању.

У области Барселоне у Шпанији, неке библиотечке услуге намењене су студентима Отвореног универзитета у Каталонији који студирају на даљину.

У Сингапуру је утврђен задатак јавних библиотека да непрекидно проширују способност нације да учи, а кроз националну мрежу библиотека и информационих центара, чиме на посредан начин доприносе напредку Сингапура.

У Јужноафричкој Републици, где многи људи немају одговарајуће услове за живот, па ни могућност да уче, јавне библиотеке обезбеђују основне услове у виду осветљења, столова и столица.

Евројска стратегија

Министри, политичари и људи од струке, из 36 европских земаља, укључујући државе чланице ЕУ, земље кандидате за приоритете, на политичкој конференцији, која је одржана 13–14. марта 2003. године, у Оеирасу, Португал, разматрали су *Пулман пројекат*

Представници свих земаља саеласни су да је неопходно обезбедити финансирање и подршку на националном и локалном нивоу:

- Да се оснажи улога јавних библиотека као виталних установа које испуњавају захтеве акционог плана *e-Европе*, тако што ће се убрзати њихов развој као приступних центара дигиталним изворима; да се задовоље жеље свих грађана информационог друштва путем модернизованих услуга јавних библиотека, тако што би се стимулисало преузимање политике и праксе промовисаних од стране Пулман пројекта.
- Да би постигле ове циљеве, јавне библиотеке морају да понуде нове сервисе, уводећи дигиталне технологије, које ће читаоцима помоћи да остваре своје личне амбиције у свету који се брзо мења и које ће допринети друштвеној кохезији и успешној европској економији базираној на знању.
- Да видно побољшају грађанима приступ коришћења услуга јавних библиотека, нарочито онима који су социјално угрожени и немају дигиталне системе, надограђујући се на корисничке базе од преко 150 милиона регистрованих чланова јавних библиотека у 36 земаља ПУЛМАН мреже. На ПУЛМАН конференцији је констатовано да ће грађани имати знатну корист од јединствене подршке сервисима јавних библиотека на локалном, националном и европском нивоу у четири специфичне области: цивилно друштво, перманентно усавршавање, економски и друштвени развој, културна разноликост.

Једна од важних улога јавне библиотеке јесте да буде средиште културног и уметничког развоја заједнице и да помаже у обликовању њеног културног идентитета. То ће и остварити ако делује у сарадњи са одговарајућим локалним и регионалним организацијама, ако уступа свој простор за културне делатности, организује културне програме и води рачуна да културна интересовања буду заступљена у библиотечкој грађи.

Јавна библиотека има значајну улогу и као јавни простор, па је називају и „дневном собом заједнице“. Као главни покретач прикупљања, очувања и промоције локалне културе, јавна библиотека одржава завичајне збирке, изложбе, приповедања, објављује наслове од локалног значаја на локалне теме.

Да би на задовољавајући начин испуњавала своју улогу, мора да буде снабдевена одговарајућим ресурсима. Мора редовно да обнавља своје фондове, да би задовољила различите потребе група и појединаца.

Неопходно је да континуирано набавља нове наслове, као и нове примерке постојећих. Да редовним анализама истражује потребе заједнице, приоритетне делатности библиотеке, отпис и др.

Прича о ресурсима свакако подразумева и одговарајуће образовано особље, са одговарајућом обуком и довољно средстава да реализује било коју врсту услуге, да би испунили своју улогу у локалној заједници. Запослени треба да имају јасну свест о политици библиотеке, добро дефинисане дужности и одговорности, исправно регулисане услове запошљавања и плате.

Особље јавне библиотеке треба да поседује:

- вештину међуљудске комуникације;
- смисао за тимски рад;
- способност да увиди потребе корисника;
- способност да сарађује са појединцима и групама у заједници;
- имагинацију, визију и отвореност за нове идеје које ће спроводити у пракси;
- познавање информационе и комуникационе технологије.

Да би јавна библиотека успешно остварила своје циљеве, пружајући добре услуге, она мора да открије могуће кориснике.

Нико није превише млад, или стар, да би користио библиотеку. Циљне групе су и млади и деца и одрасли и стари и особе са посебним потребама.

Анализом потреба у заједници свака библиотека мора означити приоритете.

Услуге које треба обезбедити корисницима, у различитим форматима и на различитим медијумима, а да при том буду лако доступне корисницима су:

- позајмица књига и других докумената;
- коришћење књига и друге грађе у библиотеци;
- информационе услуге;
- информације о заједници;
- образовање корисника, укључујући подршку програмима за унапређење писмености;
- организација програма и догађаја.

Облици културно-информационог рада у библиотеци су заиста многобројни, као најчешће набројаћемо:

- читалиште као место окупљања, дружења, образовања, забаве, информисаности;
- клубови за окупљање чланова према заједничком интересовању;
- течајеви језика, уметничке радионице ликовних и примењених уметности (цртања и сликања, ткања, икебане, вајања, керамике, стрипа и др.);
- саветовалишта, у сарадњи и уз учествовање стручних потенцијала;
- организовање трибина у циљу здравственог просвећивања;
- бављење проблемима адолесцентног доба;
- модна саветовалишта;
- саветовалишта у вези исхране, становања;
- организација квизова, такмичења, зидних новина, маскенбала...

Списак ових активности зависиће од обима, квалитета и величине библиотеке и заједнице којој она служи.

Библиотека своје услуге може пружати и на многим другим местима у својој средини где се људи окупљају.

У Сантјагу у Чилеу библиотечке услуге могу да користе на станицама метроа.

У Манасасу, у Вирџинији, у предворју највеће трговине смештена је прва електронска библиотека у овој држави. У њој нема књига, већ се одржавају курсеви за рачунаре и употребу технологије. Услуге су за све становнике округа бесплатне.

Пројекати *Трамвај звани књиџа* и *Библиоџека на љлаџи* су само неки од реализованих облика пружања библиотечких услуга на местима на којима се људи окупљају, а под окриљем Библиотеке града Београд.

Мобилни информациони и комуникациони центар (МИКЦ), популарни Инфобус, почео је са радом у мају 2003. године. Намењен је задовољавању потреба сеоског становништва. Инфобус је заједнички пројекат Матичне библиотеке „Вук Караџић“ у Пријепољу и Народне библиотеке Србије.

Библиотека треба да буде смештена у близини средишта мреже превоза и продавница, трговинских и културних центара. Пожељно је да се налази у истој згради са другим делатностима, као што су уметнички центри, музеји месне заједнице, спортски објекти. То може допринети да се привуку корисници и донети уштеде у инвестиционим трошковима.

Библиотека треба да има одговарајући простор у складу са њеним стратешким планом и веома је важно да њено радно време одговара онима који живе у заједници.

Спољне ознаке представљају основни облик рекламирања, тако да их треба пажљиво испланирати. Унутрашњост треба да одликује приступачан распоред полица, довољно простора и утисак добродошлице.

3.3 Завичајни фонд као чувар и промотер мултукултуралности

Својим изворним пореклом и садржајем завичајни фондови се сврставају уз национални фонд – представљају дислоциране, локалне делове националног фонда и истински су једина његова природна заштита и евентуална резерва за његову потпуност. Због такве своје улоге завичајни фондови су један од примарних задатака општинских народних библиотека исто толико значајан као попуњавање и коришћење библиотечких фондова. Истовремено, завичајни фондови су окосница општинског информационог центра у области културе, база за вишеслојна истраживања историјске прошлости и садашњости завичаја.

Фонд чини прикупљена, сређена и обрађена штампана библиотечка грађа и други носиоци информација, који се својим садржајем односе на једну одређену географску, политичку, етничку, историјску, културну и економску средину.

Завичајном фонду припада и грађа која је настала, која је објављена и штампана на територији завичаја, независно од места рођења ствараоца.

Прикупљање, обрада, чување и популарисање штампане библиотечке грађе и других носилаца информација са територије завичаја, јесте основни и трајни задатак општинских народних библиотека. Као део националног фонда, завичајни фонд, мора бити комплетан и мора да сачува штампани библиотечки материјал и друге носиоце информација у првобитном облику, да би се обезбедили извори за многострука изучавања материјалне и духовне културе завичаја.

Формиран, сређен и обрађен завичајни фонд у општинској народној библиотеци, представља основу за развој информационе делатности. У сарадњи са завичајним музејом и архивом, или са одговарајућим месним институцијама, завичајни фонд и каталози библиотеке врше функцију информационог центра и омогућавају истраживачки рад и комплексно изучавање свих видова живота, развоја и стваралаштва одређене средине. Са аутентичним материјалом у својим збиркама, завичајни фонд је саставни део општинског система информисања и незаменљив извор информација свим политичким, друштвеним, образовним, културно-просветним органима и институцијама за следећа истраживања и активности:

- упознавање прошлости;
- праћење савремених остварења;
- дугорочно планирање и прогнозирање развоја завичаја у свим областима привредног и друштвеног развоја;
- организовање изложби, јубилеја и других пригодних манифестација;
- сарадња са школама и културно-просветним организацијама и друштвима;
- израда монографских и других публикација о завичају;
- израда завичајних библиографија – развијање родољубља, чување и заштита завичајне средине и популарисање завичаја.

Највећу обавезу, поред националне библиотеке, имају општинске народне библиотеке, које у завичајним фондовима обједињују збирке аутентичне завичајне грађе, обрађене и сређене, податке о историјским почецима, животу, развоју и стваралаштву одређене локалне средине, о догађајима, установама, људима и њиховим остварењима.

Почетак рада на формирању завичајног фонда намеће решавање неких основних питања, која и поред законских одредби, нису у компетенцији само општинске народне библиотеке.

Одређивање подручја – територије са које се грађа прикупља, договор са суседним општинским библиотекама, архивом и музејом, одлука о обавезном локалном примерку, односно договор са издавачима и штампаријама, као и обезбеђење средстава за истраживање и ретроспективну набавку грађе, изискују ангажовање друштвене заједнице.

Без одређивања границе ужег завичаја у прошлости и садашњости, библиотеке не могу приступити набавци публикација за завичајне збирке. Као и при набавци књига за остале фондове, и овом приликом се морају пратити библиографије, консултовати енциклопедије, каталози, а препоручљиво је начинити и каталог имена и појмова везаних за завичај, да би набавка одговарајућег материјала била што свеобухватнија.

За израду концепције завичајног фонда најважније питање је одређивање граница, односно територије завичаја са које се сакупља грађа. То је сложени задатак, с обзиром да су се током историје мењале границе општине и региона, па је нужно уважавати све територијалне промене, будући да су оне утицале на политички, друштвено економски и културни живот одређене територије. Стога границе завичаја треба одређивати географски, историјско-географски и етничко-географски.

- географску територију завичаја чине геофизичке, политичке и административне целине у садашњем времену;
- историјски завичај чини она територија која је у прошлости била везана за завичај;
- етнички завичај чини ону територију која је везана за један део народа или народности удаљен од територије где живи народ или народност који се не поклапа са географском и историјско-географском територијом.

Завичајна грађа, која се чува у архивима, библиотекама и музејима, настаје истовремено као резултат јединственог друштвеног развоја једне територије. Чврста граница између фондова, коју формирају ове три институције, не постоји, али је пракса наметнула принцип да изворни материјал припада архивима, штампани библиотекама, а ликовни музејима. У прошлости, а и данас, због недовољне разграничености и непознавања међусобне организације рада, има доста преплитања.

Ако под формираним завичајним фондом подразумевамо инвентарисану, обрађену и кроз систем каталога и картотека приступачну библиотечку грађу, онда су, према последњем уносу података из 1999. године, само 40 од 192. општинске народне библиотеке испуниле ову обавезу. Још 27 библиотека ангазоване су на пословима формирања завичајних фондова, утолико што су 17 библиотека тек инвентарисале грађу, док је у 10 библиотека фонд прикупљен, али грађа није инвентарисана. Тако се може говорити о 67 народних библиотека код којих су завичајни фондови или стручно организовани, делимично заштићени или су радови тек у току.

Завичајни фонд обухвата сав штампани и на други начин умножени библиотечки материјал, ситан библиотечки материјал, некњижени материјал и рукописну грађу која се односи на завичај, те обухвата сав материјал који се односи на различите етничке групације:

- монографске публикације (стара и ретка књига, уџбеници, албуми, каталози изложби, туристички водичи);
- серијске публикације (новине, часописе, годишњаци, научни зборници, алманаси, календари,...);
- картографске публикације (географски атласи и карте, планови града и сл.);
- музикалије;
- графичке мапе и гравире;
- некњижени материјал (грамофонске плоче, касете, филмови, дијафилмови, слајдови, видео касете, фотографије, разгледнице);
- ситан библиотечки материјал (плакати, леци, програми манифестација, позивнице, проспекти, пропагандни материјал);
- рукописна грађа (дневници, мемоари, преписка, белешке, рукописи);
- службени, документационо-информациони материјал општинских органа и установа, друштвено-политичких организација, школа, културних и спортских удружења).

Садржај завичајног фонда не може се унапред одредити. Условљен специфичностима територије са које прикупља грађу, завичајни фонд, и поред јединствених општих упутстава, има своје особености.

За завичајни фонд се, без временског ограничења, прикупљају две основне групе библиотечког материјала:

- завичајна грађа која је по садржају завичајног карактера;
- месна (локална) продукција или грађа која је по месту изавања, штампања или израде везана за завичај.

Обе групе су подједнако значајне за проучавање завичајне проблематике, међутим, с обзиром на разлике у садржају, критеријуми за селекцију су нешто строжи код друге групе.

Набавка библиотечког материјала за завичајни фонд има два тока: текући и ретроспективни. Библиотеке које приступају формирању завичајног фонда, треба да почну са набавком текуће продукције, пошто од почетка формирања фонда сноси одговорност за његову комплексност.

Набавка текућег библиотечког материјала остварује се од обавезног (локалног) примерка, куповином, поклоном и разменом.

а) Текући штампани материјал, у већину завичајаних збирки, пристиже путем локалног обавезног примерка, ако постоји такав споразум. Обавезни примерак обезбеђује редовни прилив и систематско попуњавање свих збирки завичајног фонда.

За набавку обавезног примерка потребно је одржавати контакт са штампаријама и издавачким кућама са територије завичаја, пратити каталоге издавачких кућа ван завичаја и билтене принова националне библиотеке.

б) Куповина је најсигурнији и најефикаснији начин набавке библиотечког материјала за завичајни фонд. То изискује одређена финансијска средства и систематско праћење свих приручних инструмената.

в) Поклон је веома значајан вид текуће набавке за формирање завичајног фонда. У пракси се показало да је овај вид сарадње врло користан како за текуће тако и за ретроспективно попуњавање завичајног фонда.

г) Размена се може обављати са библиотекама и другим установама и институцијама које имају издавачку делатност (универзитети, школе, друштвене организације, радне организације). Размена као вид набавке изискује вођење картотека библиотечког материјала који се тражи и прима за завичајни фонд, односно који се нуди и шаље у размену.

Ретростпективна набавка библиотечког материјала за завичајни фонд је дугорочан, трајан и озбиљан стручни задатак. Набавља се куповином, разменом и поклоном. Извори за набавку ретроспективне грађе, су следећи:

- издавање публикација из сопственог фонда, ако одговарају утврђеним критеријумима;
- антикварница;
- приватне збирке појединаца;
- библиотеке или друге институције које поседују одређене публикације у већем броју примерака;

У општинској народној библиотеци су: каталози, картотека и регистри и референсна збирка (збирка приручника, библиографија, секундарних публикација).

Каталози

- *Алфабетски* (ауторско – именски) каталог је основни каталог завичајног фонда. У њему су заступљене све врсте публикација изузев ситне штампе и сликовног материјала.

Каталожни листићи овог фонда имају, поред других података, своју сигнатуру, а листићи из других фондова носе ознаку локације и израђени су у другој боји.

- *Предметни* каталог открива садржај публикација и групише их према предмету, што значајно олакшава процес истраживања и коришћења фонда.

Не израђује се за све врсте библиотечке грађе, већ првенствено за оне које су приоритетна за изучавање завичаја. Поред монографских публикација о завичају, предметни каталог треба радити за необјављену рукописну грађу, сликовни фонд (географске карте, разгледнице, фотографије), сит.ан штампани материјал и исечке из новина.

- *Хронолошки* каталог, у коме су листићи унутар године сложени по језицима – алфабетски, представља незаменљиво средство за завичајну библиографију и изучавање културне историје завичаја.
- *Топографски* каталог води се за сваку збирку завичајног фонда посебно.
- *Стручни* каталог је значајан инструмент информација, али није неопходан за ову врсту библиотечке грађе.
- Каталог *серијских публикација* (по видовима издања: локална штампа, службене публикације, школски листови, листови радних организација, службене публикације и др.)

Картотеке и регистри

Рефералну делатност општинска библиотека остварује преко база података, картотека и регистара.

- Картотека књижевних стваралаца из завичаја;
- Картотека истакнутих појединаца из завичаја;
- Регистар уредника локалних листова;
- Регистар локалних штампарија;
- Картотека књига локалних штампарија до 1945. године;
- Картотека чланака о завичају картотека псеудонима;
- Тематске картотеке за ситан библиотечки материјал

Референсна збирка

Референсна збирка, широк избор секундарних публикација је предуслов за свеобухватно изучавање завичаја. Обухвата разне приручнике везане за завичај укључујући и библиографију, као и примарне и секундарне изворе од капиталног значаја.

Завичајни фонд има одређену културно-историјску и научно-документациону вредност, па тако има и посебне услове за коришћење, различите од услова за општи фонд. Користи се искључиво у просторијама библиотеке. У циљу заштите пожељно је да се корисницима издају дупликати, фотокопије, микрофилм и микрофише. Слободан приступ завичајном фонду није дозвољен.

Завичајна библиографија у разним земљама различито се назива: локална, регионална, завичајна, месна, етнографска и сл.

Завичајна библиографија обухвата издавачку делатност једног места или краја, или литературу о њему. Може обухватати посебна издања, периодичку или прилоге из периодике (часописа, новина и др.).

Углавном имамо три врсте завичајних библиографија:

- 1) Библиографије издавачке делатности одређеног места или краја (ужег или ширег региона).
- 2) Библиографију литературе о завичају.
- 3) Библиографију личности везаних за одређени крај.

Завичајна библиографија је вишестурко значајна. Прво, као приручник за завичајну, културну, политичку и другу историју, и друго, као приручник за националну библиографију и историју.

Завичајна библиографија може да служи и као извор и помагало у комплетирању завичаног фонда, као што, завичајна збирка може да се употреби као један од извора за израду завичајне библиографије. Може такође да се користи и као библиографски извор за друге специјалне библиографије.

Један од врло важних задатака матичних библиотека, поред других функција, треба да буде израда завичајних библиографија и стварање завичајних збирки.

„Сазнања којима располаже централна матична библиотека у Републици, Народна библиотека Србије, закључно са 1999. годином, намећу закључак да су завичајни фондови народних библиотека данас на нивоу из 1980. године, дакле, у застојку пуних 20 година. Ова чињеница је утолико поразнија, јер је евидентно да је српско библиотекарство у истом периоду, ипак успело да одржи корак са светом, и да иако сиромашно, прати и усваја нове технологије, примени све међународне стандарде, уведе иновације.

Како ће се и може ли се надокнадити изгубљено време, а пре свега да ли је завичајна грађа преживела наше неодговорно понашање, јесте питање не само за 192 народне библиотеке, то је питање на које одговоре мора тражи цело библиотекарство. Има сигурно више разлога, знамо да смо сиромашни и већ деценију кажњавани, има много оправдања, али се за стање завичајних фондова намеће незаобилазан закључак: неодговорност, нестручност, и нерад су узели свој данак.“⁸⁵

⁸⁵ Проф. др Десанка Стаматовић: *Завичајни фондови данас*, Саветовање “Стање и перспективе развоја завичајних фондова” Чачак, 2000.

3.4 Промовисање мултикултуралности у школској библиотеци

Образовни процес у условима информатичког друштва утиче и на промене у функцијама и улози школских библиотека. Школска библиотека, као важан фактор васпитно-образовног процеса, захваљујући својим информатичким могућностима, потпомаже перманентно образовање личности. Понудом технолошких и информатичких ресурса и стварањем одговарајућих услова обуке, она може да се укључи у систем перманентног образовања.

У прошлости су школске библиотеке имале ограничени број активности, највише везаних за наставу матерњег језика. До значајних промена у улогама и функцијама школске библиотеке долази услед промена у организацији и реализацији васпитно-образовног процеса. Применом модернијих образовних технологија, подучавања, унапређивања наставних планова и програма, школска библиотека постаје интердисциплинарно место које обезбеђује информационе изворе за различите предметне и програмске садржаје. Њене улоге у савременој школи обухватају обезбеђивање процеса подучавања и учења, стицања вештина, баратања разним информацијама и примене стечених знања. Тиме школска библиотека постаје значајни фактор процеса учења и деловања школе као васпитно-образовне установе. Променом природе самог наставног процеса у савременој школи, који постаје истраживачки, школска библиотека мења своје понуђене услуге и обезбеђује разнолике изворе знања и информација у складу са интересовањима и потребама њених корисника. Она постаје не само место, где се налазе различити информациони извори, него и простор у коме се одвијају духовни и друштвени процеси развоја деце и младих. Према истраживањима Питера Брофија, школска библиотека је „опипљиви израз школског етоса и вредности“.⁸⁶

Поред ове важне мисије библиотека, по мишљењу Наталије Владиславовне Збаровске, значајна је и организација персоналног приступа у раду са читаоцем.⁸⁷ То подразумева, са једне стране, коришћење педагошких метода у пружању библиотечких услуга за различите категорије корисника. Са друге стране, то подразумева „формирање код радника библиотеке система вредносних оријентација и мултикултуралних навика у условима отвореног информатичког простора, демократизације и хуманизације, педагошко-психолошку припрему библиотечких стручњака за рад са различитим категоријама корисника с новим информатичким технологијама.“⁸⁸ „Школски библиотекар је душа библиотеке.“⁸⁹ Он треба да поседује комуникативне вештине које се огледају у способностима успостављања квалитетних међусобних односа са корисницима, вештинама избегавања конфликтних ситуација, проналажењу адекватног језика и опхођењу са корисницима различитих категорија, уз уважавање њихове разичитости и особености.

Школске библиотеке, као и јавне библиотеке, имају задатак да воде бригу о деци младима нудећи им разноврсне образовне, забавне и културне активности. Њихов задатак је и да негују етничке, културне, језичке и верске различитости код деце и младих. Јасмина Нинков наглашава да су јавне библиотеке „места значајног памћења, подршка локалног духа и обичаја, креатори културне мобилности различитости, места културних и социјалних сусрета, промотери мултикултура-

⁸⁶ Piter Brofi, *Biblioteka u 21. veku*, Beograd, Clio, 2005, 49.

⁸⁷ Добрило Аранићковић, *ирпр.*, *Библиотека као огледало васељене: огледи из савремене руске науке о библиотекарству* (Београд: Службени гласник, Инђија: Народна библиотека „Ђорђе Натошевић“, 2009), 474.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Марија Илић Агапова, *Јавне библиотеке* (Београд: Библиотека града Београд, 2003), 127.

лизма.⁹⁰ Носиоци таквих важних улога су и школске библиотеке, као веома значајни фактори васпитно-образовног процеса.

Корисници школске библиотеке су различите структуре. Они могу да се класификују према годинама и радним позицијама у васпитно-образовном процесу, али и према томе на који начину користе услуге библиотеке. У библиотеку долазе читаоци књига и новина, корисници интернета, слушаоци музике, корисници слободног времена, учесници у забавно-рекреативним програмима. Школска библиотека мора да да свој допринос обезбеђивању равноправности у образовању и у остваривању културне, етничке, полне и старосне равноправности свих њених корисника.

Значајна је улога библиотекара у функционисању школске библиотеке и остваривању њених важних задатака. „Библиотекари могу бити покретачка сила промена у својим заједницама кроз укључивање одређених решења у погледу друштвене разноврсности.“⁹¹ Поред дужности библиотекара, везаних за служење знању и универзалном људском праву на образовање, науку и културу, у Кодексу библиотекара Србије се наглашава да „библиотекар темељи однос према кориснику на праву и поштовању, без обзира на расну, националну, верску, политичку и класну припадност и, истовремено, штити његово право на приватност.“⁹²

Свака библиотека, па и школска, треба да делује подстицајно на уметнички и културни развитак људи. Библиотека представља друштвени простор, где се срећу различити људи и различите културе. У том смислу је важна сарадња са различитим културним организацијама и групама. Библиотека треба да истражи потребе својих корисника и утврди које услуге треба да пружи да би им задовољила специфичне потребе. Остваривање културне улоге се реализује кроз разноврсне културне активности и програме у циљу задовољавања културних потреба различитих категорија корисника. „Допринос библиотеке треба да одражава разноликост култура које су заступљене у заједници. Она треба да обезбеди грађу на језицима на којима се говори и чита и да пружа подршку културној традицији.“⁹³ Библиотеке представљају чуваре духовности и културе. Да би оствариле улогу промотера мултикултуралности, школске библиотеке својим крисницима треба да обезбеде:

- поштовање различитих нивоа људских права;
- заштиту личне егзистенције и идентитета сваког појединца;
- поштовање достојанства и признавање различитости сваког појединца;
- помоћ у реализацији права на слободно изражавање особености сваког појединца или групе;
- испољавање различитости без страха од предрасуда и дискриминације;
- поштовање субјективности, различитих стилова живота;
- омогућавање афирмације посебности;
- пружање могућности припадницима етничких и мањинских група да презентују своје културне особености;
- организовање наставних и ваннаставних програма усмерених на признавање историје и традиције мањинских и етничких група;
- неговање коректних и толерантних односа међу припадницима различитих група;
- одржавање чврстих веза појединаца и група са властитим језиком и културом и њихово неговање и развој;
- помоћ у остваривању интеграције чланова одређене мањинске или етничке групе.

⁹⁰ Нинков, *Библиотеке XXI века*, 92.

⁹¹ Sjuzan I. Higin, *Javne biblioteke i službe za mlade*, Beograd, Narodna biblioteka, 2009, 96.

⁹² Gordana Stokić, *Ka filozofiji bibliotekarstva: Džesi Šir u teoriji i praksi bibliotekarstva 20. veka*, Pančevo, Mali Nemo, 2002, 185.

⁹³ IFLA/UNESCO, *Смернице за развој јавних библиотека*, 13.

4. Библиошке и сџудије кулџуре

4.1 Улога библиотеке у настави језика

Услед промена у друштву насталих применом дигиталних медија у савременој настави страних језика, неопходно је проширити схватање код ученика и њихових наставника о новој улози библиотеке у наставном процесу.

Како је образовање важан аспект развоја једног друштва., важно је да у његовом пројектовању буде на време сагледано да:

- Неке заједнице не говоре службени језик у својим домаћинствима;
- Финансијске околности присиљавају неке родитеље да ускрате својој деци основно образовање.
- Ресурси су ограничени, а образовно угрожени често не успевају да искористе оно што је на располагању., док наставници и аутори наставног плана не могу да направе систем који нуди сигурносну мрежу за сваког ученика, без обзира на њихов труд да буду правични и свеобухватни.
- Локалне самоуправе, у сарадњи са свим актерима, могу да размотре могућност пружања подстицаја, како би убедили родитеље да омогуће школовање своје деце. Такви подстицаји су мали у смислу срадстава (здрав доручак или ручак), али могу озбиљно повећати упис деце школског узраста у заједницама где је проценат школовања иначе низак. Може се стимулирати локална дебата о начинима да се елиминише стигматизација деце корисника ових услуга.
- Обука о људским и мањинским правима је још једна могућност, иако би локалне самоуправе и заједнице вероватно морале да поднесу молбе влади и донаторима за њено финансирање. Овакве обуке су корисне, нарочито када су укључени и запослени из локалне самоуправе, НСНМ и других посебних локалних интересних група.
- Горе поменуга обука треба да се фокусира на изналагање равнотеже између права и обавеза људи у општем и локалном контексту (као становника одређене општине).

С обзиром на чињеницу да се комуникација међу наставницима и њиховим ученицима све више и више одвија путем дигиталних медија, наставници који предају језике такође су упућени да прате најновије трендове у настави; поставља се питање како олакшати ученицима усвајање вештина страних језика употребом дигиталних медија у настави?

У свакодневном раду са ученицима, сведоци смо да нови медији постају центар света наших ученика; на исти тај начин, Марта Пенигтон (Marta Pennigton 2003)

саветује да би наставници требало да освеже свој начин рада управо употребом нових медија, јер су они блиски ученицима.

Армс (Arms 2000) дефинише дигиталну библиотеку као систематски организовану колекцију информација са придруженим сервисима, при чему су информације ускладиштене у дигиталном формату и може им се приступити преко мреже. Према његовим речима, постоји суштинска предност коришћења дигиталних библиотека у односу на традиционалне библиотеке. Главна предност се пре свега огледа у доступности и испоруци свих могућих типова информација. На овај начин, видимо да долази до промене рада библиотеке, која има за последицу све већи број различитих корисника са различитим потребама. Савремени захтеви информационог друштва налажу да се школске библиотеке континуирано мењају како би се одговорило на све сложеније информационо-комуникационе и научно-истраживачке потребе ученика.

Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO) и међународно удружење библиотека IFLA (International Federation of Library Associations) донеле су 2000. године *Манифест* за школске библиотеке. Потом су 2001. настале *Смернице за школске библиотеке*. Доношење ова два документа је од нарочитог значаја, јер се у њима библиотеке посматрају као део ширег културолошког контекста; наводи се да се корисницима, ученицима и наставницима саветује да изграде значење на основу информација; да створе квалитетан производ; да уче самостално; да делотворно учествују у раду групе; да користе информације и информациону технологију одговорно и етично. Савремени захтеви високог образовања су флексибилност, интердисциплинарност, креативност, мултидисциплинарност и доживотно учење. У постизању ових циљева, библиотеке почињу да имају централну улогу, јер располажу дигиталним ресурсима који помажу ученицима да лакше савладају градиво; библиотеке су кључна подршка у наставном процесу. Када говоримо о новијим ресурсима, пре свега мислимо на електронске часописе, библиографске базе података, као и дигиталне књиге. Дигитална библиотека сада постаје нова учионица.

Према речима Леска (Lesk 1997), у периоду с краја осамедесетих и почетком деведесетих година, услед појаве Интернета, дошло је до експанзије дигиталних библиотека. Библиотека сада постаје „централна мрежа“, која допире до сваког корисника, који лако може имати приступ разноврсним садржајима. У часопису *College Composition and Communication* 42.1 (1991): 55–56 наводи се да је, почев од масовне продукције рачунара осамдесетих година прошлог века, технолошка промена утицала на методе које су почеле да се користе у процесу изучавања језичких вештина. У таквом окружењу, целокупни наставни процес је претрпео одређене измене.

Лерчер (Loertscher 2005) објашњава како су настале промене у раду библиотека. Он сматра да је у двадесетом веку дошло два пута до промена у школским библиотекама:

- Први пут након шездесетих када су библиотеке у свој рад почеле да укључују нови талас аудиовизуелних средстава и софтвера.
- Други је почео осамдесетих са брзим напретком микрорачунара, рачунарских мрежа и Интернета.

Прво редизајнирање захтевало је само промену у садржају. Друга промена захтева промену у мишљењу (2005: 1, 2). Наиме, осамдесетих и деведесетих година прошлог века, дошло је до многих експеримената са употребом рачунара у учио-

ницама, у којима су ученици подучавани да користе нове алатке за учење. Под утицајем новонасталих промена, мењају се приступи процесу учења, односи ученика и наставника, као и садржаји који се изучавају.

У великом истраживању спроведеном 1998 године (Palmquist, Mike, Kate, Kiefer, James Hartvigsen and Barbara Foodlew) анализирају се разлике у наставном процесу између традиционалне и дигиталне учионице. У свом опсежном истраживању о утицају дигиталних медија у настави, Гаил Хавишер и Синтија Селф (Gail Hawisher, Cynthia Selfe) анализирају се позитивне стране измењеног начина рада. Главне особине, које се помињу, су повећана активност ученика на часу и тешња сарадња наставника и ученика. Ученици размењују више садржаја међусобно и са наставником. Побољшана сарадња свих учесника у наставном процесу је кључна реч која описује нову учионицу. Када су ученици повезани путем Интернета, могућности за сарадњу се додатно повећавају, наглашава Варшауер (Warschauer 1997). Реч је сарадњи путем нових медија; учесници су физички изостављени – обично великим удаљеностима – једни од других. Међутим, физичка раздвојеност не умањује квалитет учења и напретка. Напротив, ученицима се пружа нови вид учења.

Као резултат боље сарадње, ученици почињу да експериментишу са идејама како да употребе стечено знање и вештине страног језика; то је омогућено са лакоћом на глобалној мрежи. На пример, Пенингтон (Pennigton, 1996) каже да су писмени радови, уз помоћ нових медија, често написани без притиска и личе на експеримент, на идеје које нису сасвим повезане. Такође, Пенингтон даље анализира, да такви текстови поседују висок квалитет због оригиналних идеја које треба у писању додатно развити и разрадити. Због тога што се промене дешавају веома брзо, многи ученици имају позитивну реакцију на употребу дигиталних медија у настави језика, јер сматрају да им се може олакшати усвајање нових вештина.

Радећи на овакав начин, ученици добијају коментаре на свој рад, и „едитовању у тиму”. Овакав облик рада се знатно разликује од живе комуникације наставника и студената у традиционалној учионици, наводи се у многобројним студијама (Bruce, Peyton & Watson, 1993; Bruce & Rubin, 1993; Mabrito, 1991; Palmquist, 1993). Моран и Хавишер (Moran & Hawisher 1998) додају да су ученици мотивисани да пробају новије облике рада; они се тако навикавају на задатке које постоје ван традиционалне учионице. Такође, ученици су охрабрени да проналазе нове изворе у тражењу идеја. Електронски облици сарадње мотивишу ученике страних језика да пишу своје радове различитој публици. Не заборавимо да наставници који раде у традиционалној учионици често имају проблем како да подстакну ученике да пишу и развијају своје идеје. Видимо да употребом дигиталних медија, ученици развијају своју креативност и самосталност. Саливан и Прат (Syllivan & Pratt; 1996) су се у својим истраживањима бавили разлозима зашто ученици, радећи на овакав начин, обављају своје задатке ефикасније. Они објашњавају напредак на следећи начин: комуникација међу ученицима путем Интернета је више фокусирана на постављени задатак, док се у живој комуникацији, у традиционалној учионици, дешава да долази до понављања задатака; постављени задаци често нису јасни. Тако се губи сврха задатка. Пенингтон објашњава да „се са већим могућностима и различитим приступима, који електронска комуникација омогућава, долази до усмереније, експлицитније, и конкретније употребе језика” (Rennington, 1996, p. 2).

Због своје лаке доступности, електронска пошта се развија као нови жанр који Барон (Baron 2000) описује као „креол“, у коме долази до стапања говора и пи-

сања. Путем електронске поште, спремност ученика за процес усвајања језика се повећава; у оваквом жанру, долази до рушења већ усвојених конвенција за писање. Основна сврха електронске поште је комуникација свих учесника у наставном процесу. Наборс и Свартли (Nabros и Swartely 1999) открили су да ученици енглеског језика као страног, путем електронске комуникације, развијају језичке вештине неопходне за споразумевање у стварној комуникацији. Вудин (Woodin 1997) нарочито развија ову идеју, јер електронска пошта пружа прилику да ученици усвоје живу комуникацију, радећи са осталим говорницима енглеског језика. Моран (Moran 1995) додаје: „електронска комуникација је у исто време најинтимнији, али и најотворенији вид комуникације“. На овај начин, пружа се прилика за комуникацијом са веома различитим изворним говорницима енглеског језика из свог сопственог окружења, објашњава он. Дискурс произведен на овај начин има особине личних и професионалних писама, као и жанрова у говору, нарочито у јавним интервјуима, Колот и Белмур (Collot & Belmore 1996) анализирају.

На пример, Наборс и Свартли (Nabros и Swartely 1999) развијају ову идеју говорећи да, када је цео универзитет умрежен, студенти којима је енглески други страни језик, могу да се повежу са изворним говорницима енглеског језика. У многобројним истраживањима се говори да ученици, који уче енглески, могу такође учествовати у писменој преписци са осталим ученицима из иностранства, који не морају бити изворни говорници (Sauers, 1989; Slater & Carpenter, 1999; Woodin, 1997). Следећа предност је, наводи Хофман (Hoffman 1996), да путем електронске поште ученици могу да раде заједно на тимским пројектима. Као пример успешно обављеног задатка, Наборс и Свартли (Nabros и Swartely 1999) користе електронску пошту ради вежбања језичких вештина. Наиме, слањем електронских порука, ученици остварују лакоћу и анонимност. На тај начин, ученици су мотивисани да развијају своју индивидуалност и креативност кроз писање. Међутим, и поред свих предности, Браин каже (Brain 2001) да истраживање спроведено у Хонг Конгу иде у прилог тврдњи да су резултати ученика који су користили традиционалне методе били бољи од оних путем Интернета. На овај начин, видимо да рад путем електронских медија не мора нужно увек да гарантује и бољи квалитет радова наших ученика.

Ипак, многе студије из области енглеског језика, као страног, говоре о позитивним особинама учења путем дигиталних медија (Neu & Scarcella, 1991; Pennigton & Brock, 1992; Phinney, 1991; Phinney & Mathis, 1990). У истраживању спроведеном код турских студената, о предностима у раду путем нових медија, Акуел и Камисли (Akyel, A. & Kamisli, S. 1999) бележе да је употреба рачунара побољшала ставове ученика према учењу и на тај начин ојачала њихово самопоуздање. У опсежном истраживању групе студената из Хонг Конга, Русмин (Rusmin 1999) наводи да је већина ученика такође имала позитиван став према употреби дигиталних медија у настави.

Упркос очигледних предности нових медија у новој учионици, постоје опречна мишљења о њиховом утицају на напредак наших ученика. Бенеш са осталим истраживачима (Benesch, 1987, Chadwick & Bruce, 1989) даје предност традиционалним методама у традиционалној учионици. Ови различити резултате служе пре свега наставницима као путоказ да не прихватају све нове трендове у настави без размишљања. У избору би требало, пре свега, пратити потребе наших ученика. Међутим, студије које говоре о негативном утицају нових медија у настави страних језика рађене су крајем седамдесетих и осамдесетих година прошлога века. То може значити да су негативни резултати повезани са особинама старих процесора

за писање, непостојањем знања о рачунарима, или начинима у којима су се мерили ефекти ранијих студија. Резултати истраживања се континуирано мењају.

На први поглед, може се учинити да је ауторитет наставника смањен због тога што су ученици заокупљени ненаставним садржајима на Интернету. Али, стварност је потпуно другачија. Због постојања безбројних алатки и доступности садржаја на Интернету, студенти сарађују далеко више него у традиционалној учионици. Као резултат, ствара се динамична атмосфера, мање контролисана од стране наставника.

Наставницима се скреће пажња да критички сагледају све резултате ранијих истраживања; пре свега, предлаже им се да консултују новија истраживања у настави страних језика. На тај начин, стећи ће се адекватнија слика о тренутним потребама ученика. У исто време, наставници би увек требало да буду отворени за најновије трендове из области дигиталних медија у настави, имајући на уму чињеницу да су медији део наших и живота наших ученика. Друштвени контекст рада и учења се такође мења, од писања на рачунару, до писања путем електронске поште и учења путем Интернета.

Поред тога што ученици лакше и брже напредују путем дигиталних медија, Варшауер (Warschauer 2000) објашњава да на овај начин ученици добијају потпуну или делимичну контролу над својим радом и учењем. Улога ученика као главног субјекта се повећава; ученици су главни извршиоци задатака, и то је најважнији разлог зашто они радо користе електронске ресурсе у учионици. Путем Интернета, као веома моћног средства, ученици могу да оставе некакав траг или лични печат на светској мрежи. На пример, постоји велика разлика између традиционалног писања домаћих задатака и писања неког креативног, мултимедијалног документа. Када дозволимо ученицима да обављају своје задатке путем Интернета, ми им заправо непосредно помажемо да стекну своје ауторство. Радећи на овакав начин, показујемо ученицима да сврха учења енглеског језика није само „знати“ језик као интерни систем, већ знати како га користити и тако вршити некакав утицај на појаве око себе.

Ученици су инспирисани да усвајају нова знања и језичке вештине путем рачунара; у току наставног процеса, ученици развијају позитивне ставове према новом медију. У овом случају, говоримо о измењеним ставовима према изучавању енглеског језика. Када су ставови ученика позитивни, када је њихов „когнитивно афективни-одговор“ позитиван, они ће постепено у свом учењу пролазити кроз три фазе, објашњава Пенингтон (Pennington, 1996). Он развија своју теорију кроз три модела; објашњавају се начини на који се дешавају промене, квалитет и квантитет тих промена, и како се оне одражавају на начине усвајања језика. У првој фази, реч је о физичкој и когнитивној лакоћи која се постиже у писању. У другом типу, реч је о писању на дужи временски период; има много садржаја и раде се непрестане ревизије. У трећем типу, ради се о високом квалитету писања, кога карактерише веома детаљан избор теме, добра комбинација форме и значења, и амбициозан циљ писања.

Са друге стране, ученици не могу да имају позитиван когнитивно афективни одговор на учење путем рачунара, уколико немају довољно знања о могућностима њихове практичне примене у свакодневном животу. У том случају, њихов бихевиорални одговор је у супротности са горе наведеним позитивним резултатима истраживања. Какав год да је резултат истраживања, непобитна чињеница је да се сви учесници наставног процеса свакодневно сусрећу са рачунарима у настави

страних језика. Неки наставници се оглушују да истражују могућности примене нових медија у настави; они на неки начин покушавају да избегну одговорност да одговоре на садашње потребе ученика. На тај начин, наставници показују да радије прибегавају традиционалним методама и тако се повлаче од нових изазова.

Као што се на основу извора коришћених у раду види, Интернет тј. светска мрежа, могу бити одличан извор материјала за наставнике, јер пружају невероватне могућности да се обогати настава страних језика. Наставници сада имају приступ електронским ресурсима, који могу бити од користи ученицима. На пример, Ховард (Howard 1992) користи пример вежбања слања и примања електронске „поште“, или других облика порука, на енглеском језику. Због повећаног броја наставника, који користи рачунарске учионице, нови начини рада са ученицима се морају непрестано анализирати. Ово је изразито важно, наглашавају Гаил Хавишер и Синтија Селф (Hail Hawisher and Synthia Selfe), да би се правилно планирала настава у дигиталној учионици. Међутим, морамо знати да не постоји јединствени метод наставе, који би успешно одговарао различитим корисницима. Ричард Страуб (Richard Straub 1999) објашњава да различити наставници, са различитим ученицима, могу да увежбају различите ствари на добар начин. Зато треба узети у обзир више решења. На тај начин, можемо пронаћи најбоље решење које одговара потребама наших ученика на најбољи начин.

Скоро да је непотребно рећи да живимо у дигиталном добу. Варшауер (Warschauer 1999) каже да су многе сфере образовања, посла и социјалног живота премештене сада на екран. Све већи број људи обавља своје писање и читање путем електронских медија. Понекад заборављамо да свакодневно користимо дигиталну технологију за обављање личних и пословних задатака. Тод Гитлин (Todd Gitlin 1980) саветује наставницима да прихвате дигитални цунами. Петар Елбов (Peter Elbow 1991) запажа да је најважније да ученици користе стечена знања и вештине за обављање свакодневних задатака у свом животу, ван учионице. Такође, треба размишљати о томе како нас нове технологије мењају и зашто долази до тих промена? Нил Постман (Neil Postman 1995) саветује да размишљамо о предностима и манам употребле нових медија. На тај начин, под утицајем електронских медија, ми побољшавамо нашу комуникацију са другима и изван учионице.

Ученицима треба представити нову концепцију библиотеке и заинтересовати их да и они сами почну више да истражују њене могућности. Не треба заборавити да је библиотека јавна делатност која се одвија у оквиру школског система који је од јавног интереса. Стога треба посебно водити рачуна о доступности информација наших корисника. На тај начин, ученици ће моћи да остваре све своје потребе у новој библиотеци.

И поред изнетих предности електронског вида комуникације, морамо имати на уму одређене проблеме са којима се наставници сусрећу у свом раду. Намеће се питање како вредновати рад ученика произведен путем електронских медија. Ово питање је повезано са питањем до које мере електронски садржаји на часу заиста служе усвајању наставних јединица. Наставници би требало да се занимају колико садржаји на Интернету заокупљају пажњу ученика, и да ли их на неки начин одвраћају од успостављања живе комуникације са осталим ученицима. Важно питање је, такође, како контролисати садржаје који се размењује са осталим ученицима путем Интернета. То се нарочито односи на неприкладне материјале попут оних којим се заговара насиље и остали неприкладни садржаји. Питање контроле и приступа Интернет садржајима су само нека од питања које наставници који предају енглески језик морају да узму у разматрање.

Како онда правилно искористити све ресурсе на Интернету и решити све дилеме у наставном процесу? Хавишер и Селф (Havischer и Selfe 2000) дискутују о овом проблему: Светска мрежа је компликован простор у коме долази до укрштања веома јаких културолошких сила, првенствено усмерених ка доминантним јима у свету. У овако разноликом систему нема неутралности у размени информација. Стога, то није отворен простор за глобалне грађанине целог света. С обзиром на то да ниједан наставник страног језика не може да остане имун на ова питања, потребно је да преузме иницијативу и одговорност за решавање овако компликованих проблема. Најважније, наставник треба да поседује вештине како да правилно усмери ученике да безбедно користе неслућене ресурсе на Интернету.

И поред тога што је Интернет веома комплексан простор, енглески језик пружа невероватан прозор у свет где се наши видици проширују. Путем језика, развија се историјска, културолошка, и расна разноврсност; наставник језика сада има већу одговорност да развија критичко мишљење код ученика. Када развију критичко мишљење, ученици ће почети на објективан начин да посматрају свет и појаве око себе. Коначно, ученици ће на такав начин развијати позитиван поглед на свет у коме се негује дух толерантности и отворности према различитостима.

Нова библиотека и њен рад је резултат новонасталих потреба у настави страних језика. Као што смо видели, нова библиотека представља нове могућности савладавања језичких вештина. Међутим, да би се искористили њени ресурси, неопходно је детаљно испланирати наставу. Како Џенет Елдред (Janet Eldred 1991) наводи, у дигиталној учионици, наставници остварују квалитетнију сарадњу и умрежавање само и уколико се пажљиво планира настава. У двадесет првом веку, као наставници страних језика, треба да посматрамо како су настава и нови медији повезани.

Постоји оправдана потреба за применом нових медија у начину рада библиотеке. Њена досадашња организација, циљеви и методе настављају да се освежавају сваким даном. С обзиром на новонастале информационо комуникационе промене у друштву, сви учесници у наставном процесу треба да се прилагођавају новонасталим променама. Нови начини рада доприносе подизању опште културне, језичке, информатичке писмености код наших ученика. Заједно са наставницима, библиотекари су од велике користи, јер управо они усмеравају ученике како да безбедно претражују садржаје. Када говоримо о старој и новој библиотеци, говоримо о традиционалном и модерном, статичном и динамичном, о пасивном и активном окружењу за рад и учење. У новој средини, наставници и ученици добијају нове улоге; наиме, наставници себе сматрају помоћницима, радије него главним, налогодавцима задатака, а ученици активно истражују нове садржаје, а самим тим и своје могућности.

Имајући у виду тако нагли развој дигиталних библиотека, намеће се питање опстанка традиционалних библиотека. Валт Крофорт и Мајкл Горман (Walt Crawford and Michel Gorman 1995) дају своје виђење проблема, истичући да традиционалне библиотеке имају своју будућност, јер оне имају трајну мисију. Овде не можемо да говоримо једнострано, у корист једне или друге библиотеке, нити да покушавамо да замењујемо традиционалну библиотеку са дигиталном; радије, потребно је радити на њиховом међусобном допуњавању. Сведоци смо да традиционалне библиотеке у потпуности или делимично мењају своју форму, јер се сусрећу са новим друштвеним и културолошким изазовима и проблемима везаним за употребу нових технологија. Ипак, оне трајно остају места где се обавља наставни процес, али на мало измењен и освежен начин да би наши ученици и корисници имали предност у учењу и раду.

4.2 Улога библиотека у настави културе

Потпуно смо свесни чињенице да пут који ученик треба да прође са својим професором, да би дошао до сазнања и разумевања учења, није уопште једноставан и без препрека.

Бројни аутори који су се у прошлости бавили овом тематиком, а са којима бисмо се могли сложити, дошли су до спознаје да је све подложно промени и ништа није апсолутно. Присутна је све већа доступност информација, потребе за стицањем нових сазнања расту из дана у дана, а све то чини наш живот квалитетнијим, а нас као људе бољима. Учење је императив у сваком сегменту наше активности, како у образовном смислу, тако и у свакодневном животу; то је процес који нам омогућава да се крећемо узлазним путањама и бивамо све напреднијим. Сваки појединац бира одређене методе које му највише одговарају у процесу учења и оне су различите, али за све људе важи иста суштина, а то је, да се сви, кроз процес учења, развијају како на личном тако и на социјалном плану.

Данас се све више схвата да се учење језика не сме свести на усвајање лексике и граматичких правила, већ је неопходно да ученици дођу у додир са циљном културом.

Понекад је, ипак, неопходно одрећи се неких обележја сопственог идентитета, ради усвајања нових говорних шема других културних група. На тај начин преузимамо перцепцију света те културне групе. Ако имамо позитиван став према таквом процесу, нова сазнања и искуства могу да нас обогате на културном и социјалном плану. Учење страног језика је много више од самог похађања наставе, оно подразумева много дубље истраживање, позитиван став према језику и култури којој језик припада, као и отвореност за сарадњу и, уколико је могуће, путовање у страну земљу.

Задатак наставника јесте да ученике непрекидно упознаје са том новом културом, да објашњава и подстиче разумевање да постоје и неки други модели понашања, који нису лошији од наших, само су другачији. Наставник треба да сузбија стереотипе код ученика и укаже им на то да учење другог језика и културе није претња по њихов етнички менталитет, већ да се тиме развија толеранција и шире њихови културни видици.

Како Крамшова наводи (Kramsch, 1993: 3) термин „културални“ често се доводи у везу са термином „социјални“, као на пример када се говори о „социо-културалним“ факторима који утичу на учење и подучавање страних језика. Ипак, потребно је позабавити се самом дефиницијом културе. С једне стране имамо дефиницију хуманиста, која је усмерена на начин на који једна друштвена група представља себе и друге, путем материјалних производа, преко своје књижевности, уметности, друштвених институција.

Дефиниција културе је у овом контексту виђена као скуп знања која се пре свега односи на интелектуалне активности. Са друге стране, у глодидактици култура се сматра скупом различитих знања, вредности, идеја, навика, обичаја, ставова, уверења припадника одређене заједнице.

Италијански лингвиста Титоне тврди (Titone, 1991: 13–14 према Franušić, 1999: 248) да међу многим дисциплинама на које се глодидактика ослања и на којој заснива своје основне принципе и моделе за примену у разреду, осим традиционалне ослоњености на лингвистику, данас у први план долазе психологија, неу-

рологија и културолошка антропологија. Управо ове дисциплине стављају у средиште пажње особу која учи да комуницира са једне стране, и друштвени и културолошки контекст у којем се комуникација врши с друге стране.

Када је реч о самој дефиницији културе, може се речи да их има пуно, и самим тим појам културе се не може прецизно дефинисати, с обзиром на то да је мењао своја значења кроз историју и да се у различитим друштвеним заједницама другачије тумачило.

„Међутим, два аспекта јако важна за професоре страних језика јесу:

1. Култура је све што није природа, тачније различити одговори које једна група даје потребама природе.
2. Култура је невидљива, свеprisутна и може се учити“ (Pavan, 2000: 77- 78)

Важно је да професори приближе ученицима културу другог народа, што не подразумева одрицање од вредности сопствене. Битно је да ученици буду флексибилни и пуни разумевања за различитости, на тај начин ће се лакше интегрисати у новим културним окружењима.

Када је речи о истраживањима која су рађена са децом, Кополова (Corroia, 2002: 34) говори о истраживањима рађеним са децом у предшколском узрасту, где се дошло до закључка да оно што јако доприноси њиховој мотивацији и личном обогачењу јесте миран и радостан амбијент упознавања са другим културама. У једном од таквих истраживања деци су представљена три различита језика, преко сусрета са три млада госта, који припадају различитим културама. Они се међусобно не разумеју, али желе да склопе пријатељство и да комуницирају. Деца, на тај начин, схватају, у јако раном узрасту, да постоје различити начини играња, облачења, разговора. Увиђају и начине на које се може поспешити комуникација, као што су мимика, интонација, гестови. Постоји могућност да се у њима роди потреба за учењем страних језика, како би боље комуницирали, како са ове три младе особе, тако и уопште са младима, док се такође, може јавити и жеља за посећивањем нових места или за контактом са другим људима.

Што раније дође до сусрета са другим културама, мањи је ризик да ученици буду изложени такозваном културном шоку. „Културни шок је процес почетног прилагођавања на непознато окружење“ (Pedersen, 1995: 1). Битно је нагласити да је културни шок процес и да на појединца утиче емотивно, психолошки, да утиче на његово размишљање и понашање. До културног шока се долази када се појединац налази у новој средини и не зна шта се од њега очекује и шта он може да очекује од људи око себе. Да то тога не би дошло, требало би обучити ученика да препозна обичаје другачије од својих, да их разуме и прихвати.

Овај термиње увео Калверо Оберг „како би описао забринутост која произлази из незнања шта треба да се ради у новој култури“ (Pedersen, 1995: 1).

Може се рећи да је културни шок индивидуалан и свако би требало то искуство да искористи на најбољи могући начин, да научи нешто више о себи и другима.

„Часови страних језика не би требало да се заснивају само на обради или увежбавању појединих граматичких елемената, већ на најчешћим и конкретним комуникацијским ситуацијама, онаквима за какве претпостављамо да би се могле реализовати у свакодневном животу. Такве се ситуације не уче, већ усвајају симулирањем свакодневнице, које захвата комплетну језично-цивилизацијску (културолошку) стварност.“ (Franišić, 1999: 250)

Учење страног језика је концентрисано на коришћење самог језика и на комуникацију, те у настави страног језика централну улогу добија и учење културе земље у којој се говори тај страни језик. Учење другог језика се не треба одвајати од учења друге културе. У настави страног језика култура се користи у сврху бољег разумевања и коришћења језика. Све се више уочава да она није само сегмент учења језика, већ битан део усвајања, јер некада се дешава да се једино културним контекстом може објаснити нека неразумна сфера језика. „Култура је начин живота, она нам даје одговор на питање шта значи говорити странијезик.“ (Бенучи, 2007: 216)

Свака култура има својствене навике, обичаје, веровања, митове, легенде. Неретко се догађа да се елементи неке културе, чији се језик учи, не уклапају у властити културни контекст. Самим тим, доста је лакше уколико се учи језик сродан нашем, јер је начешће реч о блиским културама, што значи да је мала вероватноћа да ће доћи до културног шока када Италијан крене да учи шпански или Словенац српски.

Учењем страног језика и истовременим упознавањем културе, ученици постају све више свесни интеркултурних разлика, разлика како у самом језику, тако и у понашању, облачењу, једном речју у култури.

Циљ наставе страног језика не сме бити само учење речи и увежбавање граматичких правила, већ постизање комуникацијске компетенције у друштвеној интеракцији са страним говорником. Учењем чисте граматике се никако не би могли мотивисати ученици, а они кроз наставу управо треба да спознају и вредновање других култура, уз сазнања о култури чији се језик проучава. Уколико у настави немамо ни минимални део културе, часови би убрзо досадили. Учењем језика који се говори у некој држави, ми се неизоставно морамо, у мањој или већој мери, позабавити и књижевношћу те земље, политиком, историјом, религијом, табу темама. Све су то елементи неопходни за опште схватање неке културе. Све чешће се стварају нове дидактичке стратегије, како би се решио проблем разумевања између различитих култура, који и јесте друштвени проблем.

„Уџбеник мора да преноси свакодневне конкретне ситуације и активности, да нам покаже како свет говори, као и шта говори, да нас укључи у живот и језика и културе.“ (Стевић, 1995: 51) Уџбеник је јако важно наставно средство, заправо, он је и више од наставног средства. Путем њега ученици ће се најлакше упознати са културом циљане земље, што ће им свакако бити додатна роотивација за учење.

Ранијих деценија уџбеници су били доста сувопарнији у односу на ове данашње, и самим тим било је потребно да наставник, како би приближио циљну културу ученицима, морао да доноси доста аутентчног материјала, не би ли заинтересовао ученике. Раније су се уџбеници сводили на лекције, питања у вези са истом и неколико граматичких задатака, док су данас са много више слика, књиге су доста шареније, занимљивије, посебно за ниже разреде. Уколико се у уџбенику поведе тема о празницима, истаћи ће се управо празници карактеристични за ту земљу. Ако је реч о уметности, музици, филму, потребно је да уз то иду и додатна објашњења о чувеним издањима или уметницима те државе, о популарним музичким продуцентима или оскарровцима.

Уџбеник најјасније може да ослика одређену ситуацију у датој земљи, као и да прикрије нежељену. Такође би било добро да се у уџбенику пореди културна обележја циљне културе са културним обележјима своје земље, чиме би се ис-

такле сличности или објасниле разлике. Уколико то не припада садржају уџбеника, потребно је да наставник то допуни, објасни и приближи ученицима.

Још давних 60-тих година 20. века Амерички комитет зајезик и културу заступао је следећа три основна становишта:

- а) „Језик је део културе и мора му се прилазити на исти начин као и култури.
- б) Језик је сам за себе предмет културно условљених ставова и веровања која се не могу занемарити у настави језика
- ц) Језик је важан за културу тако да, ако треба, наставник језика може бити и наставник културе.“ (Šafran, 2006: 772)

Наставник је у данашње време и информатор и културни сведок. Он ученицима предочава, како лепоту страног језика, тако и културе. Битно је да позитивно мотивише ученике, да им отворено говори шта је њега навело да учи страни језик, како се родила љубав према том језику, пожељно би било и да описује своје контакте са изворним говоцима, утиске са својих путовања или послова, да дели са ученицима своја искуства, сећања и анегдоте. Занимљиво је чак и испричати како су се понели према њему, како су га дочекали, а такође и све што је сазнао о историји, књижевности, уметности те земље, а о којима је годинама читао. Када је реч о негативним искуствима, потребно је и њих испричати. Циљ тог разговора није стварање негативног односа према циљној култури код ученика, већ схватање ствари које не би ваљало казати или урадити у датој ситуације, а тиме избећи непријатности.

„Подучавање културе и цивилизације захтева извесне стратешке изборе од стране наставника, који треба умети да створи савршен спој између компетенција и материје, као и да приближи ученицима циљни језик и културу, не изазивајући код њих лажна очекивања или фрустрације услед културолошких разлика или страхова од непредвидљивог.“ (Pavan, 2000: 77)

Морликјова тврди (Morlicchio, 2002: 96–97) да се учење страног језика не своди само на усвајање специфичних знања, већ је битно научити разумевање реалних ситуација, начина понашања, размишљања или осећања и стања људи са којима долазимо у контакт. Циљ учења страног језика јесте управо сналажење у контекстима друге културе. Када је реч о различитим контекстима може се кренути од најједноставнијих, као што је на пример ритуал испијања кафе. Када је реч о том ритуалу, наставник би могао да спомене (наравно, код млађих узраста или почетних нивоа учења) извесне разлике у двама културама; да ли је за ту нацију карактеристично испијање кафе као код Италијана, пре посла или на паузи, за шанком, на брзака, или пак као код Срба или Румуна где може трајати сатима и заправо се своди на дружење.

Уколико се на часу ради лексика наручивања хране, наставник би могао да говори и о различитим навикама исхране у тим земљама, о самим јелима или понашању за столом. На тај начин ученици ће схватити да њихови модели понашања нису општи и једини прихваћени, као и да се у различитим културним контекстима треба и понашати различито. Свакако нам неће представити проблем ако смо научили да пилетину једемо рукама, а нађемо се у култури где се то ради искључиво прибором. Међутим, није лако променити културолошке елементе који се тичу мање површних аспеката, као што су част, пријатељство, однос са супротним полом.

„Предавач страног језика, колико год био успешан, никада неће успети да ученике подучи свим аспектима који су карактеристични за једну културу, те би

сврха наставе требало да буде стварање конкретне свести о интеркултурним интеракцијама, што би довело до развијања компетенција које би могле помоћи приликом сусрета са различитим културама.“ (Pavan, 2000: 84)

Свакако да се језик сматра једном од највећих разлика између припадника различитих нација, као и главном баријером у разумевању, међутим, не треба никако заборавити невербалну комуникацију, као што је мимика, очни контакт, раздаљина међу саговорницима. Њима се некад може тако пуно рећи. Дешава се чак да мимика лица промени значење читавог исказа. „Под утицајем културе нека понашања се сматрају 'нормалним' и 'исправним', а друга 'чудним' или 'погрешним'. Од понашања при поздрављању и гестова руком до коришћења простора, оно што је одговарајуће и коректно у једној култури, може да буде неефикасно, или чак нападно у другој. Неки од нас су свесни културних предрасуда, јер утицај културе почиње од малена. Иако се неке културне вредности експлицитно уче, већина се прихвата несвесно. Често недостатак свести и подсвесне предрасуде стварају тешкоће када покушавамо да преведемо говор тела у различитим културама.“ (Gomen, 2011: 137)

Не подучава се и не учи само о томе како се остварују говорни чинови, већ би предавач могао и да објашњава и неке друге аспекте комуникације као што су пауза у говору, јачина тона и тако даље.

Наставник страног језика мора да поседује различита знања из разних других области, и да их свакодневно примењује и преноси. Основних пет категорија знања којима би наставник требало да се служи јесу:

- а) „Знања о историји, географији, политичком систему, традицији, обичајима, етичким и духовним вредностима, уметности, филозофији, религији, начину живота, друштвеној, правној и педагошкој мисли народа чији језик се студира.
- б) Познавање типолошких одлика стране културе, њених додира и веза са другим културама, страних утицаја које је трпела или сада трпи.
- ц) Упознавање са социолингвистичким аспектима страног језика, његовом распрострањеношћу у свету и функционисањем у оквиру матичне државе (или држава).
- д) Оспособљеност за самосталну анализу и адекватност избора елемената стране културе у уџбеницима страног језика.
- ф) Познавање могућих извора података везаних за страну културу (енциклопедије, лексикони, речници, штампа, специјализоване књиге, медији, интернет, итд.)“ (Вујовић, 2007: 658–659).

Како наводи Паванова (Pavan, 2000: 84), уколико је предавач страног језика био успешан и ако су његови ученици долазили у додир са квалитетним аутентичним материјалом, а при томе нису били изложени негативним стереотипима, они ће успети да се снађу у различитим контекстима комуникације. Оно што карактерише заиста доброг интеркултуралног комуникатора јесте отворена, општена, добро дефинисана личност, моћ самоконтроле, способност вербалне и невербалне комуникације, као и могућност сналажења у новонасталим ситуацијама.

Разумевање учења подразумева одговоре на нека основна питања. Пре свега, предавач треба да зна како да оспособи ученика да промени понашање, да успешно усваја знање, да формира вештине, навике и развије психофизичку функцију тј. како у наставном процесу ученике и студенте научити да уче. Неке од њихових обавеза биле би:

- Наставничка улога у ужем смислу – наставник као предавач:
Активности наставника у току извођења наставе:
А) Преноси информације, излаже градиво, презентира садржај:
 1. користи сликовни, симболички и манипулативни материјал и наводи ученике да се служе овим материјалима;
 2. формулише проблем, дефинише, описује, појашњава, демонстрира, уопштава, интерпретира, класификује, врши поређење, закључивање, повезивање итд.;
 3. понавља, сумира, истиче оно што је важно (вербално или писање на табли).

4.2.1 Улога библиотеке у промовисању српског културног наслеђа

Висок степен заједничке настањености различитих етничких заједница на истом подручју, диференцирано у погледу демографског развоја, социо-економских, историјских и културно-цивилизацијских карактеристика, националне еманципације и политичког организовања, захтева поштовање права мањина, интеграцију и лојалност мањина држави у којој живе, како би се постигао равномеран демографски и стабилан економско-политички развој овог подручја.

Неговање мултикултурализма подразумева толеранцију према различитостима, те се организују мултиетнички фестивали, у којима учесници виде велику могућност за етничку промоцију. На тај начин заправо долази до конзервирања различитости, а то у себи увек садржи и опасност од подвојености. Један од основних приговора мултикултурној политици и јесте да у себи садржи клицу раздора. Зато је све чешће у употреби термин интеркултурализам, којим се наглашава и прожимање различитих култура. Међуетничке манифестације уопште, посећују зато више простора и том аспекту мултикултурализма, односно интеркултурализма, мада је тај упут већ отворен неговањем регионалног идентитета.

Културни идентитет народа чине сви изрази његовог националног духа, у које спадају: вера, језик, обичаји, ношња, књижевност, уметност, архитектура, друштвено уређење... Сваки народ има своје особености по којима се разликује од других и које га чине оригиналним. Слепо копирање и претапање у туђе културне обрасце води губитку идентитета једног народа и због тога је стална брига о очувању свих елемената националне културе један од основних задатака сваке озбиљне националне елите.

У том погледу музичка традиција представља једну од најважнијих компоненти тог духовног лика једног народа. Поред песме, и игра представља изузетно значајну националну карактеристику сваког народа. У њој се крије она матерња мелодија, по којој је један народ препознатљив. Националне песме и игре посебно су везане за општенародна и породична славља, дакле, веселе и лепе тренутке, чиме на најбољи начин осликавају живот и душу једног народа.

Уметност било којег времена не може се замислити без фолклорних елемената, премда је његов део понекад једва приметан. Врхунска остварења на подручју музичке уметности заснивају се мање или више на елементима фолклора, што данас посебно доказују све чешћи етно фестивали. Све специфичне особине неког народа и краја као што су људска психа, поднебље, природни феномени, говор, ритам, песме и плесови скупљени су у фолклор који само чека на уметничкову имагинацију да га он, кроз своју личност, доживи и претвори у уметничко дело. Народна мелодија, која се чује негде у пејзажу, носи са својом мелодијом и део атмосфере краја с којим непосредно живи и од којег је аутентично изречен.

Дакле, ако се жели емоционално доживети и музички реализовати један крај тог збивања у њему, треба дубоко проучити атмосферу и психологију дотичног краја, његових људи и природе с којом су они тако непосредно стопљени. Фолклор не намеће никакве прописе, он омогућава потпуну слободу уметнику у његовом стварању и интерпретацији.

Проучавање музике у антропологији види се као повезивање музике и културе, разумевање музике у култури, кроз истраживање положаја музичара у одређеној културној средини, однос музике и осталих делова културе, динамике ширења одређене музике и томе слично. Однос музике и културе разматрање и кроз функционалистички приступ који се заснивао на анализи улога и функција које музика поседује у одређеном друштву, испитивању ситуација у којима се одређена музика изводи, улога које она остварује, положај музичара у друштвеној хијерархији и томе слично.

Антрополози музику не сагледавају у смислу анализе звука, већ као вид друштвеног и културног понашања (Wachsmann 1971, 382). Оваква перспектива имплицира то да музика настаје кроз садејство човека и начина живота у одређеној култури и друштву, те да се јавља као друштвени и културни одраз. Музика је, самим тим, схваћена као друштвени и културни производ (в. Merriam 1964, McLeod 1974). Самим тим, музика више није посматрана искључиво као део културе, нити њен продукт или рефлексација, већ задобија димензију активног чиниоца који истовремено представља и културни „продукт“ и „произвођача“.

Тако је, на пример, у животу старије сеоске заједнице народна музика имала изразито друштвену функцију. За сваку мелодију, односно песму, знало се време и место извођења, па је свака имала своје атрибутивне одреднице које су означавале прилику у којој се песма изводила. Тако су, све заједно, чиниле један системски циклус који се по својој суштини делио на две групације:

- народне песме и игре у токовима рада и свакодневног живота, или посленичке песме: прелске, косачке, жетелачке, берачке, копачке, орачке, чобанске. Ове песме имају функцију друштвене комуникације.
- народне песме и игре у приликама празновања породице или шире сеоске заједнице: коледарске, лазаричке, ђурђевданске, јеремије, додолске, крстоноше, при рођењу, свадбарске...

Игре и песме спадају међу најстарије народне уметности и заузимале су истакнуто место у животима људи. Многи важни догађаји као што су рођење, свадба, смрт, победа у борби, успех у лову или обављање обреда, били су праћени играма и песмама. Настанак игре се не може тачно одредити, али нема никакве сумње да се она јавља још у најдубљој прошлости.

Најстарији ликовни извори документују игру још у пећинском сликарству старијег каменог доба. Од тада су се игре стално усавршавале, дотеривале и мењале, све док, дугим ходом кроз векове, нису доспеле до својих садашњих облика.

До ослобођења од Турака у Србији није било другог уметничког стваралаштва сем народног. То је, пре свега, била усмена традиција: лирска и епска песма, бајке, пословице и други књижевни облици, затим вокална и инструментална музика, орске, забавне и витешке игре, народна ликовна уметност и друго.

Српска народна уметност живела је са народом, она је произишла из њега, па у себи носи више истине него уметности које се рађају по атељеима и кабинетима. У односима човека и његове околине, треба тражити ону дубљу хармонију из које је

ника и развила се народна уметност. Да би се она схватила, није била потребна предспрема – она је била јасна и блиска свима.

Нестанком феудализма и одласком Турака, сељаштво постаје ослонац младе српске државе, пошто градског српског становништва готово да није ни било. Као најмногобројнији друштвени слој, сељаштво се у Србији изједначавало са појмом народа, па је и народно стваралаштво припадало сеоском становништву. Зато се сеоски фолклор и данас назива изворним, пошто су се из њега развили и још се развијају каснији облици. Спој српских традиционалних европских и оријенталних елемената у варошима се осетио и у стваралаштву, ношњи, архитектури, ентеријару, исхрани и другим културним појавама. На подлози традиционалних, настајале су градске игре, које су, по стилу и техници мимије, лакше и које су биле прилогеђене затвореном простору и везане су за градски начин одевања и кретања. Овако створен слој српских грађанских игара припадао је другом жанру, као што је припадала и градска песма и уопште начин живота.

Иако је народ у селима био етнички јединствен, у народном стваралаштву су постојала два различита културна модела, која су зависила од начина живота и привређивања. Другачије је било стваралаштво земљорадника у равничарским крајевима, ближим Сави и Дунаву, а другачије стваралаштво сточара у јужним планинским крајевима. Њихове игре и музика се разликују, иако обе категорије становништва припадају истоме етносу. Из заједничке словенске баштине Срби су на Балкан пренели старије фолклорне узоре, где су се они мешали са затеченима и где су се даље развијали, сагласно новим животним ситуацијама. У зонама додира аграрних и сточарских модела народног стваралаштва, рађао се низ прелазних варијанти. Долазило је до прожимања и мешања обе традиције и стварања нових културних образаца, пошто је у тим зонама сељак морао истовремено да буде сточар и ратар, па је у пракси сједињавао обе традиције.

Бројни однос сеоског и градског становништва данас се радикално изменио у корист градског. Зато се класични појам „народ“ више не односи само на сеоско становништво. Паралелно са променом значења појма „народ“, мењало се и народно стваралаштво. У развијању појединих његових облика учествовало је и становништво градова, било сасвим новим фолклорним облицима, било разрадом изворних фолклорних елемената, па се зато данас обраћа пажња на фолклор свих слојева становништва.

Интерес за фолклор пробудио се у Европи као последица романтизма, јер су буђење националне свести и стварање националних држава представљале важну компоненту настанка овог снажног покрета. С обзиром да романтизам обележава тежња за националном афирмацијом, народна уметност, као део националне културе, стиче важно место, а може се рећи да се у карактеру народног мелоса као и других манифестација народне уметности, огледа не само осећајни и емоционални живот, темперамент и фантазика, већ и етничке и социјалне особине.

Израз *фолклор*, који је настао средином прошлога века, убрзо се проширио свуда по свету и одомаћио како у обичном говору, тако и у научној терминологији. Употребу термина фолклор предложио је енглески археолог Вилијам Џон Томас у часопису *Аџеанеум* од 22. августа 1846. године мислећи на народно знање. Термин је створен спајањем две енглеске речи: *folk* (народ) и *lore* (знање, мудрост). Овим се изразом означава скуп појава у народној духовној култури: обичаји, веровања, знања, усмена традиција, све врсте народне уметности. Истовремено се означава стваралачки ток у народној уметности – непрекидан и веома жив процес и пре-

живели остаци схватања и погледа на свет, из разних периода прошлости, местимично још увек жива пракса, која постепено нестаје, мења се или прилагођава новим условима живота. У популарној употреби, фолклор означава аспекте који се у примењеним облицима појављују у градској култури, тј. изведби сценски адаптираних песама и плесова, израђених рукотворина итд. Зато је фолклор истовремено историјска категорија, фактичко стање и стваралачки процес. Због тога га је погрешно називати живом старином, пошто се на тај начин искључује његова друштвена улога у скоријим раздобљима и у садашњости.

Наука која проучава појам фолклора назива се *фолклористика*, а датира из предромантизма и романтизма. Бројне научне дисциплине које су обухваћене фолклористиком развијале су се током деценија у нашој средини самостално, у оквирима универзитетских центара и научних института, често без међусобних контаката, али свакако у зависности од друштвених околности, идеолошких тенденција и историјских промена. Увид у савремено стање фолклорне грађе на терену омогућава истраживачима непрекидну синхроност и ажурност: они могу да прате актуелне промене предмета проучавања и динамику фолклорног процеса и, у складу са тим, осавремењују методологију.

Народно стваралаштво се често код нас изједначавало са појмом фолклора, што би било његово шире значење, али и са појмом народна уметност, што би било његово уже значење.

Пре више од једног века Тихомир Р. Ђорђевић је у научне токове на нашим просторима први увео појам „српски фолклор“, у програмском чланку свог часописа „Караџић“ (II, 1900). Мада је већ тада приметио како фолклор „није наука већ је то назив само за знање о народу“, појам се користио двојачко – као предмет истраживања и као научна област; сужавао се на усмену књижевност или је обухватао традицију (материјалну културу, покрет и игре, идеје – обичаје, религију, веровања, медицину итд.).

У сваком случају фолклор је свеобухватнији од термина народна књижевност, јер су усмено књижевни облици само део фолклора. Многи облици усменог исказа нису предвиђени за уметнички доживљај, али могу имати квалитете и бити прихваћени као песништво. Закључујемо да нису сви облици вербалног фолклора уметност. Клетве, бајање, гатање се изводе са уверењем да се нешто може променити. Имају прагматичну функцију, али им се не може оспорити уметнички и естетски ефекат. Треба избегавати термин усмена народна књижевност, иако су термини народна и усмена књижевност неминовни за употребу.

Основне одлике:

- 1) Анонимност српског народног стваралаштва је његово главно својство. Творац појединих дела није познат. Суштина народног стваралаштва је друштвена, због тога што оно увек припада групи личности, у том смислу, што је израз општег укуса, општих естетских схватања. Извођач и стваралац су се увек кретали у границама општих стилских правила.
- 2) Импровизација извођача имала је важну улогу у колективном стваралачком процесу народног стваралаштва. Много се пута понављао основни мотив, али не увек на исти начин. Дешавала су се одступања у односу на познато. У том се развоју основни мотив стално мењао, дотеривао и углађивао, разгранаво у нове облике. Успеле варијанте су биле полазна основа за нове, па су се из прамодела образовале читаве генерације. Образовање варијаната и однос индивидуалног и колективног у народном стваралаштву открива тајну ствара-

лаштва, пошто су варијанте само етапни стадијуми развика. Иако решење проблема колективног и индивидуалног у народном стваралаштву није једноставно, може се рећи да су у нашој науци већ учињени озбиљни прилози.

- 3) Синкретичност је једна од важних особина народног стваралаштва. Ритам је она заједничка основа која повезује говор, песму, музику и игру. Оштра граница између говора и песме кадкад тешко може да се повуче, пошто се у појединим приликама оне сасвим приближују (бајалице, тужбалице итд.). Народна песма је уметничка целина која је сложена из текста и мелодије. Услед развоја језика, настали су различити облици у метрици а нарочито у ритмичким схемама. Говорна интонација је служила као основа за стварање народне песме
- 4) Сачувати своју душу значи неговање своје традиције, памћење о себи и својим коренима везаним за аутентичну народну музику, песму, игру, костим и извођење појединих народних обичаја и обреда. Народна душа испољава се у бројним облицима стваралаштва. Чини се да је на посебан, манифестан начин она изражена у народној музици, песмама и игри. Душу тог музицирања чине познати „кодификовани“, али и импровизовани народни инструменти, створени од предмета надобхват руке. Буков, орахов, јабуков и крушкин лист, влат траве, пера црног лука, жир, лејка, тиква, чешаљ, представљају већ познате „инструменте“ који су релативизовали оно на чему се свира, а истакле значај саме вештине и талента за складно производење тонова. Игра је дошла до изражаја тако што је импровизација потврђена као суштина стваралаштва
- 5) Изражавано у бројним варијантама, народно стваралаштво је у различитости оцртавало образац аутентичног потврђивања креативних могућности и остварених вредности које чине наше народно благо. Управо се на тој уникатности, духу импровизације и непоновљивости укорењује аутентичност народног стваралаштва у коме је сваки нови елемент битан за успостављање и потврђивање разлике између заједница.
- 6) Упоредо са облицима урбаног фолклора, народно стваралаштво живо је и данас, а осим традиционалних форми јављају се и нове песме и игре, инспирисане и посвећене најновијим догађајима.

Србија се дели на два главна околна подручја, на источну и западну. Та природна подела датира из времена старих култура, које су још пре доласка Словена у ове крајеве доминирале на Балканском полуострву: византијска на истоку и романска на западу. Оба подручја имају ове заједничке етномузиколошке карактеристике:

- колективан карактер народне музике;
- музику као средство за изражавање поетских облика и осећања;
- седељке и посела на којима се развија колективна песма и колективан рад;
- отворено коло у народним играма;
- двогласно певање у неким планинским пределима;
- старинске чобанске инструменте: фрулу (свиралу) и гајде, а у новије време и хармонику;
- мелодије засноване на обради моностиха;
- трохејске акценте.

У српској народној музици преовлађују правилни, углавном двочетвртински тактови. Према акустичким изворима, српска народна музика се дели на вокалну,

вокално-инструменталну и инструменталну. Као најстарија, вокална музика је научно најзанимљивија, вокално-инструментална налази своју примену у епско-поетској категорији, док се чисто инструментална музика употребљава поглавито као пратња народних игара, мада се практиковала и независно од њих. Вокална музика са малим амбитусом преовлађивала је у планинским крајевима. Она се често није могла забележити постојећим нотним системом. Епске песме су се најчешће певале уз гусле, веома стари словенски инструмент, док се највише играло уз пратњу песме, гајди или свирале. Двојнице су пастирски или путнички инструмент а оркестарско музицирање у Србији је сасвим скорог датума.

Сваки народ има своју националну игру. Кроз њу он демонстрира свој дух, своје идеале, своју филозофију живота. Истовремено, национална игра представља народ и његове вредности. Она је његова слика пред светом. Ако желите да сазнате нешто више о једном народу, најбоље је да погледате његову националну игру.

Српска национална игра је *коло*. Играњем кола, веровали су стари источни народи да од словенских богова могу измолити: животну снагу, благостање, здравље, родне године и напредак у кући. Енергично кретање, љуљање, окретање у ритму словенски богови радо гледају, па су зато стари Словени веровали да се на свечане дане и сунце окреће од весеља и уживања. Игре су изузетно занимљиве и атрактивне и од стране публике увек добро примљене. Играње у кругу је, поред осталих симболичких кореспонденција, идентично и човековом поимању простора у архитектури: прве човекове куће-склоништа имале су кружну основу. Затворен круг представља једноставан, крајње строг, али истовремено савршен облик, јер сви играчи изводе исте кораке и покрете, држе се на исти начин.

У српској традиционалној пракси се у функцији означавања појединих облика игре уз музику, употребљавају и речи „коло“ и „оро“. „Коло“ је термин који се првобитно користио у динарским крајевима, а потом и у областима које су у највећој мери насељене динарским становништвом, као што су западна Србија и Шумадија, док се реч „оро“ везује за јужне српске пределе и Црну Гору. Ове речи имају вишеструко значење:

- Облик игре у простору (најчешће кружни) у коме је већи број играча међусобно повезан;
- Група људи који играју;
- Играчки скуп (игранка);
- Врста игре.

У читавој западној Србији су се, до пре неколико деценија, користили глаголи „шетати“, „одати“, „колати“, да означе телесне покрете који су се изводили уз песму, а без обзира на то што су се могли изводити у облику круга, полукруга и наспрамних линија.

Коло је савршена аудиовизуелна слика некада основног српског погледа на свет, који подразумева саборност, заједницу, једнодушност. У колу су сви повезани у један ланац, сви чине једну целину, све носи исти ритам. Затворен круг представља једноставан, крајње строг, али истовремено савршен облик, јер сви играчи изводе исте кораке и покрете, држе се на исти начин. У колу сви гледају једни у друге, упућени су на ближње до себе, без којих коло не постоји.

Саборносћ кола је у супротности индивидуалним играма других народа, које истичу самосталне играче или плесне парове. Коло одбацује самодовољност поје-

динца или пара и хрли широј заједници. Коло је свенародна игра и управо жели да истакне јединство духа.

У колу има места за сваког ко је кадар у коло се ухватити. У колу играју сви: од деце до стараца, и добри и мање добри играчи, и лепотом најистакнутији и мање маркантни појединци, и женско и мушко, и богати и сиромашни. У колу нема вештачких, већ само природних разлика међу људима.

Коло је национална игра у коју се сабирају и гости и домаћи, представници различитих српских крајева и земаља. Коло је и породична игра у којој деда и баба играју до сина, снаје и своје унучади. Коло је и љубавна игра у којој се момак хвата до девојке или девојке загледају момке. У српском колу, ма колико оно било јединствена целина, свако игра својим стилем. Свако покушава да својој игри да неку оргиналну црту, која би показала његову индивидуалност, а да при том остаје нераздвојни део једног истог кола.

Музички ритмови кола су различити према српским крајевима, као и начин игре, али је за све једнак култ заједништва. Коло уме и да посебно истакне заслужне појединце: било играњем на челу или крају кола. Коловође постају они који то заслужују као најбољи играчи или им то следује као обавеза према неком од народних обичаја. Јер, коло је зачин многим српским обичајима, посебно весељима.

После кола јавља се *леса – ланац иџрача* постављених у правој линији или у две наспрамне врсте са правцем кретања лево и десно, напред и назад.

Соло иџрање или иџрање у њаровима реткост је у средишним деловима Србије. Јавља се углавном у обредним играма (додоле, лазарице, краљице). Те су игре веома старе и траг су паганских обреда за плодност, кишу или представљају траг старинских обреда са игром поводом рођења, иницијације, свадбе или смрти.

Појам *коло у њри* се у српској етнокореологији среће тек од 80-их година 20. века. Од самог почетка он није дефинисан као назив за одређену игру, већ као назив за групу игара истог основног кореолошког обрасца. Играчки образац коло у три подразумева симетричну осмотактну структуру (4+4) са дихотомном, ређе трихотомном, унутрашњом организацијом фразе. Назив коло у три (корака) презет је из народне праксе, као назив за одређену игру (локални термин из централне Србије). Како је познато, у народу се не групишу игре према њиховом основном играчком обрасцу, већ искључиво према називу. Само на овакав начин је освешћена диференцијација између игара. Из тог разлога постоји велики број назива за један играчки образац.

Коло се некада играло и код цркве, и на ратишту, и на свадбама и другим народним радовањима. Свуда је оно симболисало свијеност народа око заједничког идеала, исте жеље и опште среће. Његошевски посматрано, српску нацију бисмо могли дефинисати као „коло око Цркве“. Јер, Црква је творац српске нације и читав друштвени живот српског народа био је инспирисан јединственим погледом на свет. У свакодневним поздравима међу људима („Помаже Бог!“ и „Збогом“), здравицама („Здрав си! – Од Бога ти здравља!“) и многобројним народним умотворинама („Без невоље нема богомоље“), можемо лако увидети исти тај духовни утицај.

Момци или ожењени људи отпочињали су шетњом играње на играчким скуповима, и то често уз вокално-иструменталну пратњу, дајући посебан значај како почетку играња тако и самој игри. Након што се она изведе, следиле су друге игре по жељи коловође. Игре су углавном мешовите и изводе се најчешће у полукругу.

Држање играча је у већини игара за појас, а само неколико игара се изводи у полукругу у којем су играчи спојени рукама спуштеним низ тело. Игра се на целом стопалу, тело је опуштено и играчи су увек усредсређени на средиште кола. У појединим играма, тело се може покретати лево-десно и то код мушкараца у раменима, а код жена у куковима.

Као најтипичнији (најраспрострањенији), уједно и најстарији представници игара из групе коло у три на подручју Србије јесу кокоњеште, моравац и Жикино коло. Изражена карактеристика влашке игре је ударање ногама о тло.

Паралелно са смањивањем активности некадашњег сеоског друштвеног живота, различити називи игара временом су заборављани. Поред тога постепено се хомогенизује и изузетна варијантност овог играчког обрасца која се може приметити у старијем играчком репертоару централне и западне Србије, и своди се на основни играчки образац. Из поменутих разлога, у играчкој пракси све више се среће само назив коло као назив, поред осталих значења које може имати, за одређену игру.

О већој заступљености ових игара на подручју Србије сведоче подаци из 30-их година 20. века. Тада почиње, са сестрама Даницом и Љубицом Јанковић, активно бележење народних игара и већ у њиховој првој збирци *Народне игре* долазимо и до првих података о структури играчког обрасца игара кокоњеште и Жикино коло, касније и о игри моравац. На основу њихових записа, могуће је било закључити да ове игре припадају обрасцу кола у три. Описујући структуру поменутих игара ауторке наводе и општу напомену о њиховом распрострањању, речима да се играју „у већини југословенских крајева“. Поред тога, оне бележе да су се на исти начин играла и многа друга кола.

Као што је у народном животу љубав према игрању једно од првих психолошких објашњења зашто наш народ игра, тако је и у орским народним песмама (тј. песмама које се певају у току игре) љубав према игрању најчешћи покретач у игру. Наводимо песму у којој се на шаљив и претеран начин подвлачи та љубав која прелази у страст:

„Расипај оро, Трендо,
Пођи си дома, Трендо,
Пођи си дома, Трендо,
Дете ти плаче, Трендо!“
– „Нека ми плаче, лудо,
Нека ми плаче, мало,
Свекрва имам, лудо,
Нека га теши, младо.” (Мијачка)

„Гледање“ момака и девојака у колу, о чему се говори у орским песмама, још један је разлог зашто се игра, баш и у народном животу. Под „гледањем“ се подразумева и узајамно посматрање младих, и њихово упознавање, и њихови разговори и шале за време играња, и поређење са другим девојкама и момцима, и одабирање:

Фатајте се, б’јеле руке,
Гледајте се, црне очи!
Ој, да купимо,
Ој, младе момке,
Ој, и девојке,
Ој, да се виде,

Ој, и познаду,
Ој, да играју,
Ој, и да певају,
Ој, издалека,
Ој, и изблиза,
Ој, и познаници,
Ој, и незнанци.
Ој, после мене моја мати
У Косово заиграти,
Себи момка изабрати (Далматинско Косово, Врлика, Книн)

Најзад, има орских песама које показују да и материјална добит може бити покретач у игру:

Опша, Јараша!
Ја играм за сира, за брашно,
За чашу ракије
Да се свирач напије. (Лазаричка песма и игра. Бранковина код Ваљева)

Таквих примера, међутим, нема много. Уколико се јављају, они су у најтешњој вези са традиционалним обичајем играња и певања за награду, какав је случај са Лазарицама. Та веза са лазаричким обичајима у Бранковини је била још жива у лето 1940. године, када је ова орска песма забележена, док је у то време у Косјерићу, већ била ишчезла. За разлику од већине других лазаричких песама, чија пригодна и алегорична садржина обично наговештава обредномађијску функцију, овде је истакнуто оно што је споредно. И тако су обредномађијске побуде играња, што је битно у лазаричком обичају, овде потиснуте побудама материјалне природе, као што је и функција ових игара временом измењена од обредне у економску.

Питање о томе кад се игра, у народним орским песмама посматра се на два начина: прво, са временског гледишта, и друго, са гледишта доба живота и животних околности. Стихови:

„Је л’ играјте, да играмо,
Данас оро, сутра нема!“ (Темска, срез Нишавски)

И други, њима слични, указују на чињеницу да су прилике за играње у нашем народу биле везане за извесне дане, као што су сабори, свадбе, празници и друге свечаности, и да се изван тога није играло на јавним местима и великим скуповима. То временско ограничење играња, изражено у орским песмама, поклапа се, дакле, са традиционалним обичајем играња у извесне нарочите дане.

Интересантнији су примери из друге групе, у којима се наговештава ограничење права играња с обзиром на животне прилике и доба старости:

Играј, Јано, да играмо
Док смо млади и зелени! (село Гњилан код Пирота)

Аја знадем кој’ за коло:
Млади момци нежењени
И девојке неудате;
И то знадем кои није:
Ко се скоро оженио –
Сваког добра пожелио...
И ја знадем која није
За то коло, за то оро,

За шарина хоровода:
Која с' скоро удомила –
Сваког добра пожелела.

Оди, Маро, да играмо
Докле војна не имамо
А на нашим белим врату.
А кад војна узимамо,
Онда коло то шарино,
То шарино и китњасто,
То китњасто, окићено,
То нам коло, короводе,
Короводе, плети танац
За навеке пропаднуће.
Не да војно колу доћи,
Ни по колу погледати,
А камо ли заиграти;
Не да стати до ког 'оћес,
Ни погледат' куда волиш...
„За те коло дивојачко
К'о за сл'јепог јарко сунце.
Сид' код дома, играј кола,
Играј кола невестичког
Са невестам' и женама
А недавно доведеним.“
Кан' да ће му двор побећи!

За жаљење је што Милош Милојевић, из чије су збирке узета последња два примера, није означио из ког краја су те орске песме. Судећи по језику, оне би могле припадати коме икавском подручју, мада икавско наречје није доследно спроведено. Карактеристично је ограничење права играња на време пре женидбе, односно пре удаје; удата жена то право може да користи само у строгој изолваности, потпуно приватно, готово скривено, под домаћим окриљем, искључиво у друштву удатих жена. Подела на „дивојачко“ и „невестичко“ коло друга је упадљива карактеристика изражена у овим орсским песмама.

У песмама за игре има помена да се играње изводи, прво, у самоме селу, што потпуно одговара традиционалном обичају играња на сеоској раскрсници, или „средсело“:

У село оро големо (Горње Неродимље)

Прођо' село – разби' чело;
Прођо' друго – разби' уво;
Прођо' треће – разби' плеће,
У четвртом коло игра.

Као место за играње помиње се и простор код цркве или манастира, што је тако исто у складу са негдашњим обичајем играња на саборима приликом црквених и манастирских слава:

Играло је Зетско коло
Пред Жупсцијем манастиром. (Бока которска)

Под Рударску цркву оро ми игра,
Оро ми игра, оро девојачко. (Лесковац)

Има орских песама и са географски означеним местима на коме се игра:

Две девојке коло воде

С ону страну саве воде. (Далматинско Косово, врлика, Книн)

Игра коло на ливаде,
На трави зеленој. (Пећ)

Орске песме са мотивима који значе позивање у игру имају различите функције: ако се изводе у почетку сабора или игранке, оне обично служе као знак да народна игранка почиње и да они који желе да играју треба да се прикупе. Тим позивима се наговештава и жеља за играњем:

Ај' те друге, да играмо! (Косовска Митровица)

О' те друге, да играмо! (Горње Неордимље)

Ор' се, бер' се, оро да беремо!
Бер' те, бер' те, мене не чекајте (Гњилане)

Класификације играчког фолклора за сваку нацију и за сваку етно област стварају посебне потешкоће и представљају најзахтевнији и најтежи део области територије фолклора. Игру, као и музику, тешко је дефинисати и оне су променљиве категорије, јер игра није исто за становнике динарског и банатског подручја, нити може бити исти смисао игре пре педесет година и данас.

Први покушај класификовања игре, као општег појма, дао је знаменити фолклориста и оснивач српске етнокореологије, Тихомир Ђорђевић, 1907. године. Након 20-ак година, појављује се прва књига сестара Јанковић, у којој прихватају класификацију Т. Ђорђевића на „орске игре“. Нешто касније, 1939. године, истичу да је народна игра много шири појам од „кола“/“ора”, који обухвата народне играчке творевине најразноврснијих облика, од соло игара до скупних игара са неограниченим бројем играча. Године 1952. допуњују своју дефиницију указујући на општост овог термина, али не у односу на друге врсте игре, већ у односу на синкретичност орских игара са другим облицима човековог испољавања, као што су: музика, обредна и обичајна пракса, коришћење реквизита у игрању, итд. Решавају проблем, тако што поменуто обухватност плеса називају „народна игра“.

Формални критеријуми за поделу народних игара такође могу бити бројни, зависно од тога са које се стране игре посматрају. Ако се гледа ко их игра, оне се могу поделити на:

- дечије;
- женске;
- мушке и
- игре старијих.

Познато је да деца имају своје нарочите игре. У већини крајева, деца се у игре старијих уопште нису мешала. Њихове игре нису претежно орске, а уколико и јесу, то су шаливе, имитативне или игре чија садржина, сем чисто орских, има и других елемената.

Мушке и женске игре су оне игре које играју само припадници једног или другог пола. Ове игре могу бити остатак некадашњих ритуала мушких или жен-

ских друштава, а данас су чисто мушке игре такмичарске или игре у којима долази до израза вештина или снага, док искључиво женске игре могу бити коло удавача, невести или иницијанткиња.

Старији људи ретко играју. То се дешава у изузетним приликама, када су нарочито расположени или када то налаже обред (Свекрвино или Шарено коло у свадбеном обреду).

Са становишта облика у коме се играју, игре се, сходно своме спољном изгледу, могу поделити на:

- групне игре (коло, леса) и
- игре са ограниченим бројем играча (соло, паровне и друге игре).

Са становишта музичке пратње игре се могу поделити на:

- игре без музике,
- игре уз песму и
- игре уз пратњу музичких инструмената.

Неке игре се изводе баз икакве музичке пратње. Код њих, као ритмички основ игре, служи бат корака играча или звекет њиховог накита (Гламочко коло и друге игре динарских планинаца).

Игре уз песму су такве игре уз које се увек певају песме са текстовима. У уској вези са текстовима су многе имитативне игре, где текст песме и покрет заједнички испуњавају садржину игре и њен су равноправан саставни део.

Неке обредне игре се увек играју уз песму а никако са инструменталном пратњом. Овде треба напоменути да се изванредан број игара код нас увек играо уз текстове који се импровизују на лицу места (поскочице) или представљају неку врсту хронике савремених или прошлих догађаја (Козарачко коло).

У последњу категорију могу се уврстити оне игре које се играју само уз инструменталну пратњу и код којих текстова песме никада није било или су заборављени. Могућа је и комбинација поменутих врста музичке пратње. У истој игри се одређени број тактова може играти уз песму а одређени број немо или уз музику.

За пратњу српских народних игара су се употребљавали свирала и гајде, док је оркестарско музицирање новијег датума. У Србију је доспело из Румуније посредством Рома који су отуда донели лауте (виолине) румунских лауташких оркестара. Блех оркестри су настали под утицајем војне музике.

Најзад, игре се могу разврстати и по својој структури. Критеријум је међусобни однос броја покрета и правца кретања. По карактеру играње је каткад мирно, каткад и развучено, сетно; живље, с лакоћом; живо, ситно; снажно, полетно, оштро, круто. Разноврсност облика зависи о роду и полу, о уобичајеном броју учесника, поретку, узајамном држању руке, о смеру играња, врсти корака, таласима и треперењу, пропратним покретима уз кораке и о нарочитим реквизитима што их играчи употребљавају.

Места на којима се игра јесу: куће, дворишта, вртови, гумна, ливаде, близина цркве или гробља, раскршће, тргови и др.

Главне прилике за игру су свадбе и друге породичне свечаности, радна села, покладе, већи и мањи верски и народни празници, усељивање у нову кућу и др.

Најопштије разврставање народних игара по суштини и намени, могло би их поделити на две велике категорије. То су:

- обредне и
- световне игре.

Обредне игре су оне које су се некада изводиле у склопу разноврсних обреда, док би световне игре биле све остале. Не треба мислити да је ова подела непроменљива и да игре стално морају остати у истој категорији. Игре су у сталном развоју. Обреди изумиру и нестају, док неке игре, које су се играле у њиховом саставу, остају да се играју и даље. На тај су начин оне надживеле обред, постепено су губиле обредну функцију и постајале световне.

До данас су се код нас очувале две врсте обредних игара. Прве су оне које су се изводиле у саставу обреда, чији је циљ био задовољење општих потреба, обезбеђење плодности, заштита здравља и слично. Ту играчи не играју за своје задовољство, већ у интересу заједнице, врше јавну функцију. Неке од њих су везане за одређене датуме (коледа, лазарице и краљице), док су се друге играле онда када је то било потребно (обреди за кишу, лечење болесника итд.). Насупрот обредним играма са јавном функцијом, стоје обредне игре које су у вези са значајним догађајима у животу личности. Веома се мало играло поводом рођења, нешто више о иницијацији – када су се игром млади уводили у круг одраслих – а веома често приликом свадбених церемонија. Играње поводом смрти и за мртве је занимљивост своје врсте.

Начин играња готово свих обредних игара прве врсте потпуно се разликује од стила играња данашњих орских игара. Стил и техника остали су окамењени, онакви какви су били у доба паганства, од кога нас дели више од хиљаду година. То може да послужи науци као једна од полазних тачака за проучавање структуре игре код наших далеких предака али те игре ни својом садржином ни начином играња нису привлачне за сценску примену. Ове обредне игре играју се веома ситним корацима, са минималним померањем удесно или улево и готово не приметним потскакивањем.

Многобројније су оне игре које су пратиле животни циклус. Оне су се играле да би својом мађијско-обредном функцијом тобоже помогле човеку да преброди веома осетљиве и опасне прелазе из једног животног доба у друго. Ти су прелазни отпочињали чином рођења, настављали се обредима о иницијацији и свадби, да би се завршили смрћу – којом је људски животни циклус доведен до краја. Игре у оваквим приликама данас су обичне орске игре, посебно намењене одређеном тренутку. Врло је вероватно да су неке од њих у прошлости имале искључиво обредну функцију. Ове су игре сценски занимљиве, поготову ако се обрађују у склопу наведених обичаја или су у вези са њима.

Обредне игре које су се некада изводиле за опште добро данас су веома ретке јер су и обреди већ одавно превазиђени. Данас, на пример, више нико не верује да се игром може изазвати киша или излечити болест. Зато ће се те игре само укратко поменути, више ради информације и ради удовољења радозналости људи који се интересују игром. Играма из животног циклуса посветиће се нешто више простора пошто, како је речено, оне могу бити сценски употребљиве.

Коледарским играма називале су се оне игре којима је отпочињала календарска година. Коледарске су се игре углавном већ заборавиле али о њиховом постојању сведоче припеви обредних песама са рефреном „коледо“. Према нашим и словенским аналогијама, овим су играма наши пагански преци прослављали јачање сунчеве моћи о зимској солстицији и долазак новог животног и вегетативног циклуса. Учесници коледарских игара некада су се маскирали. Христија-

низовани коледарски обред под називом „вертеп“ изводио се, до прошлога рата, готово искључиво по варошима, поглавито око Саве и Дунава и у Војводини.

Следећа од обредних игара биле би лазарице. То су опходи са игром које су изводиле девојке о Лазаревој суботи. Лазарице имају и Грци али су оне у вези са нашим лазарицама само по називу. Играју се потпуно другачије, док се наше лазарице, стилем и техником, потпуно ослањају на наше обредно играње. У аграрним култевима је основни циљ пролетњих женских обреда био постизање плодности. Поред тога основног циља, лазарице су имале и елементе иницијације, пошто се веровало да се неће удати девојка која није учествовала у лазарицама. У овим играма се назиру и елементи култа змије.

Обредна игра под називом краљице изводила се око Ђурђевдана и Духова. Циљ ове игре сличан је претходној, јер се у њој преплићу мотиви плодности и иницијације. Ова се игра у већини крајева везала за Духове, за које се код нас још увек очувао пагански назив „русалије“. У многим предањима источне Србије краљице су се називале „русалке“. Тамо постоји и низ топонима под називом „русалијска гробља“. Мисли се да су се, на таквим местима, среле две групе русалки које су у међусобним борбама изгинуле. Сматрало се да две обредне групе, при сусрету, морају себи силом прокрчити пут, па је, при сусрету, долазило до љутих окршаја. У веровању старих Словена русалке су биле зла митска бића, за које се мислило да настају од младих утопљеница. Једном годишње, у току „русалне недеље“, оне су излазиле из воде, да би се крајем недеље повлачиле натраг све до истог доба следеће године. Поред већ поменутих елемената иницијације и плодности, ова би поворка могла бити остатак ритуала из култа русалки.

Обредна игра додоле данас је ретка пракса при мађијањима за кишу. Игра није везана за одређени датум, већ се изводила онда када је била потребна киша. У многим тимочким селима додоле су играле о заветини на дан св. Германа, за кога се веровало да је господар атмосферске стихије. Тада се играла и посебна обредна игра под „записом“, што јасно говори о споју прехришћанских и хришћанских веровања. У селу Потркање код Књажевца, заветина је отпочињала ритуалним колом под „записом“. Коловођа је играо гологлав. До њега су се хватале четири девојке. Пошто би уз обредну песму коло три пута обишло запис, хватале би се и друге девојке.

Игре поводом рођења код нас су најмалобројније, мада се тај чин пратио многим мистичним радњама, срачунатим на одбрану новорођенчета и мајке од демона или злих погледа. Није искључено да су неке од ових радњи биле појачане обредном игром. Деца веома мало играју орске игре, већ се баве другом врстом забаве. Ова чињеница указује на то да је игра била озбиљна ствар у ритуалима из којих су деца била искључена. Нешто више се играло о крштењу и о првом шишању.

Првим јавним играњем у колу, девојчица почиње да се сматра девојком, а дечак младићем. За улазак у прво коло код младића нема нарочитог церемонијала, док је при иницијацији девојака игра имала веома важну функцију.

У источној Србији, о Ускресу је играло коло намењено иницијацији девојака. Иницијанткиња би на игриште доносила одредени број јаја и суму новца довољну да се свирачима плати коло. Ако би било више таквих девојака, један би младић сакупљао јаја, а други новац, којим би, по редоследу, плаћао свираче. Одабрани младић (већином рођак), повео би коло са девојком. Пошто би одиграли прво

коло, девојка би примала честитке и од тада је постајала равноправни учесник свакога кола – улазила је у ред удавача.

„Проигравање“ девојака о Ускрсу обављало се и у околини Београда, а и у многим другим крајевима. У околини Бољевца, трећег дана Ускрса би се скупљале удаваче на игру. У игри се гатало која ће се од њих удати те године. Игра се звала „Чубра Мара“. За време сеоске игранке одвајале би се у засебно коло и хватале за појас оне девојке које су се сматрале удавачама.

Игре свадбеног церемонијала и данас су многобројне. Њиховом студијом би се, бар делимично, могао реконструисати пагански ритуал словенске свадбе. Многе од данашњих свадбених игара некада су свакако биле обредне. Још уочи свадбе, девојка почиње да се опрашта од своје породице и друштва. Тада се у њеном дому приређивало „момино коло“. У „девојачком колу“ девојка је даривала сватове. Пре поласка из родитељске куће, девојка би такође водила девојачко коло. Свекрва је невесту уводила у нови домаћи култ, уводећи је у кућу играјући и играјући са њом три пута око огњишта. Свекрвино оро означавало је завршну церемонију увођења невесте у нови дом. У околини Алексинца, по изласку из куће, свекрвино коло је морало три пута да је обиђе. После тога се изводило деверско коло, а затим прелазило на остале игре. У источној Србији се за време свадбе играло зечије коло, да би се младенци плодили као зечеви. При крају свадбе се играло шарено коло. Њега би најчешће повео свекар а до њега би се ухватили невеста и младожења, свкрва, кум, старојко, па остали. У току игре млада је мењала место, а младожења се хватао међу њене рођаке, затим би се враћали на своје место, а свекрва би се хватала међу њих. Ово се радило да би и деца била шарена, тј. да би личила на чланове обе породице.

Играње поводом смрти данас је ретко. Успомена на њега има још у ужичком крају, а у источној Србији је још жива пракса. Тамоје веома распрострањено „коло за душу“, које се играло о заветинама, као успомена на поједине покојнике. Овим се колом одавала пошта покојнику који је скоро умро, али се и прекидала жалост. Онај који је желео да је прекине пре времена, требало је да три пута заигра преко марамнице у коју је стављен новац. Коло за душу се играло и о свадбама. Они који имају младе покојнике, плаћали би да свирачи одсвирају ово коло, како би и њихови покојни могли да учествују у свадбеном весељу. За играње око „привега“, обредне ватре која се палила о Белим Покладама за покојнике који су умрли без свеће, дрва би се сакупљала у селу, а у игри су учествовали сви становници. После игре би се код привега приређивала гозба, а око згаришта се играла обредна игра под називом марга. Сличан привегу је обичај алалија или олалија, који се такође приређивао о Покладама. Око ватре би се играло веома кратко, када би се најчешће одиграле орловка и четворка. Затим би се народ разилазио кућама.

Од осталих обредних игара треба поменути Иванданско играње и прескакање ватри. Као и многи други празници, хришћански празник св. Јована, који се у народу популарно називао Ивандан, један је од многобројних примера паганско-хришћанске симбиозе. Основни мотив овога празника је соларни култ а затим и култ ватре, што се види из чињеница да се празновао о летњој солстицији и да су се током игре прескакале ватре. Према веровању, тада сунце на небу три пута заигра и сам св. Јовање у народу имао епитет „игрител“. Сунчево играње и епитет свеца, јасно говоре о паганском пореклу овог празника и играња. Доказ су и писани извори да је црква осуђивала играње о овом празнику као паганско. Паљење обредних ватри и играње око њих било је познато свим словенским народима. Тада је падао општи словенски празник под називом Купала. Прескакање ватри и

играње око њих имало је и чистилачки значај, јер се изводило као предохрана од болести. Има елемената и култа плодности, пошто се високо скакање доводило у везу са високим растом усева. Сличан значај имале су обредне ватре о Покладама и Петровдану.

Световне игре данас сачињавају огромну већину српских народних игара. По својој садржини, оне су веома разноврсне. Имитативне и мимичке су оне игре чија се садржина не изражава само игром него и нарочитим покретима тела или изразима лица са циљем да се јасније илуструје садржина игре (Овако се бибер туца, Девојчица платно бели и друге). озбиљне и веселе игре имају у себи таквих елемената који изазивају озбиљна (Тешко оро) или ведрa осећања (Тројанац, Моравац и већина српских игара). Код ведрих игара, има их које у себи садрже шале и хумора и које би се могле назвати шаљивим или хумористичким играма. Кроз садржину еротско-љубавних игара провлаче се љубавни мотиви. Игре у којима се показују разне вештине, или имају такмичарски карактер, могле би се назвати играма вештине и духа. Међутим, највећи број српских народних игара нема неке видљиве садржине, ни нарочите намене, сем да забаве или освеже играче. Ове би се игре могле назвати забавне. Већ је напоменуто да се некадашња намена и садржина многих игара заборавила, па се оне играју једино у сврху забаве и исказивања животне радости и снаге.

У свакој групи разликују се поједини типови као главни представници, а сваки тип има и своје варијанте и своја посебна имена. Игра, као и целокупна народна уметност, доживљавале су, а и сада доживљавају многе промене. Оне нису устале, ни у истом крају где су настале; преносе се у оближње и удаљеније крајеве, па и тако настају промене и преиначења, прилагођавање домаћем локалном стилу, уношење нечега новог у локални стил. Зато се и не могу строго повући границе кореографских подручја; оне нису затворене, а најмање се поклапају с политичким управним границама. Разне врсте народних игара дотирају се и укрштају са другим врстама, тако да их је, у извесним случајевима, тешко јасно разграничити и строго издвојити у посебну групу. Ипак је сасвим извесно да се свака класификација игара мора заснивати на њиховим суштинским и формалним карактеристикама.

Стил играња у етнокореолошкој целини централне Србије веома је занимљив: на нашим просторима нигде се игра толико, не кити и не улешава. Основни играчки образац се украшава поскоцима одоздо или одозго, преплетима, заплетима, треперењем, поцупкивањем, застајкивањем, варалицама, ударима (ноге у ногу), променом ритма у једном такту, усложњавањем корака (повећањем броја изведених корака у једном такту). Такт је најчешће четвртина, две осмине, што извођењу даје извесну опуштеност, те се посматрачу чини да се играчки обрасци ове области изводе спонтано, складно, лепршаво, логично, некако природно. Међутим, за такав начин играња потребно је велико играчко умеће и проживљавање игре и играња. Управо се кроз тако маштовито украшавање основног играчког обрасца испољава менталитет становника централне Србије, њихово поимање лепог. Домишљаност играча изразена је разноврсним украсима, којима се основни играчки образац веома често толико преобликује да га је тешко препознати.

Посебно место у фоклорној традицији Србије има Врање и његова околина. У прошлости, за време Турака на феудалним имањима водио се бујан живот. Посебно су се неговале игре типа чочек, оријенталног порекла, у којем су девојке са изузетном профињеношћу изводиле еротске покрете. Често су се при игри служиле марамицом, дефом и сличним. Однос према плесу био је веома култивисан, сваки нови покрет био је искушење за плесаче, нови доживљај за гледаоце. По-

ложај тела, чврсто стиснуте руке, одмерено подигнута нога, одавали су плесаче пуне темперамента и проживљеног односа према игри. У игри тешко оро, у којем хармоничности линија што их чине поједини делови тела, посебну лепоту даје трајање покрета. Ишчекивање новог покрета, гестова, заокупља пажњу играча и гледалаца. Убрзавајући неосетно игру доживљај прелази из интелектуалне драматичности у опуштену раздраганост.

Кореографска област источне Србије, одликује се веома живим играма и разноликим корацима. Игре прате гајде, дудук, двојнице и свирала; касније Цигани уводе ћемане (виолину). У доњем делу источне Србије, игре прате зурле и гоч. У области Нишаве игре спадају међу најживље у Србији. Најомиљеније су Чачак (у леси) и Катанка, обе у многим варијантама. Чести су духовити кореографски састави који показују смисао за шалу.

У кореографској области Косова и Метохије, српске сеоске игре носе у себи најстарије елементе словенског карактера. По селима се игра веома мимо, најчешће уз наизменично, развучено и сетно певање двеју по двеју играчица. При томе је карактеристичан отегнут узвик И!... Призренски тип игара надалеко је чувен као и призренска богата ношња, нарочито женска. Најомиљенија игра је Колач. Лепе су старе српске игре, Стара Призренка или Разграњала, Цоко, Бре девојче, Подуна мори подуна и друге...

Војводина је јасно издвојена кореографска област чије су одлике условљене различитим утицајима. На овом равном и плодном тлу поред српских, буњевачких и шокачких игара дале су и игре националних мањина (мађарске, румунске, словачке и русинске) свој допринос у стварању овог специфичног стила. Игра се ситно, скоро у месту, а индивидуална импровизација украсних корака и фигура изражена је нарочито у мушкој игри; карактеристична је импровизација, синкопираног ударања петом у земљу или петом о пету (дуплир), које се код добрих играча јавља готово у свим играма. Игре су раније пратиле гајде, данас их најчешће прате тамбуре. Најраспрострањеније су Бачко коло, Банатско коло и Сремско коло. Варијанте се јављају као еснафска кола: Паорском, Ратарско, Мајсторско, Занатлијско, Опанчарско, Чобанско итд. Шаранац је соло мушка игра која се задржала још око Вршца и Беле Цркве. Играње у паровима је заступљеније. Парови могу бити различито распоређени у простору: правилно по кружници или линији и слободно по кружном простору.

У кореографској области западне Србије цени се ситно играње и фино треперење тела у умереном темпу, али управо за такав начин играња потребно је велико играчко умеће. Већина игара изводи се у отвореном колу, уз пратњу свирале, фруле и двојнице. Ово посебно одликује шетња (шета, повоз, шеталица, шетаљка, одмор) извођена уз вокално-инструменталну пратњу, са којом су мушкарци започињали играчке скупове. У западном делу око Обреновца, Шапца па идући према Ваљево, играју се, поред поменутих игара, Колубарка, Проломка, Мачванка, Цицварића коло итд. У централној Србији, поред многих других, играју се Шумадинка, Грузанка, Тројанац, Ташино коло, Стара и Нова Влахиња, Шета, Тресковац, Осмица, Четворка. Играње у западној Србији изводи у различитим формацијама: у кругу (затвореном колу), у којему у средини може бити један играч, и у полукругу, који се може спирално увијати или садржати фигуру моста, односно „врата кола“, или пар непознатих играча у средини, а може се и разбити у парове. Играње западног дела Србије одликује се снажним играњем, са целом површином стопала на тлу и савијених колена, која се у току играња не исправљају. Обрасци корака су једноставни, варирају се наглашавањем корака, усит-

њавањем корака у такту, избацавањем слободне ноге, док је преплитање ногу у току играња за ове становнике веома тешко. У току играња, иако се игра снажно у свим областима, различито се прелази простор, а идући према југу играње постаје све разуђеније и „крупније“.

Игре су некада пратиле свирале, гајде, двојнице, а почетком 20. века хармоника и виолина, као инструменти већих могућности, обогатили су постојећу музички пратњу и тако подстакли народне играче ка импровизовању и стварању нових игара. Бројни свирачи, посебно на хармоници, допринели су изузетном развоју инструменталне традиције.

4.2.2 Улога библиотеке у промовисању албанског културног наслеђа

Прокламовани циљ свих мањинских организација јесте окупљање, развијање и продубљивање међусобних веза припадника заједнице, као и очување и неговање националног идентитета, традиције, матерњег језика, културе, обичаја, фолклора итд. На тај начин иако малобројне, многе етничке заједнице у граду успеле су да последњих година обнове неке од својих традиционалних обичаја, али су увеле и нове, често с ореолом етничког. Посебно се то односи на колективне манифестације које поред своје основне функције повезивања чланова, оснаживања заједништва и повећања кохезије заједница имају још један значајан циљ – промоцију матичне културе у ширем окружењу.

Њену основу чини митологија једног народа, поред постојећих литерарних студија на ову тему, потребан је дужи временски период, уз систематско истраживање различитих предела земље. Код Албанаца још увек нема конкретних доказа да би се могло објавити издање о албанском митолошком свету, који је веома богат и, у неким крајевима, очуван и живи и дан данас. Али, са друге стране, постоје сакупљени материјали о непотпуним запажањима и студијама, што од стране страних аутора, што од албанских стручњака у поменутој области. Потпунији подаци и анализе налазе се у делима познатих албанолога, као што су Хани (Hani), Нопча (Nopça), Дурхам (Durham), Ламберци (Lambreci), Ечерем Чабеј (Eçerem Çabej) и многи други. Сакупљених материјала о албанској митологији има много и налазе се у различитим часописима (нпр. „Звездана светлост“ („Hulli i dritës“), „Светлост“ („Drita“), или у другим издањима, и дали су важећи допринос за упознавање и чување овог значајног дела културе Албанаца.

Митови, ритуали и веровања, углавном паганског порекла, прожети су елементима и догађајима монотеистичке религије као и код осталих народа. Митолошки феномени се могу опазити у начину живљења, у традиционалном начину исхране, у ношњама, земљорадњи, сточарству, занатству, као и у прославама. Најзначајнији ритуали, обичаји и веровања у животу човека, везани су за дом и околину дома (воде, посебне врсте дрвећа). Ова веровања су задржана до данас, кроз митолошка бића у митолошким причама. Митолошких бића има пуно, али веровања и магијских ритуала у оквиру митологије, готово да не могу да се наброје, јер свака област, зона, етничка заједница, племе, село, фамилија, итд. може да поседује одређене особености, одређена сујевеља, „иновације“ или навике које нико други нема.

Једно од поменутих многобројних албанских митолошких бића јесте Зана (вила)⁹⁴, која заузима посебно место у деловањима хероја описаних у баладама, као и у митолошким легендама. Њени древни корени могу се опазити у свакодневном

⁹⁴ на албанском zanë,а.

контексту култа природе код Албанаца. Треба напоменути да се најчешће јавља у виду Зане са планине, односно планинкиње.

Пре појаве Зане, са њеним суштинским атрибутима, опажа се улазак божанства, девичанске природе, заштита биљака и дивљих животиња, женских божанских ловаца.

Објашњавајући древно порекло албанске Зане, Норберт Јокл⁹⁵ (Norbert Jokli) сматра да ово име долази од имена *Za* (*zani, zëri*) или, што је и вероватније, спајањем ове речи са романским именом *Diana*, илирске богиње лова. Ово мишљење је потврдио историчар Константин Јиричек (Konstantin Jiriček). Познати албански лингвиста, Ечерем Чабеј (Eçerem Çabej), је у француском часопису „Међународна ревија балканских студија“ („Revue internationale des études balkaniques“) истакао да поменуто митолошко биће није познато само код народа Балкана, већ и у арапском свету, одакле се чини да је дошло код албанског народа.

Највише пажње привлачи присуство Диане са именом Зана-Зина код Румуна, дакле једна паралелна еволуција истог илирско-трачког имена код Албанаца и код Румуна. Али није у питању само име, већ чувају и исте атрибуте, атрибуте заједничке за ово божанство код оба народа. М. Елиаде (M. Eliade) је рекао да је „Зина централна фигура румунског фолклора“.

На северу Албаније је заступљена Зана, а на југу Зъра (*zëra*).

У народним веровањима Зана представља једну неизмерно лепу младу жену, девојку, пуштене дугачке косе до струка или колена и окружене светлошћу. Најчешће се појављује обучена у одећу младе, што варира од места до места где се чувају ова веровања. На високим планинама обучене су у цублете⁹⁶, а на висоравнима Ђаковице, у области Мирдита, Лаберије, Чамерије⁹⁷, Тетова, деловима Скопља и Куманова носе народну ношњу поменутих места, као и у другим областима које насељавају Албанци. У народном веровању се такође чува пуно митолошких бића, која се у албанској митологији појављују са новим именом и са понеким разликама у схватању. На Косову су присутне „беле“ (*të bardhat*) које подразумевају лепе, прелепе девојке, дакле, сличне су Занама. Код Арбреша у Италији (албанска дијаспора) се појављује „фата“ (*fata*), која представља Зану. Такође, у северним деловима Албаније спомињу се „фљочке“ (*floçkat*, лепе девојке дугачке косе, за које се верује да бораве у водама и бунарима. Чак су и „кшетре“ (*kshetra*) или „кштезе“ (*kshteza*) имале сличности са фљочкама. Планинске младе, односно планинске Оре биле су врсте Зана, име које се изразито ретко изговарало. Њихово име је било табуисано (забрањено). Стога, замењивале су се именима, као на пример „Видели су Беле“ (*Kanë pasur të bardhat*), „Оне срећнице“ (*Ata i lumtura*), „Оне добрице“ (*Ata të mira*) итд.

У месту Дука (Вљора), на планинама Лаберије, верује се у једну врсту Зана које се зову Дренуше (*drenushat*) и појављују се у облику краве. Према Чабеју (Eçerem Çabej) Зане планинкиње се обично описују као планинске девојке које поседују надљудску моћ, али и са посебном способношћу да певају и играју. Према

⁹⁵ Аустријски албаноолог јеврејског порекла кога су прозвали оцем Албанонологије.
http://en.wikipedia.org/wiki/Norbert_Jokl, 31. 03. 2013.

⁹⁶ Тешка орнаментална хаљина израђена од црног сукна која се од струка надоле жири у виду клепетуше-звона. Представља доминантан одевни предмет женског албанског католичког становништва

⁹⁷ Чамерија (алб. *Çamëria*) – топоним који углавном користе Албанци за делове приобалних области Епира на југу Албаније и северозападне Грчке, у којима живе Чами (Албанци). Највећи део Чамерије налази се у грчким префектурама Теспроција и Превеза, уз неколико села у источном делу префектуре Јањина, те на крајњем југу Албаније у области Саранда.

Тирти (Mark Tirta) Зане имају децу коју љуљају у колевкама, са којима се играју, којима певају и свирају музичке инструменте. Народ каже: „Пева као вила планинкиња“, а пошто углавном излазе само ноћу, Зане су познате и као „ноћне виле река“ (zanat e natës së lumëve).

Често се у животу или у послу налазе три Зане заједно и свака од њих има своје сопствено функционисање; али налазе се и две или једна усамљена. Олићење њихове снаге је у дивокозама, али у трима дивокозама, ујелену, голубу или у дивљој свињи.

Верује се да су насеобине занана биле у густим шумама, где људска нога није могла да крочи, обично у пећини. Пећина је могла да буде на оштром понору стене куда људи нису могли да иду. Боравиле су на врховима планина, изнад стена, на хладним изворима. Посебно име су добијале према врху планине или пропланка где су живеле, на пример:

Зана са Велечикута, са Визора, са Шаре, итд.

Зане имају децу коју пазе у колевкама, плешу, играју у колу, свирају музичке инструменте, али ништа се не зна о њиховом друштвеном животу; ту и тамо се верује да су рађале децу без да су имале контакт са мушкарцима.

Разликују се по храбрости и унутрашњој борилачкој способности. Каже се: „Онај човек је храбар као Зана“, „...борбен као Зана“, „...јак као Зана“, у схватању надприродне способности. У овом погледу, може се рећи да имају сличности са древним Амазонкама у Малој Азији.

Саме Зане поседују снагу да устреле, да учине људе снажним, да избеаве оне који су у невољи. Оне љубоморно чувају своје територије и устрељују оне који покушавају да им наруше мир или их узнемиравају док се играју на планинским ливадама. Стога је обичај да се при одласку на планину прави што већа бука, у циљу обавештавања Зана да се људи приближавају. Примери који илуструју поменућу снагу Зана могу се наћи у крајшничким јуначким песмама. Једна од многобројних поменућу песама у којој се може видети снага, моћ, доброта вила јесте „Мујина снага“⁹⁸, она гласи овако:

Lum e lum per t'lumin Zot,
Nu'jem kane e Zoti na ka dhane!
Kurr ish'kane Muja djale i ri.

Мили Боже на свему ти хвала,
Нисмо били, а Бог нас је дао.
Кад је Мујо био момче младо,

M'a kish cue baba n'rroge tu njizotni:
Coban lopesh zotnija e ka ba.
Per gjith dite bjeshket Muja tu'i kerkue:
Per gjith dite nder gurra t'u u freskue,
Per gjith dite nder mriza tuj pushue
Rruge as shtek pa njoftë nuk ka lane
M'i con lopet gjithhere ku s'i'n kane
'I nate lopet cobanit i paskan hupe
E tu shpija nu'ka mujte me dredhe
Buze nji shkambit m'u ndale asht ngushtue
Asht ule djali atv per me fjete
Paj dy djepa aty ki'n gillue:
E kan marre brimen e tuj kjahte
M'asht avite Muja me i shikjue
Po i pajton tuj i pekunde
E t'dv djepat ika vun ne gjume

Отац га је дао у службу код газде.
За кравара газда га постави
Да поваздан Мујо брда обилази,
Крај извора ваздан да ладује,
На планишта ваздан да почива
Не размине стазу ни богазу.
Гонио је краве где нису допрле,
Док вечери једне краве не изгуби,
па не смеде дому да се врати.
Крај крша је једнога застао
И лево чобанин да спава.
Две колевке Мујо ту затече,
вриска и плач из њих се разлежу,
па им приђе Мујо да погледа.
Хтеде Мујо колевке да смири,
све док нису колевке заспале.

⁹⁸ *Fugia e Mujit*: <http://www.rastko.rs>, 22. 03. 2013.

Bardhe si drita dy Zana atehere kane ardhe
 -Ty. qysh te thone – Mujon e kan pvetet-
 Zo'! c'te ka pru n'ket vend e shka t'ka trette!
 Muja atehere shka u ka thane
 Rrogtar lopesh un kam qillue
 Per gjith dite kto bjeshke, i kam kerkue
 Mue rreziku sot ka ardhe me me ndeshe
 M'kan hupe lopet, e askund s'kam muite me i giete
 Ktu m'xiu nata e u ngja per ine tjete
 S'mylla sv prej vajit, qi kam ndie
 Ishin kane tuj kajte keta dy fmi
 Kurrkund carje fmia nu'm'kan lane
 M'u kan dhimte e jam hudhe me i pajtue
 I pajtova e sa grima n'gjume i kaim vdue
 Po Zo'! shka jeni me gjith ket drite? -
 -Zana jemi, Mujo, tuj shetite,
 -Tuj u sjelje na njerzvet me u ndihmue,
 Ti c'fare ndere, Mujo, po na lype?
 Qi dy djepat na ike vu ne gjume?
 A don force, Mujo, me qindrue?
 A don lufte, Mujo, me luftue?
 A don gja, Mujo, a don mail?
 A don, dije, Mujo a don gjuhe?
 Lyp shka te duesh Mujos te i kan thane
 Kqyr Muji atehere c'ka qite e ka thane:
 -Shpesh po m'nguein cobanija
 Shum inad cobajt si me kane
 Paj me force me ja u kalue un due
 Njana shoqes Zanat atehere i kan thane

-Tamel gjith Mujit pgrmei dhane
 Tamel gjith i kan dhane me pi
 Me tri pika djalin m'a kan ngri
 E ika fale Zoti kag fugi
 Sa me e leujte shkambin ma t'madhin
 - Kape gurin! - Zanat i kan thane
 Njimi okesh e ma guri ish'kane
 E ka kap gurin njimi okesh
 Badihava peshue me duer e ka:
 Der n'nye t'kaines vec e n'mujt ma
 Njana shoqed Zanat atehere i kane thane:
 -Edhe do tamel Mujos me i a dhane
 E ka marre tamlin Muji e e ka pi
 E ka kape gurin me e peshue
 Peri ne gju ai gurin e ka cue
 E ka ugje prap n'toke e ka pushue
 Kqyre Zana sa mire ka thane:
 - Edhe pak gji Mujo me i a dhane
 I ka dhane prap gji per me pi
 Sa don Zoti t'i ka dhane fugi
 E e ka marre gurin me e peshue
 Deri me shoge (brez) gurin e ka cue
 E kan pa Zanat e kan kqyre
 Njana tjetres prap te i kan thane:
 - Opet (perseri) Mujit gji lypet me i dhane
 E ka marre Muji gji me pi
 O! se c'po i ep edhe Zoti fugi
 Kenka ba si me kane drangue
 Ka marre gurin me e peshue

Тад стигоше до две сјајне Зане.
 „Ко си ти, бре?’ Муја запиташе,
 и како си к нама залутао?
 А гле Муја шта им одговара:
 „Чувар крава бех се задесио,
 повоздан сам брда обходио,
 и данас ме невоља нагнала,
 стопих краве, не могах их наћи,
 ноћ ме стиже, те застадох на конак.
 Ал’ од плача, ни ока не склопих,
 плакале су ове две макање,
 на миру ме деца не пуштаху,
 сажалих се, устадох да их омирим,
 умирих их, те се успаваше.
 Али, Боже, ко сте ви, у сјају?“
 „Ми смо, Мујо, у планини зане,
 шетамо се, људе помажемо,
 А награду какву хоћеш, Мујо?
 Што си обе смирио колевке?
 Хоћеш снагу Мујо, да победиш?
 Хоћеш, Мујо, бојем да војујеш?
 Хоћеш блага Мујо, и иметка?
 Или знања, језике да познаш?
 Тражи, Мујо!“ рекоше му зане.
 Гледај Муја шта им одговара:
 „Чобани ме често задиркују,
 из ината, најгорег заната,
 дајте да их све редом надјачам?“
 Једна од вила тада им рече:

„Из прсију даћемо му млека!’
 Одлучише, па му млеко даше.
 С три капи се јунак заситио,
 Бог му је такву снагу дао,
 даје стену могао да крене.
 „Хватај стену!’ рекоше му зане,
 Беше стена од хиљаду ока,
 и дохвати камен од хиљаду ока.
 Узалуд га рукама обујми,
 до чланака само га подиже.
 Тада једна вила другарици рече:
 „Да још млека Мујо нам попосе!“
 Узе Мујо дајош млека сиса,
 па дохвати камен да опроба,
 до колена камен подигао
 па батали да мало почине.
 Али гледај виле како збори:
 „Још прсију да ми Мују дамо“
 Опет даше Мују да посиса,
 доби снаге да сам Бог поможе
 и дохвати камен да опроба,
 до појаса одмах га подиже,
 а виле се на то погледаше,
 једна другој овако рекоше:
 „Још прсију Мују да ми дамо!“
 Стаде Мујо из прси да сиса,
 О! Колико снаге Бог му даде,
 као змај се беше учинио,
 узео је камен да опроба,

N'cep te krahit Muji e ka vdue
 Njimi okesh gurit i ka qindrue
 Njena shoqes Zana c'ka i ka thane:
 -Tjeter gji Mujit mos me i dhane:
 Pse tjeter gji Mujit per me i dhane
 E batis dyrnjan ana-m'ane,
 Atehere Zanat Mujin po e zhgjertojne
 Se sa t'vogel qi po flasin:
 Permbe krye hana tuj i shikjue
 Permbe shkambit hija tu'zu zgjatue
 Sa miqsisht me t ekan kuvendued
 Kgvre Zanat, Mujit, shka i kan thane:
 -Probatin na, Mujo, duem me te xane:
 Fol ti, Mujo tash qysh po thue? -
 -Tu t'jem ngusht, Zanat, me m'ndihmue! -
 E ka fale Zoti sabahin
 Ferk e ferk Muji kanka cue
 I ka gjet lopet e ne shpi ka shkue
 N'fushe t'Jutbines Muji kur a ra
 tym shoket e mbledhun i ka pa
 Se me Mujin aty i'n kene msue
 Me i a mujte Mujit tuj ladrue
 Kqyre seri Muji shka ka ba:
 I a ka nise me cobaj me ladrue
 Send ma t'fortin me dore e ka kape
 Pese konope perpjete i ka dhane
 As kurrkush me fole nuk po flet
 Se me thue kur po i bjen
 Dekun n'toke gjinden po i qete
 Prej zotnis - tha - Mujit asht largue
 Prej zotnis - burri kur asht da
 Ka dredhe n'shpi - tha - nanen per me e pa

E n'sa lufta Muji si po bjen
 Ai gjith here me ndere si po del

на раме га беше подигао,
 од хиљаду ока камен задржао.
 Међу собом виле тад рекоше:
 „Више Мују прси да не дамо,
 Ако аш Мују још прси дамо,
 уништиће вас цели дуњалук!“
 тада виле с Мујом говораху
 како слатко с њим говораше,
 а месец их одозго посматра,
 иза стена сенке се отеле,
 пријатељски с Мујом беседаху,
 и овако зане Мују веле:
 „Ми хоћемо да си нам побратим,
 Кажи, Мујо, да ли ти прихваташ?“
 „Када будем у невољи, зане, помагајте!“
 И тако им Бог ујутро дарива,
 по трагу се Мујо повратио,
 краве нађе и дома их врну,
 на удбинско поље када паде,
 бутум друштво Мујо ту затече,
 где га увек беше застављало,
 силећи и надјачавајући.
 Ал' да видиш како сада Мујо игра,
 почеоје с чобанима игру,
 и најтежу ствар када дочепа,
 далекоје пет конопа баци.
 Нико не сме ништа да прозбори,
 јер да неког и нокгом загребе,
 не би у њем душе оставио.
 Од газде је одмах отишао,
 па је Мујо сам стао да живи,
 почео је Мујо да војује,

у колко је битки усккаоо,
 из сваке је с чашћу излазио!

Наведена песма говори о јунаку Муји који је у детињству био слабашан дечак, слабог здравља и без имало снаге. Учинивши добро Занама, успављујући њихову децу у колевкама усред шуме, на стени, оне су га питале шта жели за узврат. Муја је тражио снагу. Зане су му својим мајчинским млеком подариле снагу. Постао је толико снажан да је могао да носи огромну стену. Према другој верзији зане су Мују напојиле неком врстом сока који су узеле од шумског пастира, магичног пастира, кога само Зане могу да нађу и нико други. На тај начин су Муји подариле снагу. Такође, једна друга Зана је била лична Мујина Зана, и она га је обавештавала када су његови пријатељи у опасности. У другим случајевима (песмама), ослепеле очи су испирале, умивале соком од овог магичног чобанина и на тај начин их опорављале и враћале им вид бољи него икада. Чак постоје приче да су Зане враћале очи борцима који су их изгубили у рату, тако што су их испирале водом са извора код камена где бораве, за који само оне знају где је. У тешким тренуцима Зане долазе у помоћ албанским ратницима. Оне помажу у боју и саме учествују у битци. Код северно албанских брђана поређење ратника са Заном је његова највиша оцена храбрости и мушкости.

Са друге стране, Зане се представљају као смртни непријатељи људи, нарочито када нарушавају њихов мир и природу којом су окружене. Понекад осакате чо- века, а могу и да усмрте. Зана може да уништи усеве сељацима у случају да сељак

начне свежу земљу у шуми. Када човек посече дрвеће, на светом месту испред извора, оне навуку несрећу, исеку му руку или ногу и слично. Зане, на тај начин, штите природну вегетацију од човекове руке.

Постоје и случајеви када Зане постану човекове куме и помажу му. Претпоставља се да се у томе представља различита скала еволуције ове богиње, у различитим периодима друштвеног развоја. У песмама братоубиства Зана узима форму младе и наговара браћу да се боре за њу.

Људи са планина, тамо где се чува култ Зане, верују да не треба спомињати Зану, јер је то опасно. Да би именовали Зану, они користе еуфемизме као што су Shtojzovallet (Shtoj, Zot, vallet; Продужи, Боже игру), Shtojzoreshat (Shtoj, Zot, rradhët e tyre; Продужи, Боже, њихов мир). Ово има везе са менталитетом према коме се име богиње не изговара ни у ком случају, јер то доноси несрећу.

На планинама постоје камени извори, густе шуме, које се према веровању људи са планина, чине тешким, опасним, тако да се људи плаше да туда пролазе, јер могу да буду рањени, мистериозно погођени од стране Зана. Дрвеће на планинама, често покрај извора, најчешће се везује за паганско порекло, уз древне сахране или са легендарним херојима, али су понекад, у неким случајевима, повезане са култом Зане. Снага овог планинског култа чувана је и кроз планинско жртвовање на овим светим местима. Тако да до данашњих дана имамо жртвовање животиња на врху планине Томор (Берат), на Румији, на планини светог Алије, итд. Према народном веровању, овде Зана заузима култно место, јер борави на планинама и високим пропланцима. Затим, прославе врхова планине Томор, на Кендревици, Гјаљици, Паштрику одржаване су 15. августа, што је и дан славља романске Дијане, а касније и Свете Марије код хришћана. Потом, жртвовање је у неколико случајева, према митским легендама, био искључиво атрибут Зана, а животиње, које су жртвоване, биле су газела или дивокоза. Ово је много јасније изражено у прослави планине Буканик и Св. Илије (обронци Елбасана).

У неке пећине, на планинама, иде се и да би се молило: девојке, да би имале среће на свадби и у браку, жене, да би имале децу или да им деца поживе. Ту, у пећини, остављају се паре, приноси жртва или остављају различити симболични поклони. Пећине се (не обавезно) везују за култ Зане. У неким случајевима носе имена Зана (нпр. пећина св. Георгија⁹⁹). За Зане се такође везује и симбол плодности, одакле и потиче албанска реч *skhätzënë* (трудна, благословено стање).

Ора је митолошко биће албанских народних веровања, које се представља у лику жене или змије која живи у брдима, шумама и пољима поред извора или поред станишта људи. Она доноси срећу, помаже добрим људима и кажњава зле.

У народном говору када се спомене Зана и Ора, мисли се на виле, Shtojzovallet (Shtoj, Zot, vallet; Продужи, Боже игру). Зане и Оре су митолошка бића, док реч *shtojzovallet* долази као еуфемизам за обе заједно.

Овакав говор је постао уобичајен на прелазу из 19. у 20. век, док се данас у писаном говору дешава да се спомене еуфемизам вила (*shtojzovallet*) када је реч о митолошком бићу.

Зана и Ора, иако са истим значењем, имају различите функције. Ора има одређене „обавезе“, она је мистериозни стараоц одређеног предела, одређене куће или одређене индивидуе. Зана је најчешће храбра, јер се у народу каже „храбар као Зана“, док се то исто не може рећи и за Ору. Зана је и много лепа и каже се „лепа као Зана“. Оре могу, али не морају бити лепе.

⁹⁹ На основу овог имена могло би се закључити да зана може да буде и мушко, али о томе нема података.

Зане и Оре поседују надљудску и мистериозну снагу, способност да устреле, убију човека, али и да му помогну. Углавном устрелују мушкарце, који се усуде да гледају наге виле док се купају под месечевом светлошћу, или било кога ко се меша у њихову екстазу током плеса. Према Орама и Занама треба бити учтив и не треба их узнемиравати када се одмарају поред потока. У супротном, оне могу да постану злобне и да се свете, и могу да претворе оног ко их је узнемиравао у камен.

Глагол „me shuite“ (ранити) повезан је са једном мистериозном способношћу коју поседују само виле које, када их људи наљуте, устрелују их, такорећи, остављају их без памети за цео живот, неспособне за живот, залече их на месту, паралишу их.

Зане и Оре устрелују сваког, било жене или мупкарце, старе или младе који производе ужасне гласове, тонове током певања или, са друге стране, својим магичним плесовима и другим средствима, исто тако, лече или дају надприродну снагу, уз помоћ огледала на грудима, свакоме које освојио њихову симпатију.

Албанска Зана има пуно сличности са другим вилама Балкана, а једна од њих јесте вила у словенској милологији. Словенске виле¹⁰⁰ планинкиње јављају се као јако лепе, витке девојке, дуге косе која се, расплетена, спушта низ леђа и груди. Боја косе је обично била плава или риђа, а говори се и о златној коси. Такође, носе беле, танке хаљине, тако да често у народним песмама добијају епитет „бела вила“. Имају крила и окриље¹⁰¹. У окриљу се налази натприродна моћ виле.

Споменули смо да се Зана може преобразити у краву и имати животињске ноге. Исто тако се словенске виле могу преображавати у различите животиње, првенствено у лабуда, сокола, коња или вука, а у поезији виле често имају животињске ноге, козје, коњске или магареће.

Обема вилама се наглашава лунарни карактер, јер се појављују и играју ноћу, на месечини. Такође, обе виле поседују надљудску моћ и могу и да помажу људима, јунацима у биткама, али и да их ране, окамене, озледе, убију.

Приношење жртви је још једна заједничка одлика. Словенским вилама, у култу и обичајној пракси, често се приносе жртве на лековитим изворима. Један број митолога износи претпоставку, да свако ко се на каквом необичном извору умије или напије воде, мора бацити у извор метални новчић или окакву траку, крпицу, парче вунице окачити на дрво или на грм поред извора. И данас, крај фонтана, можемо видети да народ баца металне новчиће, што је прежитак древније праксе, иако са сасвим другом функцијом. Вилама се радо приносе жртве у цвећу и венцима, у пољским плодовима.

4.2.3 Улога библиотеке у промовисању румунског културног наслеђа

Мотивација и интересовање студената су камен темељац у настави, посебно у учењу страног језика. Ако студенти нису у могућности да долазе у контакт са страним језиком у стварној говорној ситуацији, у нашем случају са румунским језиком, тешко их можемо заинтересовати за континуирани рад на језику, те је стога обезбеђивање интересовања студената за језик који уче од примарне важности у настави. На Филолошком факултету, Универзитета у Београду, румунски језик се изучава као страни језик. Постизање највишег могућег нивоа знања је

¹⁰⁰ Вук је забележио: „Виле живе по великим планинама и по камењацима око вода. Вила је свака млада, лијепа, у бијелу танку хаљину обучена, и дугачке, низ леђа и прси распуштене косе. Виле ником неће зла учинити докле их ко не увреди, а кад их ко увреди, онда га различито наказе: устријеле га у ногу или руку, у обје ноге или у обје руке, или у срце, те одмах умре“. Сретен Петровић, *Културологија*, стр. 289.

¹⁰¹ Окриље је нека врста одеће која се стављала на крила.

главни циљ подучавања/учења страног језика¹⁰² на универзитетском нивоу. Али „пут до постизања циља је понекад важнији од самог циља“ (Huneke, Steinig, 1997:8 цитиран у Дурбаба, 2011:7)

Almost every teacher concerned with the working efficiency, inevitably, asks him/herself: What can I do for students to learn better? What kind of conditions will facilitate the desired learning? What methods are most appropriate for achieving the objectives? What didactic means are to be used? How to organize activities? These questions will lead you, ultimately to the adoption of a strategy which addresses specific tasks of teaching and proper guidance for learning. Good strategic option is a milestone in “lesson design” and it plays, then, a decisive role in the organization and its realization. (Albulescu, 2008:9)

Интерференција предмета (прожимање језика, књижевности, историје и културе) приликом изучавања румунског језика, као матерњег или као страног, мали број студената који доводи до отворенијег и блискијег односа између професора и студената, говори о специфичном програм рада Групе за румунски језик, књижевност и културу у Београду, а сама настава, поготово увођењем Болоњске конвенције, тежи ка све савременијим тенденцијама у подучавању/учењу румунског језика.¹⁰³ Рад нема за намеру да говори о начину, то јест како да подучавамо/учимо књижевност или цивилизацију циљног језика, него ће показати да се, на факултетском нивоу, на примеру учења румунског језика на Филолошком факултету у Београду, то може одлично реализовати кроз наставу цивилизације/културе и књижевности, као и кроз константну везу језика и књижевности и могућностима учења језика путем књижевности.

Појмови *култура* и *цивилизација* јављају се у заједно или одвојено у неколико значења. Има теоретичара који разликују значења ових појмова, као што су нпр: E. Sapir, E. Saht, али се у већини речника и енциклопедија, као и у бројним текстовима који се баве методиком наставе страног језика, ова два појма јављају као истозначна, те, као значење, које је најрелевантније за наставу страних језика, узимамо оно које дају антрополози и социолози културе. Према овим истраживачима, реч култура означава обичаје, начин мишљења и обављање извесних свакодневних радњи, однос према одређеним вредностима у животу, које постоје у једном народу, укратко, начин живота једне друштвене заједнице. На ово се додаје историја, географија, уметност циљног језика као и свакодневни (савремени) живот.

Методе у настави страних језика засноване су на концепцијама које су се стварале у зависности од друштвених потреба у једном датом временском пресеку (Точанац, 2002:5). Дуги низ година, мање или више заступљена, култура је налазила своје место у методама учења страног језика. Друштвено-политичка ситуација, лингвистичке теорије и теорије учења, учествују у реализацији и осмишљавају концепције дисциплине коју зовемо методика, методологија или дидактика страног језика, тј. глотодидактика (Вучо, 2009: 17), која уобличава у систем поступке за учење и наставу страних језика.

Однос према култури и књижевности, у методама коришћеним у настави страних језика, хронолошки приказаних, је следећи (Larsen-Freeman, 2001):

¹⁰² Термин подучавање/учење страног језика односи се на подсвесни или свесни процес, приликом кога се језик који није матерњи учи у институцијама, у нашем случају на факултету.

¹⁰³ Више у Дан, М. (2006). Филолошке студије на мањим групама (на примерима наставе на Групи за румунски језик и књижевност) у *Савремене тенденције у настави језика и књижевности*: зборник радова, Београд: Министарство за науку и заштиту животне средине: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

- *Граматичко-преводилачка метода* – култура се изједначава са књижевношћу и лепим уметностима.
- *Директна метода* – уче се аспекти стране културе као што су историја, географија, свакодневни живот.
- *Аудио-орална метода* – култура обухвата свакодневни говор и понашање.
- *Тиха метода* – језик и култура су нераздвојни, и сваки језик је виђен као јединствен упркос структурним сличностима са другим језицима.
- *Суђесноједија* – култура укључује свакодневни живот и лепе уметности.
- *Метода учења језика у заједници* – језик постоји ради комуникације, средство међуљудског делања и припадања, као и креативног мишљења. Култура је интегрисана са језиком.
- *Метода појачано физичког одговора* – култура је начин живота (lifestyle) говорника матерњег језика, језика који учимо.
- *Комуникативна метода* – циљ језика је комуникација. Лингвистичка компетенција је директно везана за интеркултуралну компетенцију, тј. коришћење језика у различитим социјалним контекстима. Култура је свакодневни начин живота (lifestyle) говорника циљног језика.

There is no exclusive mentioning of the role of literature of target-language in any of them, except in the Grammar Translation Method (also known as Classical Method). This method was used for purpose of helping students read and appreciate FL literature (Larsen-Freeman, 2001:11).

Исто тако постојало је мишљење да учење страних језика може помоћи у порасту интелектуалности студената.

In an earlier period, when grammar-translation model was paramount, literary texts were the very staple of foreign language teaching, representing both models of good writing and illustrations of the grammatical rules of the language (Daff, Maley, 1992:3).

Током касних 80-их година, књижевност поново постаје један од (главних) ресурса за учење страних језика.

Значење и употреба језика може се боље разумети уколико се он сагледа у корелацији са културом, схваћеном као дистиктивно обележје сваке друштвене заједнице. Веза културе и језика који предајемо, толико је чврста, да често не можемо доћи до правог значења извесних речи или израза, ако не знамо довољно о култури у којој се дотичне речи или изрази употребљавају. У свом раду Вујовић каже да, с обзиром на то, да и поред знања страног језика, непознавање социо-културолошког система земље чији се језик учи, може довести до неспоразума или чак до немогућности комуникације, настава стране културе постаје незаобилазна у свакој озбиљној настави страног језика и то од почетног до завршног нивоа учења страног језика (Вујовић, 2007:658). Веза између културе и језика огледа се нарочито приликом семантизације речи. Пракса је показала да се за једну реч у неком језику некада не може наћи еквивалентна реч у другом језику, јер и у случајевима где су денотативна значења речи иста, њихова конотативна значења или емотивне асоцијације које стварају могу се знатно разликовати (Šafran, 2007:93). Када говоримо о вези језика и културе у настави, акценат се, поред самог учења страног језика, ставља и на позитиван развој личности, а сама настава културе се сагледава и као могућност контекстуализације учења страног језика и као мотивациони фактор. Најопштије речено, настава страног језика треба да обухвати не само језичку грађу већ и знање о томе како живи, ради и мисли народ чији језик подучавамо/учимо.

Услед разноликости студената, примећено је да (поготово студенти српске и/или осталих националности са територије ex-YU), све до уписа на румунски језик, поседују мало знања о Румунији. Због тога се доста радило на мотивацији студената румунског језика, а најбоље резултате је дао интеркултурални приступ. На првој години студија, за студенте румунског језика, један од обавезних предмета је и *Увод у румунску цивилизацију*, у трајању од два семестра. Предмет је предвиђен тако да се студенти што боље, у временском периоду од два семестра, упознају са историјом, географијом, традицијом, уметношћу и савременим животом у Румунији. Интересантна је чињеница да су се многи студенти са других катедара, одлучили за *Увод у румунску цивилизацију* као један од могућих изборних предмета, а затим се определили и за савремени румунски језик П1–П4 (стари назив: изборни). Оно што је још важно напоменути је да се овај предмет одвија на српском језику, јер се и сами студенти тек упознају са румунским језиком и самим тим владају малим фондом речи. Овај пример из праксе нам потврђује да: настава стране културе може да се, на почетном нивоу, одвија и на матерњем језику, као и да се настава културе може одвијати и одвојено од саме наставе језика. Узевши у обзир Браунову тврдњу да „учење страног језика подразумева и учење друге културе“ (Brown, 1987: 128), од друге до четврте године студирања, интеркултурални приступ је инкорпоран, колико у самој настави румунског језика, толико и у настави румунске књижевности, а све већа заинтересованост за културу/цивилизацију Румуније, као и чести одласци студената у Румунију, доводе до обогаћивања фонда речи. Након преласка на нови програм (Болоња), уведен је и изборни предмет на IV-ој години студија, у трајању од 2 семестра, под називом *Књижевности румунске мањине у Војводини и дијаспори*, који има за циљ не само могућност ширења знања везаног за румунску књижевност ван земље матице, него и развој емпатије, толеранције, тј. психолошки развој студената. Из наведеног можемо закључити да настава стране културе (било као засебан предмет или као неизоставни део остатка наставе) представља значајан мотивациони фактор: интересовање за страни језик може се одржати или повећати стварањем и подстицањем интересовања за страну културу. Овиме се опет враћамо на чињеницу да је румунски језик, изучаван у Београду, страни језик, а да највећи утицај на одвијање наставе (одабир материјала, методе рада) има сам професор.

Language and literature are two separate phenomena, unsubordinated one to another, and, yet, in a relationship closer than it seems sometimes. Literature means “art m (through) word” and language, as I have already said, finds its superior value m artistic literature (Scorobete, 2000:101).

Чак и када причамо о учењу матерњег језика, нарочито у току основног образовања, језик и књижевност су неодвојиви. Разне студије сугеришу да с у богати вокабулар у свакодневној комуникацији, писање и читање уско повезани.

Both literature and language teaching involve the development of a feeling for language, of responses to 'texts' – in the broadest sense of the word – in both written and spoken discourses (Long, 2000:42).

По једном од највећих румунских лингвиста Е. Coseriu, језик и књижевност се не могу одвојено изучавати зато што су „јединствена форма културе са два различита пола [...] Књижевност представља функционално употпуњење језика“ (Coseriu, 2005:400 цитиран Тома, Munteanu, 2010).

Whatever view we take of the nature of literature, there is clearly some phenomenon which is recognized by educational administrators and by the general public as an appropriate object for study in schools and universities (Brumfit, Carter, 2000:22).

Један од обавезних предмета на основним академским студијама је књижевност. Читање дела је, наравно, основни део истог. Узевши у обзир да студент прве и друге године не владају румунским језиком, они су упућени на читање преведених дела румунских аутора, у време док изучавају румунску књижевност. Због већ наведене ситуације, то јест малог броја студената, предмет Румунска књижевност није само хронолшка представа исте, већ је интердисциплинарна, јер се сама књижевност изучава у корелацији са румунским језиком, историјим и културом. У вези језика, литерарни текстови нам нуде широки избор стилова, регистара и то на различитим језичким нивоима.

There are a number of different reasons for using literary works in foreign language teaching/learning. Essentially there are three types of justification for using literary texts: linguistic, methodological and motivational (Duff, Maley, 1992:6).

Док се књижевни текстови читају ради упознавања са радом одређених аутора, развоја емпатије, упознавања са културним и историјским епохама земље циљног језика, на трећој и четвртој години они могу бити од изузетне користи за развој лингвистичких компетенција студената.¹⁰⁴

Although the text being used are literary, and some of the responses of readers will be discussed in literary terms the prime intention is to teach language, not literature, and the texts may be used as contexts for exemplification and discussion of linguistic items which have no bearing on the value of the work as literature (Brumfit, Carter, 2002:25).

Студенти могу, приликом читања, имати проблема у преводу и то не због непознавања језика или граматике, већ због одређених нијанси у значењу које су директно условљене социо-културолошким аспектом циљног језика. То је један од разлога зашто се књижевни текстови користе у настави, а тај разлог је укључивање „културе“¹⁰⁵ у curriculum. Сама књижевност је један од главних аспеката појма културе. По Brown-у „second language learning is often second culture learning“ (1987: 128). Гарднер користи термин „integrativeness“, и наглашава важност отворености ка другим културама и често понавља да никада ствамо нећемо научити одређени језика уколико не волимо културу народа који исти и користи (Gardner, 2000:10–24).

The fact that literary texts are, by their very essence, open to multiple interpretation means that only rarely will two readers' understanding of or reaction to a given text be identical (Duff, Maley, 1992:6).

У расправама или есејима, семинарским радовима о књижевним делима и/или сегментима истих, студент имају могућност да активно користе своје знање језика, а то доприноси и директно утиче на развијање комуникативне компетенције (communicative competence). Тако и:

„...this 'genuine feel' of literary texts is a powerful motivator, especially when allied to the fact that literary texts so often touch on themes to which learners can bring a personal response from their own experience” (ibidem).

¹⁰⁴ Пример уџбеника: Felecan, D. *Gramatica limbii romane in contexte literare*, Ed; Mega, Cluj-Napoca, 2007; Bota, I. S. *Unele probleme de sintaxa*, Ed: Aetemitas, Alba Iulia 2005

¹⁰⁵ Култура је комплексан појам, на пример Brooks дели културу на пет сфера: 1. biological growth, 2. personal refinement, 3. literature and fine arts, 4. patterns for living, 5. total way of life (Brooks, 1964:210); више у Thanasoulas, 2001.

4.2.4 Улога библиотеке у промовисању културе сефардских Јевреја

Сефардски досељеници из Шпаније су донели своје обичаје, навике, јела, културу, религију, и усмену књижевност на народном, јеврејско-шпанском језику. Усмена традиција Сефарда, на простору бивше Југославије, једно је од важних обележја овог народа на новим просторима које настајују. Та усмена традиција, када је проза у питању, обухвата приче и бајке (консежас), као и пословице и изреке (рефранес). Истакнуто место у усменој традицији Сефарда заузимала је народна поезија која је обухватала романсе, љубавне и сведбене песме, тужбалице, духовне песме, успаванке, дечје песме...

Сефарди су, након прогона из Шпаније, у свом памћењу понели народне песме и друге усмене творевине на јеврејско-шпанском језику, којим су вековима пре прогона говорили на Иберијском полуострву, и на ком су певали песме, причали приче и бајке, казивали бројне пословице и изреке. То народно културно благо Сефарда сведочи и о култури становника земље међу којима су живели све до прогона. „Памћење није могло преко ноћи ишчезнути, а о продужетку традиције бринули су се чувари сефардске културе, биљежећи и његујући пјесму која је пружала уточиште духовном самопрепознавању и ублажавала тегобу чежње за далеким домом, скрбећи се истодобно да се – у неумитном протоку времена и преплету различитих наноса – сачува што више од властита традицијског бисерја.“ Efendić (2010: 164).

Назив *Сефарад*, према рачима Паломе Дијас-Мас (Diaz-Mas, 2006: 28), помиње се још у пророчанству пророка Авдеја као место где бораве Јевреји протерани из Јерусалима након разарања Првог јерусалимског храма (586. године пре н. е.). Нарочито од VIII века хебрејски назив Сефарад се идентификује са „западним крајем света“ – Иберијским полуострвом. Одатле потиче назив „Сефарди“ или „сефардски Јевреји“. Сефардима се називају само Јевреји протерани из Шпаније крајем XV века и њихови потомци, али не и Јевреји који су на Иберијском тлу живели пре прогона. Они се називају шпански Јевреји – *judios espanoles*, а њихова култура је јеврејскошпанска или хиспанојеврејска – *hebraicoespanola* ili *hispani-hebrea* (Diaz-Mas, 2006: 30).

Пре прогона из Шпаније 1492. године, током средњег века (од X до XIV века), Јевреји су у Шпанији доживели „златно доба“ свог укупног стваралаштва које је било нераскидиво повезано са арапском и хришћанском културом. У том периоду преплитале су се и укрштале три монотеистичке религије на Иберијском полуострву, које су за собом оставиле дубок траг у историји и велико културно наслеђе. Свој највећи културни процват Сефарди су доживели за време владавине арапских династија. Захваљујући њима, Јевреји су доспели на важне друштвене позиције и тиме побољшали економски просперитет своје заједнице. Учени Јевреји на тлу Шпаније су, у том периоду, били филозофи, филолози, песници, преводиоци, теолози, астрономи, математичари, лекари, војсковође, а најистакнутији и најобразованији чланови јеврејске заједнице, говорили су хебрејски, арапски, латински, грчки и шпански језик.

Након завршетка реконкисте, сматра се да Јевреји нису ни од какве користи и њима се нуди или да промене веру или да напусте земљу у року од три месеца (Ayoun, Richard & Haim Vidal Sephiha, 2002: 30). Владари нове и обједињене шпанске државе, Католички краљеви Изабела I Кастиљанска и Фернандо II Арагонски, желе верски уједињену земљу. 31. марта 1492. године доносе закон о прогону

Јевреја и Јевреји који нису хтели да пређу у хришћанство принуђени су да напусте земљу у којој су вековима боравили и коју су сматрали својом домовином.

Према новијим проценама, број протераних Јевреја износио је око 100.000 (Díaz-Mas, 2006: 28), а населили су се у Холандији, Италији, Француској, Северној Африци, а највише у тадашњем Отоманском царству, где су благонаклоно прихваћени. Присиљени да напусте Шпанију без икаквих материјалних добара, Сефарди су у изгнанство тада могли да понесу, са собом и у себи, само своје духовно и културно благо, своја знања из различитих области стваралаштва, своју религију (јудаизам), свој језик (јеврејско-шпански и ладино), своје обичаје и празничне ритуале, и своје усмено стваралаштво – песме, приче, пословице...

Након векова које су сефардски Јевреји провели расељени по читавом свету, 1948. године поново добијају своју домовину – Израел. 1968. године је шпанска влада опозвала едикт о прогону Јевреја који су донели Католички краљеви 1492. године.

Након прогона из Шпаније на самом крају XV века, Сефарди проналазе уточиште на подручју Европе, Африке и Блиског истока. Могу се поделити на две групе (Vidaković-Petrov, 1986:9):

- 1) Сефарди који остају под окриљем западноевропске културе: настањују се у Енглеској, Француској и Италији, а веома значајна сефардска заједница створена је у Амстердаму.
- 2) Сефарди који потпадају под утицај оријенталне културе и проналазе уточиште у Турској тј. у Отоманском царству. Њих даље делимо на западну и источну групу:
 - *Западну групу* чине они који су се населили на подручју Северне Африке и који су остали у тесном контакту са Шпанијом.
 - *Источну групу* чине они који су населили Балкан и Блиски исток, а за њихје карактеристично то што су врло брзо након прогона и напуштања Шпаније изгубили везу са бившом домовином.

Иако прогнани из Шпаније, коју су до тада сматрали својом домовином, уједињени вером и језиком, успели су да очувају свој идентитет: „Сефардска култура, дакле, представља посебан огранак у култури јеврејског народа, вековима ствараној у условима изгнанства и плодотворног прожимања с културним тековинама других народа“. Вера сефардских Јевреја била је „камен темељац националног идентитета и снажне духовне традиције која се одржала упркос вишевековном изгнанству“ (Vidaković-Petrov, 1986: 7, 9).

Дакле, Сефарди након прогона из Шпаније уточиште углавном проналазе на територији тадашње Отоманске империје, која је већ доминирала Балканом: тамо се прогањаним Јеврејима гарантују сва права – пуна верска аутономија, оснивање општина, подизање синагога, слободно бављење трговином и занатима... Своје заједнице основали су најпре на територији Македоније, а затим и у Србији, Бугарској, Румунији, Босни и у Далмацији (Дубровник и Сплит).

Сефардски Јевреји су у Отоманској империји имали веома висок степен аутономије: имали су слободу вероисповести и сва комунална питања решавана су у оквиру саме сефардске заједнице, која је имала своје судство. Сефардске заједнице су дуго биле изоловане од спољне средине и дуго времена су трговачке везе биле једини контакти. Због таквог начина живота, заједнице су у економском и културном погледу биле међусобно повезане. Изолованост од спољне средине омогућила је конзервацију културе коју су Сефарди пренели из старе домовине, пре

свега говорног језика, тј. јеврејско-шпанског, и усмених предања – народних песама, прича и пословица (Vidaković-Petrov, 1986: 10). Власт султана у Отоманском царству била је децентрализована и допуштала је немуслиманском становништву право на сопствени национални и верски идентитет (Asan, 1995: 120; Lebl, 2001: 3, према Vučina Simović & Filipović, 2009: 42).

Као што је већ поменуто, посебну групу Сефарда, који су населили Отоманско царство, чине Сефарди настањени на европском делу тадашње турске територије на Балкану. На том подручју су формирана два велика сефардска центра – Солун и Цариград, одакле су се Сефарди даље расељавали по Балкану: најпре у Македонију, затим Бугарску, Србију, Румунију, Босну итд.

Радовановић и Михаиловић наводе да су због свог начина живота и потребе да одржавају обичаје, Јевреји углавном у свим градовима живели у одређеним улицама, које су добијале специфична имена. У неким градовима то су биле махале, а у Сплиту и Дубровнику постојао је прави гето у коме су Јевреји живели. Даље, наводе да је овакво становање на малом простору делимично била последица потребе да се све јеврејске установе сместе на малом и ограниченом простору (1988: 100–101).

Развој сефардске културе био је условљен деловањем два супротна процеса – конзервације и асимилације. Асимилација добија на снази тек када се, крајем XIX века, разбија изолованост и затвореност сефардских заједница. Ове две одлике сефардске културе јасно се огледају и у сефардском језику и у сефардској књижевности (Vidaković-Petrov, 2007: 74).

Македонија, Србија и Босна су бивше југословенске земље чија подручја су у XVI веку била насељена сефардским Јеврејима, а које су биле у саставу Турске. Сефарди настањени на том подручју долазили су са југа Балканског полуострва (из Солуна и Цариграда), а мање из Италије – преко Далмације. Сефарди су оснивали своје заједнице, пре свега у већим урбаним и трговачким центрима тог времена. Једна од првих таквих заједница била је у Битољу, затим у Скопљу и у другим градовима Македоније. Када је Босна у питању, Сефарди су се у Сарајево доселили у XVI веку, а основане су и заједнице у Травнику, Бањалуци, Бијељини, Бихаћу, Вишеграду, Мостару итд. Сефарди су се у Сарајево доселили у XVI веку, али су, све до XVII века, подаци о сефардској заједници врло оскудни. Сарајево је у то време главни центар окупљања Јевреја придошлих из Шпаније, већином преко Дубровника, који је био веза за долазак у Солун, Скопље, северну Србију и Босну. Јевреји су се у Србији настањивали као занатлије и трговци крај Саве и Дунава, у Београду, Смедереву, Шапцу, Пожаревцу и другим мањим или већим местима. Сефарди су почели да се досељавају у Београд после 1521. године, падом Београда у турске руке. Јеврејска махала у Београду је током Првог светског рата доста порушена, а врло брзо након избијања Другог светског рата извршен је геноцид над већином београдских Јевреја, чиме је махала у потпуности престала да постоји (А. Алкалај, (1954): 146, према Vučina Simović & Filipović, 2009: 71).

Средином XIX века (1867), Турци одлазе из Београда и начин живота Сефарда се мења, међу њима се развијају школство и образовање, као и контакти и комуникација са спољном средином. Сефарди се отварају према српској средини и добијају повољнији статус у Србији: 1888. године Уставом добијају иста грађанска права као и други становници.

Палома Дијас-Мас (Diaz-Mas, 2006: 118) наводи да се свест Јевреја са Иберијског полуострва да говоре језик Шпаније, манифестује у називима који су сами

давали свом језику: *español, españolit, español ladino, franco español, romance español*, као и *sefardí, sefaradí, lingua sefaradit*, по аналогiji Sefarad=Esraña.

Говорни језик Сефарда је различито називан међу самим говорницима, а неки од назива су: *еспањол/шпањол* („шпански“), *ђудио/ђидио* („јеврејски“), *ђудезмо, ладино, ђудео-еспањол/жудео-еспањол* („јеврејско-шпански“). 1964. године, на Првом симпозијуму сефардских студија, који је одржан у Мадриду, јавља се тенденција да се у науци терминолошки разграниче говорни и писани језик сефардских Јевреја, па се за говорни језик користи термин јеврејско-шпански, а ладино се користи за означавање писаног, тј. књижевног језик Сефарда који се користио за преводе библијских текстова са хебрејског (Vučina Simović & Filipović, 2009: 42).

Јеврејско-шпански је језик „живе речи“ – „Сефарди су користили хебрејски и ладино као језик писмености, књижевности, штампаних књига – док су у свакодневном трговачком и кућном саобраћају користили јеврејско-шпански као говорни језик“. Јеврејско-шпански је језик „световне, народне традиције и интимног, кућног, домаћег саобраћања“ (Vidaković-Petrov, 1986: 26, 79).

Барух (1972: 254, 296) наводи да је основна одлика језика сефардских Јевреја на Балкану његова архаичност: „идиом сефардски није ништа друго но језик Шпанолаца из доба емиграције Јевреја из Шпаније“. Разлог архаичности лежи у томе што су Сефарди, напустивши своју домовину и населивши се у њима непознату и туђу културну средину, вековима потпуно било одвојени од новог окружења. Чинили су посебну и изоловану етничку целину са сопственим језиком, обичајима и обредима, културом и програмом образовања. Њихов језик се развијао независно од Шпанског на Иберијском полуострву, а остао је изолован и сачуван и од утицаја језика из окружења. Један од такође важних разлога за његову архаичност било је и то што након доласка и насељавања на Балкан, који је у то време био део Отоманског царства, прекидају све везе са Шпанијом. На тај начин, изгубивши додир са матицом, језик Сефарда више не учествује у развојном процесу. Како Барух наводи, он је служио у току више од четири века као духовна спона међу Јеврејима из најудаљенијих делова Балканског полуострва: „И док овај језик, који од XVI века није добијао хране из земље свог порекла, представља један лингвистички феномен, у суштини архаичан и окамњен, временом он је примио елементе позајмљене из говора земаља у које је био пренет“.

Језик Сефарда попримао је обележја и оних језика на чијем подручју је сефардска заједница живела, а када је Отоманско царство у питању, ради се пре свега о утицају турског језика, што се нарочито огледа у лексци. Осим турског, треба поменути и хебрејски, који свој утицај захваљује верском и религиозном духу који прожима начин живота Сефарда. Присутни су и елементи арапског, као и балкански и словенски елементи.

Сефардски досељеници из Шпаније, који су на ове просторе најчешће стизали преко италијанских лука, средоземних градова и Дубровника, донели су обичаје, навике, јела, културу, религију, и усмену књижевност на народном, јеврејско-шпанском језику. Усмена традиција Сефарда обухвата приче, бајке, пословице и песме.

Сефарди су након прогона из Шпаније у свом памћењу понели народне песме и друге усмене творевине на јеврејско-шпанском језику којим су вековима пре прогона говорили на Иберијском полуострву, и на ком су певали песме, причали приче и бајке, казивали бројне пословице и изреке. То народно културно благо Сефарда сведочи и о култури становника земље међу којима су живели све до

прогона. „Памћење није могло преко ноћи ишчезнути, а о продужетку традиције бринули су се чувари сефардске културе, биљежећи и његујући пјесму која је пружала уточиште духовном самопрепознавању и ублажавала тегобу чежње за далеким домом, скрбећи се истодобно да се – у неумитном протоку времена и преплету различитих наноса – сачува што више од властита традицијског бисерја.“ Efendić (2010: 164).

Када је начин живота Јеврејске махале у питању, мушкарци су доминирали свим јавним сферама живота и они су били ти који су успостављали контакт са представницима осталих етничких заједница из њиховог окружења. За разлику од мушкараца, женски део сефардске заједнице био је ограничен на породицу и Јеврејску махалу. Сефарткиње су биле двострука мањина која није имала никакву врсту социјалне и економске моћи унутар своје етничке заједнице (међу сефардским Јеврејима), као ни и унутар већинске заједнице (Filipović & Vučina Simović, 2010: 262). Биле су нешколоване и неписмене, и због тога су, током векова, имале кључну улогу у неговању усмене традиције и очувању језика унутар сефардске заједнице. Често се истиче да су жене биле главни чувари усмене традиције и обичаја код Сефарда (Vučina Simović & Filipović, 2009: 49–50, 59). Мајке, тетке, баке неговале су и преносиле усмено књижевно благо сефардских Јевреја, са колена на колена, јер су биле упућене на кућу и одгајање деце.

Вучина Симовић и Филиповић (2009: 59) наводе да је, по доласку Сефарда на Балкан, усмена традиција на говорном јеврејско-шпанском језику донета са Иберијског полуострва, и оснажена оријенталним и балканским елементима, била веома жива и представљала је једину световну књижевност, све до последњих деценија XIX века.

Истакнуто место у усменој традицији Сефарда заузимала је народна поезија, која је обухватала романсе, љубавне и сведбене песме, тужбалице, духовне песме, успаванке, дечје песме... Када је народна прозна усмена традиција у питању, Сефарди су неговали приче и бајке (консежас), као и пословице и изреке.

Дакле, када се говори о фолклору сефардских Јевреја на Балкану, пре свега се мисли на романсе, пословице и приче (консежас).

Ризвић (1995: 257–258) наводи да је Барухова истраживање и занимање за шпанске романсе босанских Сефарада отворило ову област јеврејске усмене књижевности за нове научно-истраживачке подухвате и побудила занимање, не само за њу, него и за књижевно стварање на јеврејско-шпанском језику уопште.

„Народна књижевност није могла бити подређена верским циљевима, иако је и она прикраћивана црквеним стегама. Она зато и изгледа као много стварнији одраз бића народне масе и колективне психе“ (Maksimović, 1974 према Rizvić, 1995: 262).

Efendić (2010: 164–165) наводи да је крај 19. и почетак 20. века раздобље већег занимања за скупљање сефардскога усменог блага. У бележењу сефардске усмене баштине истакли су се Рамон Менендес Пидал (Ramon Menendez Pidal) и Мануел Манрике де Лара (Manuel Manrique de Lara), Шпанци који су, показујући занимање за босанске Сефарде, обогатили тај песнички корпус. Међу најзаслужније појединце за очување сефардског усменог стваралаштва у Босни спада Самуел М. Елазар, чија је збирка *Jevrejsko-španjolski romancero* незаобилазан извор за истраживање културе босанских Сефарда. Осим наведених, бележењу сефардског усменог наслеђа допринели су Бењамин Пинта, уредник листа *Јеврејски глас*, и књижевница Лаура Папо Бохорета. Важан допринос афирмацији културе босан-

ских Сефарда између два светска рата остварио је Калми Барух. Темељне студије о култури босанских Сефарда и њиховој усменој традицији направили су Кринка Видаковић и Мухамед Незировић, а најновији пример је збирка сефардских песама, прича и пословица коју је приредила Дрита Тутуновић, *Ya sponto la luna/izgreva mesec*. У тој збирци се налазе 64 лирске песме, међу којима су дечије, љубавне, песме везане за неке сефардске обичаје, а уз 18 песама су приложени и нотни записи. Прозни део избора чини 11 прича и бајки, као и 150 пословица.

Ефендић (2010: 167) сматра да је управо усмено књижевно наслеђе (унутар ког је романси додељено најважније мјесто) имало једну од најважнијих улога у борби за очување јеврејско-шпанског језика међу Сефардима, у тако дугом временском распону и на толико разноликом простору.

Средина XIX века обележава велики преокрет условљен историјским, економским и политичким факторима. Тада се сефардске заједнице отварају према спољној средини и полако мењају свој начин живота, под утицајем западноевропске културе и модерности коју она доноси.

Усмено предање у сефардским кућама, у Јеврејској махали у Београду, почело је постепено да се губи последњих деценија XIX века, заједно са старим обичајима и јеврејско-шпанским као говорним језиком, јер наступа период отварања Сефарда према спољној средини и њихово укључивање у живот већинске заједнице.

Као и у случају језика, нестајање усмене традиције нарочито се примећивало међу млађим Сефардима који су се све више удаљавали од културе и обичаја својих предака, уклапањем у културу шире заједнице и укључивањем у српски образовни систем. Старе генерације београдских Сефарда успевале су да колико-толико одрже усмену традицију, све до Другог светског рата (Vučina Simović & Filipović, 2009: 61).

Војислав Максимовић је 1982. године написао текст тј. неколико поглавља на тему „Књижевна и културна баштина босанских Јевреја од досељења до 1941. године“. Поглавље „Искре народног умотвора“ урађено је са ослоном на студију Калмија Баруха о језику и умотворинама сефардских Јевреја, и проширењем на библиографске податке о овим текстовима. Аутор на крају констатује: „Почетак Другог светског рата истовремено је означио и крај књижевног и уопће културног рада босанских Јевреја. Из рата су они изашли толико малобројни да више и нису, у правом смислу, могли представљати неку стваму литерарну и културну посебност у нашој средини.“ (Maksimović, 1974: 408, према Rizvić, 1995: 263).

Први преглед усмене сефардске књижевности, након Другог светског рата, објавио је 1966. године Самуел Камхи у Споменици 400 година од доласка Јевреја у Босну и Херцеговину под насловом *Језик, њјесме и њјословице босанско-херцеговачких сефарада*. Камхи је дао информације и о књижевности босанских Сефарада: рабинској, која је на хебрејском и на ладино-језику. Ту су се, између осталог, налазиле и збирке романси и пригодних песама за празнике. Романсе је Камхи научно обрадио у посебном поглављу, од историјата њихова скупљања и проучавања у свету, до њихове умјетничке природе у босанских Сефарада, од којих он налази две врсте: оне пореклом из Шпаније, и оне које су настале у новој домовини, задржавајући се посебно на њима (Rizvić, 1995: 260).

Романса је најпознатија усмена књижевна творевина у духовном наслеђу балканских Сефарда. То је песничка врста и форма у којој су Сефарди кроз четири столећа „одавали израза својим осећањима“. Барух наводи: „Сваког је од нас мајка успављивала пјевањем романсе, нарочите су пјевачице уз пратњу дефа (пандеро)

том попевком испуњавале програм у свечаностима свадбе, обрезивања и у другим празницима. По свој прилици, те су пјевачице, а и остали, удешавале стару пјесму по свом укусу и стварале нове, узимајући им садржај из породице и из махале сефардског гета.” (Baruh, 1972: 261–262).

Видаковић додаје (1986: 31) да посебну грану у оквиру народне песничке традиције представља *сефардски романсеро*. Већина сефардских ромаси су шпанског порекла, али оне су се, током четири века боравка Сефарда на Балкану, мењале под утицајем нове средине, начина живота, контакта са другим народима и нових потреба, које је ова поезија требало да задовољи. У сефардском романсеру, песме настале на балканском тлу после прогона обрађују или јеврејске (библијске) мотиве или мотиве преузете из балканске народне традиције.

Романсе су краће песме популарног карактера, лирско-епске садржине, од којих најстарије узимају грађу из шпанске историје, често усмеравајући пажњу на народне јунаке (као што је Сид), на „реконкисту“ и ратове Шпанаца против Гранаде, последњег упоришта арапске владавине. Најстарије романсе су из XV века, а до њиховог процвата долази у XVI и XVII веку, када су у *Романсеро* ушле нове теме, потпуно лирске, као што је љубомора, пркос.... (Baruh, 1972: 285).

Ефендић (2010: 163) наводи да теме сефардских ромаси углавном упућују на догађаје из узбуркане средњовековне шпанске прошлости или библијских предања. У сефардској романси присутни су елементи епске и лирске песме, мада у скоро свим, до сада забележеним романсама на Балкану, превладава лирски садржај. На балканским просторима романса се могла чути од друге половине XVI века, с првим доласком Сефарда. Приликом прослава у Јеврејској београдској махали, обичаји су се неговали присуством даровитих жена са широким традиционалним „репертоаром“, које су уз даире певале романсе и остале песме (Vučina Simović & Filipović, 2009: 60).

Што се теоријских одређења сефардске романсе тиче, романса је епско-лирска песма која веома често описује разне ситуације и догађаје из средњовековне шпанске историје и која се најчешће срећно завршава. Уз ове романсе, које подсећају на Шпанију, постоје и друге које се називају библијским и које имају за свој извор библијске митове. Шпанска, а тиме и јеврејско-шпанска романса, била би једнака оној врсти песничке форме која се у другим европским књижевностима назива баладом. Што се версификације и метричких својстава сефардске романсе тиче, најчешћи облик босанске сефардске романсе је стих шеснаестерац, који се дели на два подстиха, од осам слогова али има и таквих чији је стих дванаестерац, који се дели на два полустиха шестерца (Nežirović 1992. према: Efendić, 2010: 168).

Барух истиче (1972: 274) да је писменост код Сефарда стално опадала а да се књижевност сводила на литургију и ритуализам. Јеврејска махала није осећала потребу за поучном или лепом књигом, али је романса живела у најинтимнијим односима. Сефарди су веома чували ову врсту поезије и романсеро сефардских Јевреја већим делом садржи романсе из XIV и XV века, које су протерани Сефарди понели са собом као успомену на отаџбину.

Прва и вероватно најбитнија одлика сефардске романсе била би уверљива присутност друштвено-историјске слике Шпаније из средњовековног периода. Одређене романсе не само да не садрже никакав „јеврејски елемент“, него чак упућују на хришћанску или шпанску националну традицију. Присутни су различити мотиви. О важности и присутности ромаси у сефардској заједници у Босни сведочи велики број различитих варијанти истих песама (Efendić, 2010: 172).

„Сефардске босанске песме“ на јеврејско-шпанском су се у току дугог времена „удаљавале по форми и тематици од изворне шпанске романсе“, а више приближавале обликом и садржајем народној босанској песми севдалинки (Elazar, 1987, према Rizvić, 1995: 268).

Ризвић (1995: 258) наводи да је најзначајније откриће, у последњим годинама међуратног раздобља, за културу и историју јеврејско-сефардске књижевности било отварање сталне рубрике *Романсе босанских Сефарада*, са уводним написом и апелом за прикупљање ове поезије, као и првим текстовима које је објавио Ј. Катан. Лист *Јеврејски глас* је од 1939. (бр. 40) до 1941. (бр. 8), из броја у број, објављивао ове песме, које су прикупљали сарадници листа, као и читаоци.

Лирске њесме представљале су манифестације људске душе, које су пратиле, такорећи, сваки важнији догађај у животу сефардске породица, а понекад и целокупне сефардске заједнице (Nezirović, 1992, према Rizvić, 1995: 271).

У годинама које претходе Другом светском рату, у новинама *Јеврејски глас* је постојала рубрика у којој су обајављиване народне песме које су слали читаоци.

Сефарди су на следећи начин класификовали своје народне песме (Vidaković, 1986: 88–89):

- 1) *Паралиџурџијске њесме*: по правилу се означавају називом *koplas – de Purim, de Hanuka, de Tubišvat, de Pasah* (што су називи за јеврејске празнике).
- 2) *Љубавне њесме* називају се *канџиџас* или *канџикас*.
- 3) *Тужбалице* су *индечас*.
- 4) *Народне баладе* се подразумевају под називом *романсес* (о којима је било речи у претходном поглављу). Услед раслојавања сефардског романсера и променом функције народних балада, ова класификација постаје непрецизна.

Иста ауторка наводи да све ове песме могу се по облику разврстати у баладе, лирске песме и обредне песме.

Баладе су астрофичне (имају само строфу од четири стиха одређену мелодијом, али не смислом и римом), користе најчешће осмерац (понекад комбиновна са седмерцем) а ређе стих од шест слогова.

Лирске њесме (канџиџас) су строфичне, строфа обично представља катрен са римом аабб, или укрштеном абаб, или абцб; стих варира.

Код *обредних њесама*, које поред паралитургијских чине и породилске, свадбене и друге песме, број стихова у строфи варира од песме до песме, као и врста стиха. Ове песме су намењене колективном певању а садржина им је везана за изразито јеврејске теме; обично садрже хебреизме у лексици.

Ове три врсте песама разликују се не само по облику, већ и по тематским одликама, као и у лексичком погледу:

- Обредне песме садрже хебреизме и синтагме преузете из хебрејског језика.
- Баладе садрже већи број формулаичних израза.
- Језик лирских песама најближи је говорном језику Сефарда (садрже речи турског порекла). Разлике се могу уочити и на плану мелодије.

Ризвић (1995: 271) наводи да су се религијске пјесме, за разлику од чисто литургијских песама, које су се певале у храму, могле изводити у свакој јеврејској кући у време великих празника.

У народној лирици најистакнутије место заузимају љубавне песме. Ове песме се називају *канџикас*, а карактеристично за њих је да задржавају извесне елементе

својствене шпанској лирици, док с друге стране обухватају већи број песама које су настале после прогона, на балканском тлу. Неке од њих су оригиналне док друге представљају адаптације турских песама, народних песама балканских народа, западно-европских песама...

Поред љубавних, ту је и низ пригодних песама, тј. песама које су повезане са појединим догађајима. То су песме *de parida, de cuna, de circuncision, de novia, de boda, de muerte, de redencion*.

Боравком у Отоманском царству, на Балканском полуострву, сефардска усмена традиција трпи утицај муслиманске и хришћанске вере и долази до неизбежног прожимања различитих култура. Једни од других позајмљују мотиве мада су постојали и неки заједнички мотиви. Оно што је у јеврејској усменој традицији јединствено, јесте комбинација јеврејских и нејеврејских мотива, до које долази због њиховог вишевековног боравка у близини других култура.

У оквиру прозног стваралаштва истакнуто место заузимају сефардске *консежас*, тј. приче и бајке које садрже три основна елемента: мешавину шпанске, оријенталне и јеврејске традиције. Барух (1972: 263) наводи да је народна прича „увек била жива међу Сефардима“.

Проза заузима важно место у сефардској културној традицији, а приче су имале кључну улогу у очувању јеврејске вере тако што су, због своје поучности, представљале узор и служиле у едукативне сврхе. Приче, које су се преносиле усменим путем, служиле су као средство за подучавање. Временом се појављују и писани извори, али никада нису заменили причање прича и њихово усмено преношење (Roth, 2007: 4).

Мотиви, који се срећу у сефардским причама и бајкама, често се јављају и у прози других народа, не само европских тј. налазе се и у усменим традицијама и културама других народа широм света. Заједнички мотиви се прилагођавају различитим културама, па тако постоји преко 700 варијанти бајке о Пепелуги и документована је барем једна верзија код сефардских Јевреја (Roth, 2007: 3).

Њихов прогон из Шпаније, и насељавање на новим територијама, било је изазов за очување културног и верског идентитета, између осталог, па је сефардска усмена традиција, коју су чиниле и приче, имала утицаја на очување вере, јачање свести о заједништву и пореклу.

Значајни део народних умотворина, и сефардске народне прозне традиције, чине пословице и *изреке (рефранес)*. Претежни део њих је пореклом из Шпаније. Рефранес, као и романсе, сачувани су у архаичној форми и „пуни су поуке, оштроумности, сочности и духовитог хумора“ (Baruh, 1972: 262).

Барух истиче (1972: 283) да је та врста народне умотворине „скупила многе психолошке особине нашег народног човјека, начин његовог умовања, његово богато искуство, досетљивост и духовитост – укратко, целу простонародну филозофију. (...) И у томе су наши дједови и наши очеви били љубоморни чувари духовне баштине коју су собом донијели из Шпаније.“

Мухамед Незировић (1992: 33–43) наводи да су Јевреји у Босни волели да живе заједно, једни поред других, и да босански Сефарди имају и једну пословицу, која одсликава то стање и ту вољу да се заједно живи: *al kazalito medio blahito*, то јест, *Јеврејин који живи на селу већ је њолукришчанин*. Овим се алудира на то, да је онај који живи сам, удаљен од заједнице, а самим тим и од свога народа и своје вере.

Самуел Камхи (1966: 105–121, према Rizvić, 1995: 261), завршно поглавље посвећује пословицама и изрекама, у коме открива богатство сефардске гномике на њиховом језику. На крају Камхи износи једну суморну мисао: „Судбина фолклорног блага босанских Сефарада, која их је, између осталог, обиљежавала као посебну етничку заједницу, запечаћена је. геноцидом извршеним над Јеврејима БиХ, пресјечени су сви корјени за даљи живот и опстанак како шпанског идиома тако и романси и пословица.“

Илустрације ради, наводим неке од пословица:

- *Ken kerī mucho, pyerdi i lu roko* – Ко жели мно̀го, ѓуби и оно мало.
- *El diya perdido i los sayuos yoran* – Изѓубљени дан и мудраци оїлакују.
- *Ripuseta en su ora vale mil dukados* – Одѓговор у їрави час вреди хиљаду дукаїа.
- *Un alma sola ni kanta ni yora* – Једна душа сама ниїи їева ниїи їлаче.
- *Aguas pasadas no muelen molinos* – Некадашње воде не окрећу воденице.
- *Lo ke la vieža keria en los suewos li venija* – Шїо је баби мило, їо јој се и снило.
- *Kon buenas si avrin las puertas de fiero, kon malas ni di palo* – Леїа реч ѓвоздена враїа оївара, лоша ни дрвена.
- *Il konsežo dela mužer es roko, ken no lo toma es loko* – Женин саветї није боѓзнашїа, али луд је ко ѓа не їрихваїи.
- *Ni onde tu tija kada dija* – Ни својој їеїки не иди сваки дан (не їреїеруј).
- *Il Duo ki mi gvardi di mi – di lus otrus mi gvardare yo* – Нека ме Боѓ сачува од мене самоѓа – а од друѓих ћу се чуваїи сам.

5. Закључак

Глобализација је процес који, кроз искуство свакодневног живота, кад му се додају нове идеје, може стандардизовати културни живот широм света. Ипак, може се рећи да глобализација ствара два контрадиктома ефекта, једнакост и разлику, тј. осјећај да свет постаје сличан под притиском временско-просторне компресије, али га, такође карактерише и све већа свесност о разлици.¹⁰⁶

Глобални, а поготову национални, ниво деловања у области културне политике, није у стању да се равноправно бори са економским интересима неолибералног света. Тим пре што међународни инструменти и традиционални облици сарадње на пољу културе бивају изграђени на дискурсу националности, а боре се са глобалним проблемом. Чини се да процеси који униформишу културе света имају неупоредиву предност, иако се деловањем у области културне политике донекле постиже одрживост културне разноврсности или барем спречава да се ситуација драстично погорша. У таквим околностима тешко је замислити да је могуће успешно обликовање глобализације тако да користи свима.¹⁰⁷

Културна политика се не може равноправно борити против глобализације, већ само скромно одговарати на неке њене последице и процесе, пажљиво пратећи у ком правцу ће се кретати стварање глобалне културе, како би у томе била што успешнија.

Живимо у суровом свету, потрошачком, заснованом на интересу, у коме прети опасност уништавања многих националних култура малих народа. Широм планете нестају језици малих народа, са њима и њихова културна и духовна традиција са особеношћу и богатством. Намеће се питање: да ли ће будућност бити у знаку уништавања духовних и културних тековина. Ако јесте, она мора бити обележена борбом за очување правих вредности и супротстављањем културне стварности свету интереса. У том смислу је важно и изграђивање свести о важности ствари људског живота. Управо библиотеци и књизи се приписује значај у борби за очување културе и духовности, а самим тим и мултикултурализма и духовне разноликости.

Школа, као реализатор образовања и васпитања, ће морати у свом будућем развоју да се реформише, јер ће добијати све сложеније и комплексније задатке. Основна мисија школе јесте образовање појединца, а њен основни задатак је омогућавање стицања знања и способности појединца, потребних за његово успешно деловање и интеграцију у друштвену заједницу. Школа мора да помогне у изграђивању слободног и одговорног човека. Сваком појединцу она треба да обезбеди очување идентитета, обичајног, етничког и културног. Различите идентитетске, историјске, етничке особености појединаца или група чине друштвени простор хетерогеним. Школа треба да постане један мултикултурални простор у коме сви учесници васпитно-образовног процеса могу да доживе задовољење својих захтева

¹⁰⁶ Storey, John. 2003. *Inventing Popular Culture*. London: Blackwell

¹⁰⁷ http://www.madmarx.rs/files/PadezaninM_Kulturna-politika-vs_globalizacija-Raznolikost-protiv-uniformnosti.pdf

за признавањем и идентитетом. Остваривање концепције мултикултуралности во-диће нужно ка променама у улогама и функцијама школе и школске библиотеке.

Организацијом разноврсних ваннаставних и слободних активности ученика, и развијањем њихове мотивисаности да учествују у тим понуђеним програмима, школска библиотека може да обезбеди простор и могућност за целовити развој личности ученика и да учествује у њиховом васпитању у духу заједништва, али и развијању припадности и уважавања различитости. Тиме се стварају услови за развој мултикултуралности. Остваривањем таквих васпитних ефеката, школска библиотека може да допринесе изграђивању свестране, демократски оријентисане личности ученика.

Развијањем мултикултуралности у школи, путем уважавања индивидуалности и различитости, оствариће се у будућности улога школе да постане средина у којој ће се неговати заједништво, толеранција, квалитетна комуникација, међусобно уважавање и остваривање права и слобода свих учесника у процесу васпитања и образовања.

Док је већина европских нација изграђена на основи свог националног језика као дела идентитета, ЕУ је своје темеље поставила на језичкој разноликости. Имајући ово у виду, намеће се закључак да је осећај заједништва, заснован на језичкој и културној различитости, моћан одговор на разне врсте фанатизама који се протеклих година јавља у појединим деловима Европе и чије последице могу бити озбиљне опструкције читавог процеса интеграција. Настала слободном вољом различитих народа, који су се одлучили за уједињење, Европска унија нити сме, нити жели, да ту различитост угуши, напротив, њена мисија јесте да је сачува, хармонизује, избалансира и на најбољи могући начин употреби.

Многи нерешени проблеми и супротстављена мишљења у оквиру ЕУ, као и поновно активирање различитих националистичких и сепаратистичких покрета у државама чланицама (пре свега Велика Британија, Француска, Шпанија) представљају озбиљну препреку коначном формулисању појма европског идентитета.

Услов за стварање оквира једне културе, као основе даљим интеграцијама тог друштва, јесте превазилажење противречности и тензија у корист демократских начела. Уколико пак, различитости јачају у правцу апсолутизовања појединачних културних идентитета, постоји реална опасност како за очување националних тако и за креирање заједничког идентитета мултикултуралне заједнице модерне европске државе. Следеће питање које се намеће јесте да ли је могуће заиста, и у којој мери, синхронизовати процесе наднационалне интеграције и очувања националног идентитета. ЕУ свакако може да нам делимично одговори у којој мери се ова два процеса паралелно развијају, тј. да ли се условљавају или пак искључују.

Језичка политика ЕУ није дефинисана као засебна политика на наднационалном нивоу, али је свакако својим одредбама битно утицала на функционалан аспект званичних језика ЕУ и на националне језике њених држава чланица. Један од кључних стубова на којем стоји процес европских интеграција, који траје већ више од пола века, јесте демократски дијалог између ЕУ, тачније њених институција и грађана држава чланица, као и право сваког од њих да слободно приступи европском законодавству на свом матерњем језику. Подстичући очување језичких идентитета држава чланица и њихову равноправност, ЕУ улаже велике напоре у промовисање значаја и предности учења страних језика. Мото ЕУ јесте Јединство у различитости и управо на том концепту се заснива и њена језичка политика. Леонард Орбан, бивши комесар за вишејезичност ЕУ, сматра да је способност комуницирања на неколико језика велики бенефит и за појединце и за организације и за компаније, јер подстиче креативност и иновативност, руши културне стереотипе, наводи на нова размишљања.

Брини о свом језику (*Mind your language*)¹⁰⁸ је парола Европског дана језика¹⁰⁹, манифестације која се слави 26. септембра сваке године. Идеја јесте да се повећа свест грађана о значају очувања и неговања европских језика, као и чињенице да учењем нових језика постајемо свеснији културних сличности и различитости света у ком живимо, што је први корак у изградњи нових односа и комуникације засноване на поштовању и толеранцији.

Законодавство ЕУ се директно примењује на све грађане и компаније широм Уније. Ново законодавство које настаје мора бити објављено и доступно на свим званичним језицима ЕУ. Као и у сваком демократском систему сваки грађанин има основно право да зна зашто се одређени закон усваја и на који начин он утиче на његов или њен свакодневни живот. Употреба свих званичних језика Уније олакшава њеним грађанима суделовање у јавним расправама и консултацијама које ЕУ организује често путем интернета.

Разлози због којих ЕУ тренутно има 24 званична језика су, пре свега, демократија, транспарентност и право на знање, а основни принцип јесте право приступа законодавству и институцијама ЕУ свих грађана и њихових представника у Европском парламенту на њиховом матерњем језику. Исто важи и за министре влада држава чланица на састанцима ЕУ и за грађане, уколико желе да се обратe Омбудсману ЕУ.

ЕУ користи више језика него било која друга међународна организација или тело, као што су НАТО или Уједињене нације, које функционишу само на међувладином нивоу без законодавне улоге, а разлози су пре свега законодавна функција ЕУ и као и директно дејство европског законодавства на грађане њених држава чланица. Уједињене нације, са више од 190 држава, користе само 6 радних језика. Савет Европе који има више држава него ЕУ, објављује званичне документе само на енглеском и француском, као и НАТО.

Србија, најпре као потенцијални кандидат а касније и члан заједнице од тренутно 28 европских држава, има обавезу да преведе правне тековине ЕУ и потом и хармонизује своје национално законодавства са европским. Српски преводи *acquis*-а ће се, након објављивања у посебном прилогу Службеног листа ЕУ, користити за тумачење и примену европског права у Србији. Одмах по приступању Србије, српски језик ће добити статус званичног и радног језика ЕУ и биће равноправан са свим осталим језицима. Такође, врло је значајна чињеница да ће грађани Србије, након завршетка процеса превођења и објављивања званичних превода, моћи да се на свом матерњем језику упознају са законодавством ЕУ у односу на које се врши реформа националног законодавства. Не смемо да заборавимо да је евроскептицизам у Србији у константном порасту, а главни разлог томе јесте недовољна информисаност грађана, најпре о читавом концепту реформи које је потребно спровести, а затим о постигнутим резултатима до овог тренутка. Закључак је да ће национална верзија ЕУ законодавства, доступна јавности, бити велики корак ка укључењу грађана у процес европских интеграција на једноставнији и њима разумљив начин.

У свету симболичке комуникације и човека као *homosymbolicus*-а, језик представља најзначајније средство за споразумевање. Поред тога, језик је основни стуб на коме стоје национални идентитети, као и културне интеграције различитих друштвених група и нација. Промене у језику имплицирају и промене у друштву, и обратно. У процесу глобализације, велика пажња је усмерена и на интеркултуралне односе и међусобне утицаје. ЕУ промовише политику вишејезичности, кроз

¹⁰⁸ Види детаљније: <http://edl.ecml.at/>

¹⁰⁹ С идејом промоције културолошких различитости и језичког богатства Европе, а на иницијативу Савета Европе у Стразбуру, Европски дан језика прославља се сваког 26. септембра од 2001. године.

отворен приступ језичком плурализму унутар њених оквира, али и широм европског континента. Глобализација и доминантна улога енглеског језика, представљају снажан изазов за очување националних језичких идентитета на посебан начин. Сложен дијалог традиције и савремених карактеристика обликује културне, самим тим и језичке идентитете. У модерном добу, по Хантингтону, културна свест постаје снажнија, а државе и народи могу да се удружују због културних, а не идеолошких сличности. Хармонична коегзистенција великог броја европских језика моћно симболише тежње ЕУ да буде уједињена у различитости, као једног од њених главних постулата. Језик обликује национални идентитет, али истовремено чини део заједничког културног наслеђа. Језици су јака спона међу људима различитих раса, националности, прошлости и, спајајући их, отварају ново историјско поглавље учења, толеранције и коначно прихватања различитих националних и језичких специфичности, које до сада нисмо познавали. Успешна политика вишејезичности може да побољша и животни стандард грађана, отварају се веће могућности за запошљавање на ширем тржишту рада без језичких препрека. Вишејезичност је неизоставна компонента интеркултуралне комуникације у савременим друштвима која постаје једноставнија и далеко продуктивнија, нарочито у периоду неприкосновене глобализације. Поред глобализације, кључни узроци промена у друштвеним заједницама Европе су и вртоглави напредак технологије и старење популације. Веће кретање Европљана (данас око 10 милиона Европљана не ради у својој националној већ у другој држави чланици ЕУ) је директна последица ових промена, које данас настају и као последица ширења граница ЕУ. Данас ЕУ има 28 држава чланица, 24 званична језика, 500 милиона грађана и 3 писма, док је још око 60 језика, који се говоре у појединим областима њених чланица, саставни део европског наслеђа. Такође, велики број имиграната, који су се доселили у Европу, донео је широку палету нових језика, процењује се да има отприлике 175 различитих националности међу имигрантима у оквиру граница Уније¹¹⁰. Језичка разноликост о којој говоримо је, истовремено, велико културно богатство које може да нам користи да се лакше суочимо са таласом глобализације, али је и велики изазов како за званичну ЕУ тако и за њене грађане на нивоу свакодневног живота. Посвећеност и нега вишејезичности и језичке равноправности представљају вредносну компоненту која је и један вид напора ЕУ да задовољи све политичке, правне и историјске императиве свих држава чланица од којих директно зависи њен опстанак.

Сваки језик јесте производ јединственог историјског искуства, литерарно наслеђе, посебно умеће као и потпуно легитимна основа културног идентитета једне нације. Како је Европа расла на конфликтима између нација које су је насељавале неретко и суседа, учење новог европског језика који говоре бивши непријатељи, има јасан симболички значај као и практичне предности. Учењем језика европских суседа обезбеђује се чвршћа кохезија између држава чланица ЕУ, као и снажнији осећај припадности заједници толико различитих нација и култура.

Оно што сада представља основни задатак ЕУ јесте да промовисањем предности система вишејезичности подстакне своје грађане да у њему активно учествују и на најбољи начин примењују њене предности. Потребно је подићи свест људи о вредностима и могућностима које пружа језичка разноликост ЕУ и очување политике вишејезичности, како би временом интеркултурални дијалог заиста постао отворенији, конструктивнији и ослобођен од предрасуда и тензија против којих се мултикултурална друштва толико година боре.

Учење покрива скоро све аспекте нашег живота, учествујући не само у савладавању нових вештина или неких научних проблема, већ и у емоционалном развоју

¹¹⁰ Eurosats, Europe in figures: Eurosats Yearbook 2006–2007, Luxemburg.

друштвене мреже, па чак и у развоју личности. Некадашње, традиционално, уско схватање појма учења, полазило је од тога да је учење свесна и намена активност усмерена на стицање знања и вештина. Поред стицања знања и вештина, човек стиче и различите црте личности, стиче нове мотиве, емоције, ставове, вредности, нове облике понашања. Учење спада у когнитивне или сазнајне процесе, а његова битна одредница јесте да је то процес који доводи до промена.

У доба савремене технологије, настава се готово не може замислити без примене адекватних наставних средстава. С развојем технологије, развијало се људско друштво, а самим тим и њихова потреба да се усавршава. Стога учење страних језика представља само један степен у том непрестаном процесу. Побољшањем извођења наставе језика у циљу усвајања истог, у великој мери добија на значају коришћење наставних средстава и сталних иновација у настави.

У новије време велику предност представља употреба интернета, који се може навести као једно од најважнијих наставних средстава у учењу страног језика. Он пружа широк спектар могућности у проналажења потребног садржаја. Под тим подразумевамо слике, текстове, карикатуре, рекламе и сл., који ће нам дати детаљан увид у културу датог народа, чији се језик изучава.

Сам процес учења језика не би био целовит ако у њему нису садржани визуелни, културолошки спецификовани, наставни материјали. Комбинацијом наставних средстава у извођењу наставе, учење језика биће у потпуности квалитетно и сврсисходно.

Онако како се савладавају језичке препреке тако треба савладавати и психолошке и социолошке препреке. Тај процес је сложен и захтева одређено време. Настава језика не може се остварити и без наставе културе. Ова два процеса су испреплетена и увек присутна.

Аутори се труде да културу једних и других посматрају кроз призму интеркултуралности, ослањајући се пре свега на оно „интер“, као префикс који спаја а не на саму културу као такву. Две различите културе, саме за себе могу чврсто стајати на својим позицијама, не дозвољавајући приступ оном другом, док кроз интеркултуралност долазимо до потпуно отворених система, пре свега за знања о оном другом и прихватању његових различитости.

Кључ за успешну интеркултуралну комуникацији је свакако знање. Потребно је да људи имају свест о потенцијалним проблемима који се јављају у оваквим ситуацијама и да се потруде да те проблеме превазиђу. Такође је битно знати и да ће се сваки труд исплатити, али је и сама чињеница да се бавимо и мислимо о туђим културним нормама, правилима и понашањима, само по себи за похвалу. Када је реч о уочавању свих тих културних разлика и суочавању са њима, наставник је ту од велике помоћи. Наставник својим специфичним начином рада, вештим преношењем знања привлачи ученике, подстиче их да заволе предмет који предаје, да се њим баве, буди у њима жељу за идентификацијом (желе да буду као он/она), тако да некима то постане и професионално опредељење. (Ивић, Пешикан и Антић, 1997: 40).

Међутим, бити наставник није нимало лак задатак. Од њега се очекује пуно тога, пре свега да културолошки обликује ученике. Потребно је да пуно говоре о циљној култури, упоређују, дају примере, доносе различити аутентичан материјал, али да избегава стереотипе и уз језик усвајати и културу. Наставник треба да научи децу, не да смо сви исти, већ да смо различити, али те разлике треба разумети. Треба прихватити другачију боју лица, националност или друштвени сталеж. Разумевајући другу културу, боље ће се разумети и сопствена. Код ученика ће се истаћи толеранција и емпатија, и самим тим прихватиће различите културне обрасце понашања. Битно је превазићи културно-језичке баријере и схватити да „смо сви неодољиво јединствени и различити и да сам ја могао да будем ти, ти си могао да будеш ја, само да су биле другачије околности.“ (Kramersch, 1993: 4)

Интеркултурално васпитање и образовање незаобилазни су чиниоци у учењу страних језика, у процесу међусобног упознавања, разумевања различитих култура, као и успостављања позитивних односа, али и резултат потребе да се мултикултурална друштва уреде према начелима културног плурализма (међусобног разумевања, толеранције и дијалога, доживљаја и прожимања властитих и другачијих културалних обележја), универзализма (заједнички интереси, уверења и обичаји) и социјалног дијалога (културне посебности и заједничке везе). Наставник није само добар познаваатељ других култура, „брана“ према настајању стереотипа, једностранних стајалишта и предрасуда, већ сарадник – креатор нових односа према стварном знању и успешним интеркултуралним односима. Важност учења језика као значајног средства информисања и преноса мисли, знања, идеја, вредности, осећања и догађаја, омогућиће не само развијање (интер)културалне компетенције тј. боље схватање личне културе већ и ефикасно укључивање у живот и рад друге културе. Отуда и потреба да се у библиотеку уведу и студије културе намењене целовитој популацији у циљу упознавања различитости етничких групација.

Нарочиту важност има упознавање са народном традицијом, митологијом, религијом и фолклором. Богатство народних игара извире из дубоког смисла народа да свој унутрашњи живот, тежње и осећања изразе игром и покретом, велика разноврсност основних елемената, формација и стилови, сведочи о неисцрпној и бујној машти која је у овој области народног стваралаштва нашла свој снажни израз. Пратња игара песмом или музичким инструментима, уз велики број ритмова и мелодија, од најједноставнијих до најсложенијих, представља, такође, благо од огромне вредности са гледишта музичког фолклора. Читав низ мотива, по карактеру различитих, подстакао је народ и дао му повод за игру. Народне игре проистекле су из народног духа, и од великог је значаја неговање национално-васпитне културе. Наш народ је играма представљао све важне догађаје из наше културе, и оне су попримале обележја индивидуалности, али, у исто време, постајале су и симбол уједињења. Иако се друштво непрестано развијало, народне игре у Србији су остале и даље важан фактор у свим видовима људских активности. Неговање народних игара представља знак будне националне свести и очување идентитета једног народа.

Посвећивање пажње обичајима, наслеђеним из давнашњих митолошких представа, у библиотеци ће, свакако, привући запажено интересовање публике.

Тако, митолошких бића код Албанаца има много, али веровања и магијски обичаји, у овом пољу, готово да не могу да се наброје, јер свака област, свака зона, етничка заједница, верска заједница, сеоска, породична заједница итд. може да поседује своје особености, нека своја суверена веровања, неке „новине“ или обичаје које нема нико други. Поред тога, и сам човек, као индивидуа, може да има свој особени свет у свету магије, у митологији уопште.

Различити обичаји, уз одређене церемоније, магијске радње, у већини случајева су повезани са годишњим добом, са гозбама, светим датумима, са одређеним делом дана, као и са местом или одређеним објектом, те они могу бити подстицај библиотеци. Неки обичаји се обављају у пролеће, други на јесен, неки на дан одређене гозбе, неки баш у уторак или петак, итд. Неки обичаји се изводе у поподневним или вечерњим сатима, јер „тако треба“. Неки су везани за одређена узвишења, односно брда, за дрво храста, за гроб, за света и часна места, итд. Неки се чак односе и на почетак, односно на завршетак одређених послова.

Нарочиту пажњу ваља у библиотеци посветити усменом стваралаштву, народним умотворинама, поезији и прози, чему су посвећени примери сефардског културног наслеђа, кроз њихове пословице и изреке (*рефранес*), приче и бајке (*консежас*), романсе.

6. Литература

- A field guide to the main languages of Europe*, European Commission. European Communities (2009): elektronsko izdanje (http://ec.europa.eu/dgs/translation/publications/brochures/field_guide_languages_en.pdf)
- Abdallah-Preteille, M. (1999) *L'education interculturelle*, Paris : Presses Universaires de France.
- Abram, S. (2010) *P-Books vs. Ebooks: Are there education issues? Multimedia & Internet@Schools*, 77(6), 13–16.
- Adler, M. and Van Doren, C. (1997) *How to Read a Book*. Fine Communications.
- Akyel, A. and Kamisli, S. (1999) Writing and word processing in the EFL classroom: Possible effects on writing strategies, attitudes, compositions, composition ratings and length. In M.C. Pennington (Ed.), *Writing in an Electronic Medium: Research with Second Language Learners*, 14–29. Houston, Texas. Athelstan.
- “Албанске народне баладе”, Јединство, Приштина, 1976.
- Albulescu, I., (2008) *Pragmatica predarii: activitatea profesorului intre rutind si creativitate*, Pitesti, Paralela 45.
- Antoniјеvić, D. (1980) Folkloristika u Srbiji. *Etnološke sveske* 2: 15–22.
- Антонић, С. (2008) Нација и интеграција: случај Србије, у: *Нација и модерно друштво, Социолошки годишњак*, Социолошко друштво Републике Српске, бр. 3, стр. 59–72.
- Аранитовић, Добрило (прир). (2009) *Библиотека као огледало васељене: огледи из савремене руске науке о библиотекарству*, Београд: Службени гласник, Инђија: Народна библиотека „Борђе Натошевић“.
- Armstrong, K., Nardini, B., McCracken, P., Lugg, R., & Johnson, K.G. (2009) When did(E)-books become serials?. *The Serials Librarian*, 56(1). 129 – 138. 1997.
- Arms, W. Y. (2000) *Digital libraries*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Acker, S. R. (2011) Chapter 6: Digital textbooks. *Library Technology Reports*, 47(8). 41–51.
- Ayoum, Richard & Haim Vidal Séphiha. (2002) *Sefardies de ayer y de hoy*. Madrid: Editorial Edaf.
- Äyräs Aneli. (1991) *Library Services for the Sami Population*. 57th IFLA General Conference, Moscow, USSR, 18–24 August 1991. Booklet 3. London: IFLA, IFLA General Conference, Moscow, 1991; 110). str. 49–52.
- Вајић, V. (2. 5. 2012) *Etnokoreološke celine*, <http://www.folkloresrbija.org/tekstovi-o-folkloru/61-etnokoreoloske-celine-srbije.html>
- Banjai, Janoš. (2010) Mediji u multikulturalnom prostoru. *Mesto i značaj medijskih studija za međuregionalnu saradnju*. Novi Sad : Filozofski fakultet, Novinarska biblioteka; knj. 7, str. 7–10.
- Banks, James A. (1997) *Teaching Strategies for Ethnic Studies*, 6th ed. Boston: Allyn and Bacon.
- Бантинг, Кит и Кимлика, Вил. (2011) *Канадски мултикултурализам : глобалне тескобе и локалне ђолемике*. Текст са енглеског језика превела Милица Живковић. *Теме*. Год. 35, бр 4, стр. 1193–1222.
- Baron, Dennis. (1999) “From Pencils to Pixels: The Stages of Literacy Technologies.” *Passions, Pedagogies, and 21st Century Technologies*. 1999.
- Barry, Brian. (2011) *Culture and equality: an egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge, Polity.
- Бартл, П. (2001) Албанци.
- Varuh, Kalmi. (1972) *Izabrana djela*. Sarajevo: Svjetlost.

- Basta Fleiner, Lidija. (2011) Nation building: favouring multiculturalism through federalism? *Анали правног факултета у Београду*, г од. 59, бр. 3 (2011), стр. 224–240.
- Башагић Сафет бег, (1900) *Крајка ујуџа у њрошлостџ Босне и Херцеџовине*, Сарајево.
- Башић, Горан. (2006) Европске интеграције и политика мултикултуралности у Србији. *Филозофија и друштво*. Бр. 1, (29) (2006), стр. 113–118.
- Башић, Горан. (2011) *Мултикултурни ваишар*. Савет за међунационалне односе и локални заштитник грађана у мултиетничким срединама / (уредник Петар Теофиловић). Београд : Центар за истраживање ентитета = Ethnicity Research Centar, стр. 6–25.
- Бекер, К., Јанјић, В. (прigr.). (2011) *Vodič kroz prava dece sa smetnjama u razvoju u Srbiji :zakonski okvir i kako realizovati prava u praksi*. Рапчево: Иницијатива за инклузију Велики Мали.
- Бележница*, Лист Народне библиотеке Бор, број 10, година 6, пролеће / лето 2004
- Бележница*, Лист Народне библиотеке Бор, број 15, година 8, лето / зима 2006
- Beljinac, Nikola. (2011) Multikulturalizam i (dez)integracija: osvrt na evropske rasprave o dometima multikulturalnog грађанства. *Politički život*, br. 3 (2011), str. 73–80.
- Benjak, M., Hadži V. P. (2005) *Bez predrasuda i stereotipa; Interkulturalna komunikacijska kompetencija u друштвеном и политичком контексту*, Izdavački centar Rijeka: Rijeka.
- Venucci, Antonella (a cura di). (2007) *Sillabo di italianoper stranieri: Unaproposta del Centro Linguistico dell'Universitaper Stranieri di Siena*. Perugia: Guerra Edizioni.
- Библиотека – центар мултикултуралне комуникације: из Руске политичке енциклопедије. *Панчевачко чийалиишје*. Год. 6, бр. 10 (мај 2007), стр. 87.
- Библиошкар*, година XLIX, св. 3–4 (2007)
- Библиошкар*, година L., sv. 3–4 (2008)
- Библиошкарски лексикон*, Владимир Јокановић, Фахрудин Календер, Емил Поповић, Милош Стојановић, Нолит, Београд, 1984
- Биро, А. (2002) *Различийосџ на делу: локална јавна ујрава мултиетничких заједницау централној и ишточној Евроји*. Нови Сад: Центар за мултикултуралност.
- Благојевић, Гордана. (2005) *Срби у Калифорнији*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Vožilović, Nikola. Globalization of culture and shaping of subcultural identities.
- Божиловић, Никола. (2007) *Култура и иденитетнишјеи на Балкану*. 1. изд. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања.
- Bostrom, Olfman, & Sein. (1990) *The Importance of Learning Styles in end-user training*. Mis Quarterly. 101–119.
- Boyl, J.P., (2000) “Testing Language with Students of Literature in ESL Situations”, in L. Brumfit, Carter (ed.), *Literature and language teaching*, Oxford University Press.
- Boubakour, S. (2010) L’enseignement des langues-cultures: dimensions et perspectives, *Synergies Algerie* n° 9, pp. 13–26.
- Burbules, C. N. (2000) *Globalization and Education*, New York: Routledge.
- Bošković, A. (2000) *Kratak uvod u antropologiju*. Београд: Службени гласник.
- Braine, G. (2001). A study of English as a foreign language (EFL) writers on a local area network (LAN) and in traditional classes. *Computers and Composition*, 18, 275–292.
- Brooks, N., (1960) *Language and Language Learning*, New York: Harcourt: Brace Jovanovich.
- Brown, Douglas, (1987) *Principles of Language Learning and Teaching*, New York, Prentice-Hall, pp. 128.
- Brown and Kane. (1997) *The globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford.
- Brown, D. (1987) *Principles of Language Learning and Teaching*, Prentice Hall: New York.
- Брофи, Питер. (2005) *Библиошкар у XXI веку : нове услуже за информационо доба*, Клио, Београд.
- Brumfit, C, Carter, R., (2000) Introduction, in L. Brumfit, Carter (ed.), *Literature and language teaching*, Oxford University Press.
- Bugariski, Ranko. (1989) *Uvod u opшту lingvistiku*. Београд: Завод за удџбенике и наставна средства.
- Будић, С. (2009) *Образовање за демократско друштво и развој свести за живот у мултикултуралној и интеркултуралној заједници кроз садржаје грађанског васпитања*, *Теме*.
- Buerck, Malmstrom, and Peppers. (2007) Learning Styles: A Focus upon E-Learning Practices and their Implications for Successful Interactional Design. *Journal of Applied Educational Technology* (4).

- Burbules, N. (1998) "Rhetorics of the Web: Hyperreading and critical literacy" in: *Page to Screen: Taking Literacy into the Electronic Era*, I. Snyder (editor), Routledge, London.
- Buzzetto-More N., Sweat-Guy, R., & Elobaid, M. (2007). Reading in a digital age: E-books are students ready for this learning object? *Interdisciplinary Journal of Knowledge & Learning Objects*, 3. 239–250.
- Бут, Т. (2010) *Приручник за инклузивни развој школе*. (употреба Индекса за инклузију за развој инклузивне културе политике и праксе). (Душанка Гачић Брадић, Љиљана Дошен, прев.). Београд : Министарство просвете Републике Србије.
- Valić Nedeljković, Dubravka. (2010) *Multijezični javni servis Vojvodine: izazovi i ograničenja*. Zbornik radova. Knj. 1 / Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum "Susret kultura", 1. decembar 2009, Novi Sad. Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 83–89. Dostupno i na: http://www.ff.uns.ac.rs/biblioteka/digitalna/susret_kultura/2009/Susret_kultura_knjiga_1.pdf.
- Васић М., (2005) *Исламизација на Балканском полуострву*, Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево.
- Васић М., (2005) *Исламизација у јужнословенским земљама*, Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево.
- Венеланиан, Р., Јеротијевић, М. (прир). (2010) *Сирајтеџија за подучавање ученика са сметњама у развоју*. Београд : Министарство просвете Републике Србије.
- Vidaković-Petrov, Krinka. (1986) *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu. XVI-XX vek*. Sarajevo: Svjetlost, 1986.
- Vlahović, P.(1982) *Обичаји, веровања и празноверје народа Југославије*. Београд: Београдски издавачки завод.
- Vreme globalizacije*, zbornik, priredio Miloš Knežević
- Vujaklija, M. (1986) *Leksikon stranih reči i izraza*, Београд: Prosveta.
- Vujičić, Ilija. (2011) *Forms of citizenship and multiculturalism. State and Democracy / edited by Milan Podunavac*. Београд : Službeni glasnik : Fakultet političkih nauka, (Edition Society and Science), str. 104–123.
- Vujović, Ana. (2007) *Образовање професора страних језика у области стране културе*. Pedagogija. MLA-Приручник за писце научних радова. Друштво за савремени језик.
- Vujičić V. (1993) *Politička kultura i politička socijalizacija*, Aliea: Zagreb.
- Vuletić, V. (2003) *Globalizacija – mit ili stvarnost*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Vuletić, Vladimir (2006) *Globalizacija*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin".
- Vučina Simović, Ivana & Jelena Filipović. (2009) *Etnički identitet i zamena jezika u sefardskoj zajednici u Beogradu*. Београд: Завод за уџбенике.
- Вучо, Јулијана, (2009) *Како се учио језик: поглед у историју филолошког образовања од прапочетка до Другог светског рата*, Београд, Министарство за науку и заштиту животне средине: Филолошки факултет, pp. 16, 17.
- Вучо, Ј. (2010) *Интеркултуралност као оквир и контекст комуникативне наставе страних језика у раном узрасту. Иновације у настави*, vol. 23 (53–61).
- Gavrilović, Ljiljana. (2006) *Multikulturalizam u Vojvodini*. Susret kultura. IV međunarodni interdisciplinarni simpozijum. Novi Sad, Filozofski fakultet, 2006, str. 195–203.
- Gardner, R.C., (2000) "Correlation, causation, motivation, and second language acquisition", *Canadian psychology*, 13,10–24.
- Гаџановић, Ивана. (2010) *Култура и идентитет као политички неизбежни концепти : прелудијум за прилагођавање антрополошке дебате о мултикултуралizmu политичкој реалности*. Сему. str. 230–251.
- Гиденс, Е. (1996) *Диркем*. Београд: XX век.
- Гиденс, Ентони. (1998) *Последице модерности*, Београд: Филип Вишњић.
- Gidens, Entoni. (1999) *Treći put obnova socijaldemokratije: Politička kultura*, Zagreb.
- Гиденс, Ентони. (2003) *Социологија*, Београд: Економски факултет.
- Giesecke, H. (1993) *Uvod u pedagogiju*, Educa: Zagreb.
- Gitlin, Todd. (1980) *The Whole World is Watching*, Berkley: University of California Press.
- Goldstein, Susan. (2008) *Cross-cultural explorations: activities in culture and psychology*. 2nd ed. Boston: Pearson.

- Голубовић, Загорка. (2006) *Поруке и дилеме минулог века*, ИП „Филип Вишњић“ Београд, Место културе данас – Да ли цивилизација постаје „цивилизованација“? и Постоје ли глобализацијски услови за хуманизацију глобализације? 193–207.
- Голубовић, Загорка. (2008) *Социокултурни миље и услови за интеркултурне комуникације у Србији данас*. Положај националних мањина у Србији / уредник Војислав Становчић. -Београд : Српска академија наука и уметности, Научни скупови ; књ. 120. Одељење друштвених наука, Међудодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права. Стр. 145–152.
- Gomen, Kerol Kinsi. (2011) *Prednost neverbalnog: govor tela na poslu, tajne i nauka*. Beograd: Kum.
- Gorghiu, G., Bizoi M., Gorghiu L. M. & Suduc A.M. (2009) Aspects Related to the Usefulness of a Distance Training Course Having Moodle as Course Management System Support. *Proceedings of the 9th WSEAS International Conference on Distance Learning and Web Engineering*. Wisconsin, USA, pp. 54-59.
- Gould, J. D., Alfaro, L., Finn, R., Haupt, B., and Minuto, A. (1992, 1987b) Reading from CRT displays can be as fast as reading from paper, *Human Factors*, 29. 497–517.
- Gošović, R. (2009) *Interkulturalno obrazovanje*, Beograd: grupa 484.
- Grandić, Radovan. (2008) *Multikulturalizam i obrazovanje*. Novi Sad : Savez pedagoških društava Vojvodine, 2008.
- Gudjons H. (1994) *Pedagogija, temeljna znanja*, Educa: Zagreb.
- Гунев, Снежана. (2011) Мултикултурни локалитети – искуства не/удомљености. Текст са енглеског превела Данијела Петковић. *Теме*. Год. 35, бр 4, стр. 1233–1256.
- Damljanović, D. (2004) Kulturološki pristup u nastavi stranih jezika, *Primenjena lingvistika* 5/2004, Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku, Filozofski fakultet: Novi Sad.
- Dan, M., (2006) “Filološke studije na manjim grupama (na primerima nastave na Grupi za rumunski jezik i književnost), u: *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti: zbornik radova*, Beograd: Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine: Filološki fakultet Univerziteta
- Daff, A., Maley, A., (1992) *Resource Books for Teachers: Literature*, Oxford University press.
- Diaz-Mas, Paloma. (2006) *Los Sefardies: historia, lengua y cultura*. Barcelona: Riopiedras Ediciones.
- Diaz, D. P., & Cartnal, R. B. (1999) Students’ learning styles in two classes: Online distance learning and equivalent on-campus. *College Teaching* 47(4). 130–135.
- Divjak, Slobodan. (2006) Problem identiteta: kulturno, etničko, nacionalno i individualno. Beograd, Službeni glasnik, Edicija Stav; knj. 3.
- Diković, L. i Črnjar Lj. (ur.). (2010) *Središnje knjižnice nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj* : vodič. Zagreb, Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Dillon, A. (1990) The human factors of hypertext. *International Forum on Information and Documentation*. 15(4). 32–36.
- Dimitrijević, Branko (ur). (2009) *Bela knjiga o interkulturnom dijalogu „Živimo zajednojednaki u dostojanstvu!“*. Beograd : Ministarstvo kulture Republike Srbije.
- Dimitrijević, Naum. (1999) *Testiranje u nastavi stranih jezika*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, pp. 144.
- Диркем, Е. (1981) *Васпийање и социологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Dogget, Gina. (1986) *Eight Approaches to Language Teaching*, Washington D.C., ERIC Clearinghouse on Languages and Linguistics.
- Dragičević-Šešić, M. i Stojković, B. (2007) *Multikulturalizam, Kultura, menadžment, animacija, marketing*, str. 318–323, Beograd: Clio.
- Durbaba, Olivera. (2011) *Teorija i praksa učenja i nastave stranih jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ђордано, К. (2001) *Огледи о интеркултурној комуникацији*. Београд: XX век.
- Ђорђевић, В. *Српске народне мелодије*.
- Ђорђевић, Т. (1907) *Српске народне игре*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, Српски етнографски зборник.
- Ђорђевић, Т. Р. (1953) *Вештица и вила у нашем народном веровању и предању*, Београд, 1–146.

- Бурашиновић, Биљана. (2007) Библиотеке пред изазовима глобализације и мултикултурализма. *Лидерство у библиотекама / уредници Александра Вранеш, Љиљана Марковић*. Београд, Филолошки факултет Универзитета, Библиотекарско друштво Србије, стр. 429–434.
- Ђуришић-Бојановић, М. (2006) Ставови младих према мултикултуралности и прихватање плуралитета идеја, *Зборник истраживања за педагошку истраживања*, Vol. 38, бр.2 (430–444). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Ђуришић-Бојановић, Miroslava. (2012) *Why the pluralist educational concept: some theoretical and empirical arguments*. Patchwork, editors Aleksandar Baucal, Jelena Radišić. Belgrade: Institute of Psychology, str. 58–59
- Eason, G. (2011, October 18) *Digital textbooks open a new chapter*. Retrieved from <http://www.bbc.co.uk/news/business-15175962>.
- EDC – Education for Democratic Citizenship, <http://www.coe.int/t/dgh/education/edc/Defaulten.asp>
- Elbow, Peter. (1991) “Reflections on Academic Discourse: How it Relates to Freshmen and Colleagues.” *College English*. 53 (1991): 135–55.
- Eldred, Janet. (1991) Pedagogy in the Computer-networked Classroom. *Computers and Composition* 8.2, 47–61.
- Ellis, S, Klusakova, L. (ed.) (2007) *Imaging frontiers, contesting identities*. Pisa : Plus – Pisa University Press.
- Eriksen, Jens-Martin & Stjermfelt, Frederick. (2013) *Demokratske kontradikcije multikulturalizma / ; (prevod s danskog Predrag Crnković)*. Beograd : Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2013 Beograd, Biblioteka Ogledi; knj. br. 16.
- Efendić, Nirha. (2010) „Pogled na sefardsku romansu u Bosni i Hercegovini“. *Narodna umjetnost* 47(2). Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, pp. 163–174.
- Žanić, Ivo. Izlazak EU iz jezičnog pata: je li veza jezika i kulture supstancijalna ili akcidentalna?, *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, elektronsko izdanje: <http://hrcaj.srce.hr/38270>
- Žarić, Marko. (1997) Multikulturalnost – nastojanje ili himba (Analiza pojma na primeru Njemačke), *Revija za socijalnu politiku*, Svezak 4, br. 2, 1997, elektronsko izdanje: <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/view/398/402>
- Živković, Milica. (2010) *Multikulturalizam / Postkolonijalizam = Multiculturalism/ Postcolonialism: eseji = essays*, Niš: Grafika Galeb.
- Живковић, Милица. (2011) *Архивеніи про ет кобтра мултикултурализма*.
- Žiropađa, Lj., Miočinović, Lj.. (2007) *Razvojna psihologija*. Beograd: Čigoja štampa.
- Zhang, C. (2010) The teaching of reading comprehension under the psychology schemata theory. *Journal of Language Teaching and Research*, 7(4). 457–459.
- Zarate, G. (1993) *Representations de l'étranger et didactique des langues*, Paris, Credif.
- Zečević, S. (1983) *Srpske narodne igre*, 1. izdanje. Beograd: Vuk Karadžić, Etnografski muzej.
- Zečević Stanojević, Olgica. (2008) *Kulturne relacije*. Beograd : Evropski univerzitet.
- Златар Б., (1991) Ширење ислама и исламска култура у Сарајеву и околини, *Прилози за оријенталну филологију*, Сарајево.
- Златковић, Благица. (2011) Мултикултурализам у савременој школи. *Годишњак Училијског факултета у Врању*. Књ. 2, стр. 127–139.
- Zurovac, Mirko. (1941) *Globalizacija i kriza moralnih vrednosti*.
- IFLA/UNESCO Смернице за школске библиотеке, Гласник Народне библиотеке Србије, 1/2005, 412, http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1282 (преузето 5.5.2011).
- Ivić, I., Pešikan, A. i Antić, S. (1997) *Aktivno učenje*. Beograd: Institut za psihologiju i UNICEF.
- Илић Агапова, Марија. (2003) *Јавне библиотеке*, Београд: Библиотека града Београда.
- Илић В, Јанковић Р (1986) *Најд' у коло*. Beograd: Nova prosveta.
- Илић, Павле, Гајић, Оливера, Маљковић, Миланка, (2007) *Криза читања : комплексан педагошки, културолошки и општедруштвени проблем*, Градска библиотека, Нови Сад.
- IFLA/UNESCO, *Смернице за развој јавних библиотека*. Beograd, Народна библиотека и Библиотека града Београда, 2005.
- Jamali, H. R., Nicholas, D., & Rowlands, I. (2009) Scholarly e-books: The views of 16,000 academics Results from the JISC National E-Book Observatory. *Aslib Proceedings*. 67(1). 33–47.
- Janković, Lj., Janković D. (1963). *Narodne igre*, V knjiga. Beograd: Prosveta.

- Janković, Lj., Janković D. (1963). *Narodne igre*, VI knjiga. Beograd: Prosveta.
- Јевтић, Мирољуб, (2011) Мултикултурно друштво и религија. *Српска њолиџичка мисао*. Год. 18, вол. 33, бр. 3, стр. 245–265.
- Kang, Y., Wang, M. J., & Lin, R. (2009) Usability evaluation of e-books. *Displays*, 30(2). 49–52.
- Kartag-Odri, Agneš. (2006) *Pravo na (multi)kulturalizam*. Susret kultura. IV међународни интердисциплинами симпозијум. Novi Sad, Filozofski fakultet, 2006. str. 171–180.
- Kartag-Odri, Agneš. (2011) *Rod i multikulturalizam / Uvod u rodne teorije*. / (autorke Eva Bahovec ... et al.). Novi Sad : Mediterran publishing, 2011. Biblioteka Academica; knj. 15.
- Keen, E. & Tirca, A. (1999) *Education for democratic citizenship – teachers' guided*.
- Kelner, Daglas. (2004) *Medijska kultura : studije kulture, identitet i politika između modernizma i post-modernizma*. prevela sa engleskog Aleksandra Čabraja. – Beograd, Clio, Biblioteka Multimedia.
- Kivan, N., i Majnhof, U. H. (2008) *Sagledavanje kulturne raznolikosti: diskursno-analitički pristup / Transkulturalna Evropa*. priredile Ulrike Hana Majnhof, Ana Triandafilidu. Beograd, Clio, Str. 83–115
- Kimlika, Vil. (2004) *Multikulturalizam: multikulturalno građanstvo*; prevod s engleskog Slobodan Divjak. – Podgorica : CID ; Zagreb : Jesenski i Turk, Beograd: Vojna štamparija. Biblioteka Politea.
- Klaić, Dragan. (2007) Thematic Priorities, Altered Institutional Typology Cultural Policies and Institutions, Facing the Challenge of Multicultural Societies. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*. Br. 11–12 (2007), str. 265–275.
- Клајн, И., Шипка, М. (2008) *Велики речник сѣраних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад.
- Klosovska, Antonija. (2001) *Sociologija kulture*, Beograd, Čigoja.
- Knežević-Florić, Olivera. (2008) Multikulturalizam i obrazovna politika u globalnom kontekstu: (evropske perspektive). *Multikulturalno obrazovanje*. Knj. 3. Vol. 3, glavni i odgovorni urednik Milka Oljača. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju, str. 15–26.
- Kovačević, Ivan. (2005) “Iz etnologije u antropologiju. Srpska etnologija u poslednje tri decenije 1975–2005“. U: *Etnologija i antropologija: stanja i perspektive*, ZbEI SANU 21, 11–18. Radojičić Dragana (ur.).
- Kovačević, K. (1977) *Muzička enciklopedija*. Jugoslavenski leksikografski zavod: Zagreb.
- Коковић, Д. (1994) *Социологија образовања*. Нови Сад: Матица Српска.
- Коковић, Д. (2005) *Пукојине културе*. Нови Сад: Прометеј.
- Коковић, Д. (2009) *Друштво и образовни капиџал*. Нови Сад.
- Коковић, Драган. (2011) Мултикултурно или интеркултурно образовање. *Инѣеркулџуралност*. бр. 1, стр. 42–49.
- Конвенција о зашџиџи и унаѣређењу разноликосџи кулџурних израза*. Уреднички концепт Борислав Шурдић, Ивана Зечевић, Асја Драча Мунтеан. Београд : Министарство културе Републике Србије.
- Koncepti ljudskih i dječijih prava i njihova realizacija u obrazovnom sistemu*: zbornik radova sa naučnog skupa, Podgorica, 21. januar 2011. Organizatori naučnog skupa Filozofski fakultet Nikšić i Zavod za školstvo Podgorica; glavni urednik Saša Milić; prevodilac Danilo Leković. Nikšić : Filozofski fakultet, 2011, Podgorica: 3M Makarije. Biblioteka Interkulturalna pedagogija; knj. 2.
- Kostović, Svetlana i Đermanov, Jelena. (2006) *Izazovi interkulturalizma i škola*. Susret kultura, IV међународни интердисциплинами симпозијум. Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 879–886.
- Kramsch, Claire. (1993) *Context and culture in language teaching*. Oxford: Oxford University Press, 1993
- Kulturna prava nacionalnih manjina i socijalno depriviranih kategorija stanovništva u obrazovnom sistemu*: zbornik radova sa naučnog skupa, Podgorica, 25. mart 2011. g. (organizatori naučnog skupa Filozofski fakultet Nikšić i Zavod za školstvo Podgorica; glavni urednik Saša Milić; prevodilac Danilo Leković. Nikšić : Filozofski fakultet, 2011, Podgorica : 3M Makarije. Biblioteka Interkulturalna pedagogija; knj. 3.
- Khan, B. H. (2005) Managing e-learning: design, delivery, implementation and evaluation. Hershey: *Information Science*.
- Landoni, M., Crestani, F. And Melucci, M. (2000) *The Visual Book and the Hyper-Textbook: Two Electronic Books One Lesson?* RIAO, Conference Proceedings.
- Larsen-Freeman, D., (2001) *Techniques and Principles in Language Teaching*, Second Edition, Oxford University Press.
- Levy, S. (2007) “The Future of Reading“, *Newsweek*, November 26.
- Lesk, M. (1997) *Practical Digital Libraries – Books, Bytes & Bucks*, Morgan Kaufmann, San Francisco.

- Липовецки, Ж. (1987) *Доба њразнине*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Long, M.N., (2000) "A Feeling for Language: Multiple values of teaching literature", in: Brumfit, Carter (ed.), *Literature and language teaching*, Oxford University Press.
- Lošonc, Alpar i Prole, Dragan. (2012) *Aporije multikulturalizma*. Novi Sad : Mediterran publishing, Biblioteka Academica; knj. 16.
- Lukić Krstanović, Miroslava. (2011) Political folklore on festival market: power of paradigm and power of stage. *Česky lid etnologicky časopis*. No 3.
- Mazi-Leskovar, Darja. (2010) Fiction for Adults Promoting Intercultural and Intracultural Understanding. *Facta Universitatis*. Series: VIII, Linguistics and literature. Vol. 8, no. 1 (2010), str. 9–17.
- Мажнхоф, У. Н. и Триандафилиду, А. (2008) *Transkulturalna Evropa: uvod u kulturnu politiku u Evropi koja se menja / Transkulturalna Evropa*. priredile Ulrike Hana Majnhof, Ana Triandafilidu. Beograd : Clío, Str. [7]–35.
- Малић, Драгана (2007) Тимски рад у библиотеци : врсте и функције тимова: мултикултуралност групе као креативни или конфликтни елемент менаџмент процеса. *Лидерство у библиотецима*, уредници Александра Вранеш, Љиљана Марковић. Београд, Филолошки факултет Универзитета, Библиотекарско друштво Србије, стр. 159–167.
- Мангел, Алберто. (2005) *Историја читања*. Светови, Нови Сад.
- McCormick, John. (2005) *Understanding the European Union – A Concise Introduction, The European Union Series*, Neill Nugent, William E. Paterson (eds.), Palgrave Macmillan, Third edition.
- Mezzadri, Marco. (2000) *Internet per la didattica dell'italiano LS* in Dolci, Roberto e Celentin, Paola (a cura di). *La formazione di base del docente di italiano a strameri*. Roma: Bonacci editore.
- Mesić, M. (2006) *Multikulturalizam*. Zagreb. Školska knjiga.
- Mik, Valentin. (2008/2009) Аfirmација multikulturalizma i tolerancije u Vojvodini. *XXI vek*, br. 4, str. 20–23
- Milenković, Miloš. (2008) Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma – pogledi iz antropologije: deo prvi: o „očuvanju identiteta“. *Etnoantropološki problemi*. God. 3, sv. 2, str. 45–57.
- Milenković, Miloš. (2012) *Jugoslovenski multikulturalizam? : preliminarne razmatranja*. Ogleđi o jugoslovenskom kulturnom nasleđu, uredio Ivan Kovačević. – Beograd : Srpski genealoški centar: Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Etnološka biblioteka; knj. 61. str. 109–124.
- Miller, L., Steinlage, T. and Printz, M. (1994) *Cultural cobblestones: teaching cultural diversity*. Metuchen, N.J.: Scarecrow Press.
- Miller, C. C., & Bosman, J. (2011, May 19) E books outsell print books Amazon. New York Times. Retrieved from <http://www.nytimes.com/2011/05/20/technology/20amazon.html>.
- Milojević, M. *Pesme i običaji ukupnog naroda srbskog*.
- Milosavljević, Bojana. (2007) *Forme učivosti u srpskom jeziku*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Мирга, А. и Георги, Н. (2004). *Роми у XXI веку, Роми – од заборављене до мањине у усјону*, Ниш: Одбор за грађанску иницијативу, стр. 11–41.
- Mitrović Lj., Zaharijevski D., Gavrilović D., (2007) *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije balkana*, Niš.
- Mitrović, Ljubiša S. (2007) *Savremene strukturne promene i kultura mira: (ogledi iz sociologije globalnih i regionalnih procesa) = Contemporary Structural Changes and the Culture of Peace; (Essays on Sociology of Global and Regional Processes; prevodi Branislav D. Đorđević*. 1. izd. Niš: Filozofski fakultet.
- Митровић, Љубиша. (2009) Међурелигијски дијалог и култура мира. *Годишњак за социологију*. Год. 5, бр. 5, стр. 25–38.
- Mitrović, M., Petrović, S. (2006) *Sociologija za III razred stručnih škola i IV razred gimnazije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- MLA-Priručnik za pisanje naučnih radova*. Društvo za savremeni jezik, 2007.
- Moallem, M. (2007) Accommodating individual differences in the design of online learning environments: A comparative study, *Journal of Research on Technology in Education*, 40(2). 219–247.
- Moore & Kearsley. (2005) Schwitzer, Ancis, & Brown.
- Moran, Charles. (1998) "Review: English and Emerging Technologies." *College English* 60.2, 202–9.
- Morlicchio, Elda. (2002) *Plurilinguismo e interculturalità in Mazzotta*, Patrizia (a cura di). Europa, lingue e istruzione primaria. Torino: UTET libreria.

- Morris, Desmond. (2005) *Otkrivanje čoveka*. Vodič kroz govor tela. Niš: Zograf.
- Multiculturalism and libraries* : proceedings of the National Conference on Multiculturalism and Libraries held at Normanby House, Monash University, 7–11 November, 1980 / edited by Derek Whitehead, Radha Rasmussen and Anne Holmes. – Melbourne : Conference Committee, Working Group on Multicultural Library Services (Victoria) with the assistance of the Victorian Branch, Library Association of Australia, 1981.
- Multicultural communities: guidelines for library services*. International Federation of Library Associations and Institutions = Međunarodni savez knjižničarskih društava i ustanova.
- McCook, Kathleen de la Pena. (ed.) (2000) “Ethnic Diversity in Library and Information Science.” *Library Trends*. V. 49 Summer, pp. 1–219.
- Mclean, I. and McMillan, Alistair (ed.) (2003) *The Concise Oxford Dictionary of Politics*, (second edition), Oxford University Press.
- McNamara, D. S. (2001) Reading both high-coherence and low-coherence texts: Effects of text sequence and prior knowledge. *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 55. 51–62.
- Nabors, L.K., & Swartley, E.C., (1995) Student e-mail letters: Negotiating meaning, gathering information, building relationships. In M.C. Pennington (Ed.), *Writing in an electronic medium: Research with language learners* (pp. 229–266). Houston, TX. Neuwirth, Kaufer, Chandhok, and Morris, 1995.
- Нађ, Борис. (2002) Време империја: Rivel Ко, Библиотека “Ривелова издања”. стр. 3–10: Предговор / Драгош Калајић.
- Nagayama Hall, Gordon, C. (2010) *Multicultural psychology*. 2nd ed. Boston (etc.): Prentice Hall.
- Nezirović, Muhamed. (1992) *Jevrejsko-španjolska književnost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost.
- Ненадић, М. (1997) *Нови дух образовања*. Београд: Просвета.
- Neuhauser, C. (2002) Learning Style and Effectiveness of Online and Face-to-Face Instruction. *The American Journal of Distance Education* 16(T). 99–113.
- Nielsen, J. and Molich, R. (1990). “Heuristic Evaluation of User Interfaces”, In: *Proceedings of ACM CHI '90 Conference on Human Factors in Computing Systems*, pp. 249–256.
- Нинков, Јасмина. (2010) *Библиотеке XXI века*, Београд: Чигоја штампа.
- Нинчевић, М. (2009) *Интеркултурализам у одгоју и образовању: Друђи као њолазишије*, Нова присутност бр.7 (59–84).
- Новаковић, Александар, Пешић, Милена. (2010) Мултукултурализам и индивидуална права : неколико забележака поводом Кимликиног третирања фаза мултикултурализма. *Српска њолишичка мисао*. Год. 17, бр. 1, стр. 133–149.
- Новаковић, Бранка. (2007) Интеркултура као изазов. Светлост и сенке / приредила Марија Митровић. Београд, стр. 249–264.
- Novaković, J. i Vukčević, R. (ed.) (2007) *Images of Canada: interiors and exteriors*. Niš : Faculty of Philosophy = Faculte de philosophie; Beograd : Yugoslav Association for Canadian Studies : Association Yougoslave d’etudes Canadiennes, Beograd.
- Noyes, J. M., & Garland, K. J. (2008) Computer- vs. paper-based tasks: Are they equivalent?. *Ergonomics*, 57(9). 1352–1375.
- Osnos, P. (2011) *Public libraries take on e-books*. *The Atlantic*, Retrieved from <http://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2011/03/public-libraries-take-on-e-books/73163/>.
- Pavan, Elisabetta. (2000) *La cultura e la civiltà italiana e il loro insegnamento in una prospettiva interculturale in Dolci*, Roberto e Celentin, Paola (a cura di). La formazione di base del docente di italiano a stranieri. Roma: Bonacci editore.
- Pavlović, D. (2004) Kognitivni, kulturoloski i afektivni činioci u učenju i usvajanju jezika, *Primenjena lingvistika* 5/2004, Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku, Filozofski fakultet: Novi Sad.
- Pavlović, Mirjana. *Regional Identity: Serbs in Timisoara*. 135–145.
- Павловић, Мирјана. (2010) *Колективне манифестације Срба у Темишвару, Очување и заштити културно-историјског наслеђа Србије у иностранству*, Зборник радова са друге научне конференције са међународним учешћем, Београд 3. и 24. јун 2010, Институт за међународну политику и привреду.
- Павловић, Мирјана. (2012) Међуетнички фестивали: празници мултикултурализма и/или чувари етичности. *Зборник Мајице српске за друшћивене науке*, стр. 151–157.
- Панчевачко чиниалишије*, Часопис Градске библиотеке Панчево, година VI, бр. 11, новембар 2007.

- Palmquist, Mike, Kate Kiefer, James Hartvigsen, and Barbara Goodlew. (1998) *Transitions: Teaching Writing in Computer-supported and Traditional Classrooms*. (Greenwich: Ablex, 31–51.
- Patel, J. (1987) *Ethnic Librarianship and its International Development in North America*. London: International Federation of Library Associations, 1987. 11 str. (IFLA General Conference, Brighton, 1987; 140)
- Pedersen, Paul. (1995) *The five Stages of Cultural Shock: Critical Incidents Around the World*. Westport: Greenwood Press.
- Pennington, Martha. (2003) The Impact of the Computer in Second Language Writing. *Exploring the Dynamics of Second Language Writing*. Ed. Barbara Kroll. New York: Cambridge UP, 287–310.
- Perotti, A. (1994) *The Case for Intercultural Education*, Strasbourg: Council Europe Press.
- Perotti, A. (1995) *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
- Petković, R. (24. 10. 2010) *Multikulturalnost, jedna iluzija?* 7. 01. 2011, <http://www.blic.rs/komentar/svakodnevnica/213492/multikulturalnost-jedna-iluzija>
- Петровић, А.; Јањетовић, Д. (2002) *Интеркултурално образовање у нашим школама. Изазови демократије и школа*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Петровић, Сретен. (2005) *Културологија*. Београд: Чигоја штампа.
- Петровић Станисављевић, Зорица и Цветковић, Марија. (2004) *Димензије развоја мултикултуралности у школској средини*, ТМ, ГХХХУ, Бр. 4, Ниш, 1407–1420.
- Пешић, Милена, Новаковић, Александар. (2010) Проблем идентитета и мултикултурализам. *Српска џолиџичка мисао*. Год. 17, бр. 2, стр. 141–164.
- Plummer Alston Jones Jr. (2004) *Still Struggling for Equality: American public libraries services with minorities*. Westport (etc.): Libraries Unlimited, 2004.
- Поповић, Душан Ј. (1990) *Срби у Војводини*. Књ. 2, Нови Сад: Матица српска 1990.
- Пралица, Дејан. (2010) Штампа из региона о мултикултурализму. *Месџо и значај медијских сџудија за међурегионалну сарадњу*. Нови Сад : Филозофски факултет, Новинарска библиотека; књ. 7, стр. 25–34.
- Podunavac, M. L. (2000) Liberalizam i multikulturalizam. *Filozofija i društvo*. (17), 77–92.
- Podunavac, Milan (ed.) (2012) *The Challenges of Multiculturalism: See perspectives in European discourse*. Belgrade: Heinrich Boll Foundation, Regional Office for Southeastern Europe.
- Polanka, S. (2011) *University of Washington Kindle study: Results in*. Retrieved from <http://www.libraries.wright.edu/noshelfrequired/2011/05/04/university-of-washington-kindle-study-results-in/>.
- Postman, Neil. (1995) Virtual students, digital classroom. *The Nation*, 261, 377–382, 1995.
- Pratt, Mary Louise. (1987) “Linguistic Utopias.” *The Linguistics of Writing*. Ed. Nigel Fabb. Et al. Manchester: Manchester UP, 48–66.
- Прелић, Младена. (2012) Мултикултурализам: расправа која траје. *Зборник Маџице српске за друшџивене науке*. 139, стр. 139–149.
- Приручник (2009) *Приручник за џревођење џравних акаџа Евроџске уније*, Република Србија, Влада, Канцеларија за европске интеграције, за издавача др Милица Делевић, друго измењено и допуњено издање, Београд.
- Протић, Жарко. (1975) *О завичајној библиоџрафији*, Заједница библиотека, заједница матичних библиотека Србије. Београд 1975., бр. 1–2 (година VI) стр. 38–47.
- Pusch, Margaret D. (1979) editor. *Multicultural Education: A Cross-Cultural Training Approach*. Intercultural Press
- Пушић, Љ. (2008) Једна слика мултикултуралности у Војводини: језик као претпоставка за комуникацију. *Социологија*, бр.2 (175–190).
- Phipps, R., & Merisotis, J. P. (1999) *What’s the Difference? A review of contemporary research on the effectiveness of distance learning in higher education*. Washington, DC: The Institute for Higher Education Policy.
- Radovanović, Vojislava & Milica Mihailović. (1998) *Аivotni ciklus – obiĉaji kod Jevreja*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Jevrejski istorijski muzej Beograd.
- Радушки, Н. (2000) Проблем избеглиштва у Србији као специфичан вид миграција становништва и могућа решења, *Гласник*, свеска 5, Бања Лука: Географско друштво Републике Српске.
- Raduški, N. (2003) *Etnička slika Srbije – popis 2002. godine*, Migracijske i etniĉke teme, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, god. 19, br. 2–3, str. 253–267.

- Радушки, Н. (2007) *Националне мањине у Централној Србији – етничке промене и демографски развој*, Београд: Институт друштвених наука.
- Радушки, Нада. (2009) Мултикултурализам и националне мањине у Војводини. *Српска политичка мисао*. Год. 16, но. 4, стр. 337–347.
- Радушки, Нада. (2010) Мултикултурализам Војводине и демографски развој националних мањина. *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, стр. 339–347.
- Raz, J. (1996) Multiculturalism, *CSD Bulletin*, No.3, Summer.
- Ramljak, Snježana. (2008) „Jezičko“ pristupanje Hrvatske Evropskoj Uniji: prevođenje pravne stečevine i europsko nazivlje, *Politička misao*, Vol. XLV, (2008.), br. 1, str. 159–177, elektronsko izdanje: <http://www.fpzg.unizg.hr/politicka-misao/DataStorage/Articles/1010.pdf>
- Riggs, E. D., Tarin, A. P. (ed.). (1994) *Cultural Diversity in libraries*. New York: Neal-Schuman.
- Rizvić, Muhsin. (1995) „Sefardska književnost u Bosni i Hercegovini u dosadašnjim istraživanjima.“ *SE-FARAD* 92. Ur. Muhamed Nezirović. Sarajevo: Institut za istoriju, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, pp. 255–278.
- Ristivojević, Marija. (2009) Uloga muzike u konstrukciji etničkog identiteta. *Etnološko-antropološke sveške* 13(13): 117–130
- Robert, P. (1990) *Le Petit Robert 1: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris: Le Robert.
- Romania*: Asociatia Romana de educatie pentru democratie si drepturile omului, AREDDO
- Rot, Nikola. (2004) *Znakovi i značenje. Verbalna i neverbalna komunikacija*. Beograd: Izdavačka kuća „Plato“.
- Roth, Klaus, Vučinić Nešković, Vesna (Eds.), (2008) Region, Regional Identity and Regionalism in Southeastern Europe. *Ethnologia Balkanica Journal for Southeast European Anthropology*. Vol. 12: Part 2.
- Roth, Rita. (2007) *The Power of Song: And Other Sephardic Tales*. Philadelphia: The Jewish Publication Society.
- Ruhig, R., Mont, D., Buttlar, L. and Caynon W. (1994) *Multiculturalism in libraries*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Ryman, A. (2010) *Profes: Kindle no threat to college textbooks*. Available at <http://www.azcentral.com/business/articles/2010/07/06/20100706amazon-kindle-school-textbooks.html>.
- Savet za međunacionalne odnose i lokalni zaštitnik građana u multietničkim sredinama*. Urednik Petar Teofilović. Beograd: Centar za istraživanje entiteta – Ethnicity Research Centar, 2011, Niš: Grafika Galeb.
- Sartre, J-P. (1946) *L'existentialisme est un humanisme*, Paris, Nagel.
- Semprini, Andrea. (2004) *Multikulturalizam*, Beograd: Clio.
- Skot, Alen. (1988) *Posledice modernosti*, Beograd: Filip Višnjić.
- Slater, P., & Carpenter, C. (1999) Introducing email into a course in French as a second language. In M.C. Pennington (Ed.), *Writing in an electronic medium: Research with language learners* (pp. 267–283). Houston..
- Smith, D. Anthony. (1990) “Towards a Global Culture?”. *Theory, Culture & Society* Storey, John. 2003. *Inventing Popular Culture*. London: Blackwell
- Smjernice za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice: s IFLA-inim Manifestom za multikulturalnu knjižnicu* (s engleskog prevela Ana Jurinović). hrvatsko izd. prema 3. izd. izvornika. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2010. Povremena izdanja Hrvatskoga knjižničarskog društva. Novi niz, ISSN 1334–7667; knj. 22)
- Соловјев А., (1949) Нестанак богумилства и исламизација Босне, *Годишњак историјског друштва Босне и Херцеговине*, Сарајево.
- Стојановић, Љубивоје. (2011) *Култура религије*. Вршац : Висока школа струковних студија за образовање васпитача “Михаило Палов”, Библиотека Уџбеници и приручници.
- Стојковић, Бранимир. (2008) *Европски културни идентитети*, Београд: Јавно предузеће Службени гласник.
- Stokić, Gordana. (2002) *Ka filozofiji bibliotekarstva: Džesi Šir u teoriji i praksi bibliotekarstva 20. veka*, Pančevo: Mali Nemo, 2002.

- Stanković Pejnović, Vesna. (2011) Sloboda, liberalizam i multikulturalizam. *Filozofija i društvo*. God. 22, br. 2 (2011), str. 191–214. Dostupno i na: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2011/0353-57381102191S.pdf>. doi: 10.2298/FIDH02191S
- Stanovčić Vojislav. (2004) *Perspektive multikulturalizma u državama Zapadnog Balkana*. Beograd : Centar za istraživanje etniciteta Fridrich Ebert, 2004, Beograd, Privredni pregled. Biblioteka Etnos.
- Stein, Stephen. (1991) “Ethnic Libraries and Librarianship in the United States: Models and Prospects,” *Advances in Librarianship* 15: 77–102.
- Stević, Slobodan. (1995) *Sociokulturna obeležja udžbenika italijanskog jezika u različitim društvenim sredinama*. Beograd: Filološki fakultet beogradskog univerziteta.
- Straub, Richard. (1999) *A Sourcebook for Responding to Student Writing*. Cresskill, NJ: Hampton.
- Sullivan, Patricia. (1996) *The Changing Faces of discourse: Women, e-spaces, and the World Wide Web*. Paper presented at the conference on College Composition and Communication, Milwaukee, WI.
- Spinelli, Barbara. (2000) *L'utilizzo dei materiali autentici nell'insegnamento dell'italiano come LS in* Dolci, Roberto e Celentin, Paola (a cura di). *La formazione di base del docente di italiano a stranieri*. Roma: Bonacci editore.
- Стаматовић, Десанка. (1982) *Заједница библиотеке, заједница матичних библиотека Србије*. Београд бр. 2 (година X), стр. 65–82.
- Стаматовић, Десанка. (2000) *Завичајни фондови данас*. Чачак, саветовање “Стање и перспективе развоја завичајних фондова”.
- Стојковић, Б. (2002) *Идентификација и комуникација*. Београд: Чигоја штампа.
- Сузић, Н. (2001) *Социологија образовања*. Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске.
- Shelburne, W. (2011) E-book usage in an academic library: User attitudes and behaviours. *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services*, 33 (2). 59-72.
- Takayoshi, P and B. Huot. (2003) eds., *Teaching Writing with Computers*. Boston: Houghton Mifflin.
- Tirta, M. (2004) “Mitologjia ndër Shqiptarë”, *Instituti i kulturës populore, dega e etnologjisë*, Tirane.
- Titone, Renzo. (1999) *Orizzonti della glottodidattica*. Perugia: Guerra edizioni. 1991 in Franušić, Tomislav. *Neke pretpostavke za uspešnu komunikciju u razredu. Teorija i mogućnost primjene pragmatolingvistike: zbornik*. Zagreb-Rijeka: Hrvatsko društvo za primenjenu lingvistiku.
- Томаш, А., Мунтеану, С., (2010) „Importanta literaturii pentru învățarea limbii române ca limba străină“, *Limba română*, 7–8
- Tomas, K. Dejid, Inkson, Ker. (2011) *Kulturna inteligencija : živeti i raditi globalno*; prevela s engleskog Nela Britvić. Beograd, Clío.
- Томић, Зорица. (2009) Мултикултурализам као глобални фронт? *Годишњак Факултета за културу и медије*. Год. 2, бр. 1, стр. 1.
- Tomlinson, John. (1992) *Cultural Imperialism*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Тоџанас-Миливојевић, Д. (2010) *Le français pour nous 4*, Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Тоџанас, Д., (2002) „Концепције учења страних језика: између друштвених потреба и теорија“, *Применјена лингвистика*, 3, 2002
- Translation of the Acquis in Serbia*, Проф. др Александра Чавошки, Ана Кнејевић Бојовић. ([http://networkeurope.net/index.php?id=64&tx_ttnews\[year\]=2009&tx_ttnews\[month\]=10&tx_ttnews\[day\]=09&tx_ttnews\[tt_news\]=3&tx_ttnews\[calendarYear\]=2011&tx_ttnews\[calendarMonth\]=2&cHash=076f1398c7f7674b9332f35723dcd420,2007.](http://networkeurope.net/index.php?id=64&tx_ttnews[year]=2009&tx_ttnews[month]=10&tx_ttnews[day]=09&tx_ttnews[tt_news]=3&tx_ttnews[calendarYear]=2011&tx_ttnews[calendarMonth]=2&cHash=076f1398c7f7674b9332f35723dcd420,2007.))
- Tracey, D. H., & Morrow, L. M. (2002) Preparing young learners for successful reading comprehension. In: C. C. Block & M. Pressley (Eds.), *Comprehension Instruction: Research-Based Best Practices* (pp. 319–333). New York: Guilford.
- Трифунковић, Весна. (2009) *Културна политика и образовање у условима мултикултурног друштва. Настава и болошки процес / флавни и одговорни уредник Славољуб Хилченко*. Суботица : Висока школа струковних студија за образовање васпитача, 126–134.
- Трифунковић, Весна. (2010) *Културна политика и образовање у савременом друштву*. *Српска љолићичка мисао*. Год. 17, бр. 4 , стр. 173–186.
- Tutnjević, S. (2010) *Folklor. Poetika*. Književna periodika. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Туторов, Милан. (2001) *Банатска историја – историја Зрењанина и Баната*. Нови Сад: Аура.

- Thomka, Beata. (2009) *Kulturni i portabl identitet*. Zbornik radova. Knj. 1, Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum "Susret kultura", 1. decembar 2009, Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 403–408.
- Ćolić Snježana. (2004) *Globalizacija, kultura kapitalizma i globalna kultura*; Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb.
- Fuentes-Romero, Juan Jose. (2004) National Libraries: their position with regard to cultural and ethnic minorities. In: *Alexandria*. – Vol. 16, no. 1 (2004), str. 49–59.
- Walzer, M. (1999) *Multiculturalism and Individualism*, Dissent, Spring
- Walter, V. A.; Borgman, C. L.; & Hirsh, S. G. (1996). The Science Library Catalog: A spring-board for information literacy. *School Library Media Quarterly*, 24(2), 105–110.
- Wang, S., Noe, R. A., & Wang, Z. (2003) An exploratory examination of the determinants of knowledge sharing. Dallas, TX: Society for Industry Psychology.
- Warschauer, Susan. Rethinking teacher authority to counteract homophobic prejudice in the networked classroom: A model of teacher response and overview of classroom methods. *Computers and Composition*, 12, 97–111.
- Waycott, J., & Kukulska-Hulme, A. (2003) Students' Experiences with PDAs for Reading Course Materials. *Personal and Ubiquitous Computing*, 7(1). 30–43.
- Wilson, R. (2003) Ebook readers in higher education. *Educational Technology & Society*, 6(4). 8–17. http://www.ifets.info/journals/6_4/3.pdf
- Winston, Mark (ed). (1999) *Managing multiculturalism and diversity in the library : principles and issues for administrators*. / New York : Haworth Press
- Wood, P. and Landry, C. (2008) *The intercultural city : planning for diversity advantage*. London; Sterling, VA : Earthscan.
- Woodin, J. (1997) *E-mail tandem learning and the communicative curriculum*. ReCALL, P. 22–23.
- Woody, W. D., Daniel, D. B., & Baker, C. A. (2010) E-books or textbooks: Students prefer textbooks. *Computers & Education*, 55. 945–948.
- Woolfs, Blanche and David V. Loertscher (editors) (2005): *The Whole School Library Handbook*, American Library Association, Chicago, veb.<http://books.google.com>.
- Who is IFLA Section on Library Services to Multicultural Populations?* Elektronski izvor. Hague: IFLA, 2010. – 1 elektronski optički disk (CD-ROM).
- UK: Citizenship Foundation
- UNESCO *Globalization with a Human Face – Benefitting All*, Tokio 2004.
- Urban Multilingualism In Europe: Immigrant Minority Languages At Home And School (Multilingual Matters)*, Guus Extra, Kutlay Yagmur (urs.), Multilingual Matters Limited, 2004.
- Urošević, Nataša. (2012) Kulturni identitet, multikulturalizam i interkulturalizam – istarska iskustva. *Interkulturalnost*, br. 3 (mart 2012), str. 90–98.
- Faletar Tanacković, S., Lacović, D., Stanarević, S. (2011) *Hrvatske narodne knjižnice u multikulturalnom okruženju: informacijske potrebe ponašanje pripadnika srpske jezične manjine u Osječko-baranjskoj županiji*. У: *Библиотекар*, год. 53, бр. 1/2, стр. 9–34.
- Favret, C. et al. (2004) *Oh là là, Paris*, Cle International.
- Featherstone M., (1995) *Undoing Culture, Globalization, Postmodernism and Identity*, London.
- Fichet, B., (1993) Etrangers et immigrés, deux termes problematiques, *Revue des sciences sociales de la France de l'Est*, n° 20, pp. 112–117.
- Filipović, Jelena & Ivana Vučina Simović. (2010) "La lengua como recurso social: el caso de las mujeres sefardies de los Balcanes." *Los sefardies ante los retos del mundo contemporáneo. Identidad y mentalidades*. En: P. Diaz Mas & M. Sanchez Perez (editoras). Madrid: CSIC, pp. 259–269.
- Филиповић Н., (1976) *Осврћи на шишање исламизације на Балкану под Турцима*, АНУ БиХ, Годишњак, књ. 13; Центар за балканолошка испитивања, књ. 11.
- Fjalor i shqipës së sotme*, Akademia e shkencave e shqipërisë, Instituti i gjuhësisë dhe i letërsisë, Tirane, 2002.
- Franušić, Tomislav. (1999) *Neke pretpostavke za uspješnu komunikaciju u razredu. Teorija i mogućnost primjene pragmatolingvistike*: zbornik. Zagreb-Rijeka: Hrvatsko društvo za primenjenu lingvistiku.
- Harrington, N. J. (1994) *Multiculturalism in library programming for children*. – Chicago: American Library Association.

- Hawisher, Gail, Selfe Cynthia. (1991) The Rhetoric of Technology and the Electronic Writing Class. *College Composition and Communication* 42.1, 55–65.
- Heath, Alan. (1995) *Windows on the world : multicultural festivals for schools and libraries*. Metuchen, N.J. : Scarecrow Press.
- Хелсиншки одбор за људска права (2004) *Усукобу са етничким идентитетом државе – националне мањине у Србији*, Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
- Herrera A., Mandić P. (1989) *Образовање за XXI стољећа*. Београд: OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Higgins, Sjuzan I. (2009) *Javne biblioteke i službe za mlade*, Београд: Narodna biblioteka Srbije.
- Hoover Hill, Katherine (ed.). (1994) *Diversity and multiculturalism in libraries*. Greenwich, CT: JAI Press.
- Hoffman, Dona. (1996) “Bridging the Digital Divide: The Impact of Race on Computer Access and Internet Use.” *Science* 280 (390–391).
- Hofstede. G. (1991) *Cultures and organizations: Software of the mind*. New York, McGraw – Hill.
- Canale, Michael, Swain, Merrill, (1980) „Theoretical Bases of Communicative Approach to Second Language Teaching and Testing“ in *Applied linguistics* (1980) 1(1): 1–47.
- Canter, D. (1985) Characterizing user navigation through complex data structures, *Behaviour & Information Technology*, 4. 93–102.
- Цвенчек, Викторија. (1977) *Библиоџекар*, часопис савеза библиотечких радника Србије. – Београд, бр. 1–3 (година XXIX), стр. 156–170
- Clark, D. T., Goodwin, S. P., Samuelson, T., & Coker, C. (2008) A qualitative assessment of the Kindle e-book reader: Results from initial focus groups. *Performance Measurement and Metrics*, P(2). 118–129.
- Collot, Milena and Nancy Belmore. (1996) Electronic Language: A new variety of English. In: S.C. Herring (Ed), *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social, and Cross-Cultural Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins, 13–28.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princenton University Press.
- Coppola, Daria. (2002) *L'inter-azione glottodidattica nell'istruzione primaria: stili di insegnamento, strategie di apprendimento, bisogni, motivazioni* in Mazzotta, Patrizia (a cura di). Europa, lingue e istruzione primaria. Torino: UTET libreria.
- Cox, Taylor. (2004) *Stvaranje multikulturalne organizacije : kako iskoristiti snagu raznolikosti*. (prevod Kristina Kruhac), Zagreb, Biblioteka Management u XXI stoljeću: XXI.
- Crane, Gregory. (2001) Commercial Digital Libraries and the Academic Community: How New Firms Might Develop New Relationships between “Publisher” and Higher Education. In *D-Lib Magazine*. 7(1).
- Crestani, F., Landoni, M., & Melucci, M. (2005) Appearance and functionality of electronic books. *International Journal on Digital Libraries*, 6(2). 192–209.
- Curry, Deborah, Susan Griswold Blandy, and Lynne M. Martin. (1994) *Racial and Ethnic Diversity in Academic Libraries: Multicultural Issues*. NY: Haworth, 1994. Also *The Reference Librarian*. Nos. 45/46
- Chesser, W. D. (2011) Chapter 5: The E-textbook revolution. *Library Technology Reports*, 47(8). 28–40.
- Chu, M. Clara. (1994) “Education for Multicultural Librarianship,” In: *Multiculturalism in Libraries*, edited by Rosemary Ruhig Du Mont, Lois Buttlar, and William Caynon. Westport, CT: Greenwood Press; pp. 127–56.
- Šabić, Dejan (2008) Regionalni pristup proučavanju kultura i multikulturalizam. *Demografija*. Knj. 5 (2008), str. 163–170.
- Šafran, Jasenka. (2006) *Odnos jezika i kulture u nastavi stranih jezika*. Pedagoška stvarnost. MLA-Priručnik za pisce naučnih radova. Društvo za savremeni jezik.
- Škorić, M., Sokolovska, V. i Lazar, Ž. (2008) *Tradicija, jezik, identitet*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju : Mediterran publishing, 2008 (Novi Sad: Artprint). 111 str.. Biblioteka Academica; knj. 5.

Електронски извори

<http://www.openmontenegro.eu/2011/05/30/o-kritici-globalizacije-kulturni-identiteti-i-slobode/>
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak=41156
http://www.madmarx.rs/files/PadezamnM_K.ulturna-politika-vs_-globalizacija-Raznolikost-protiv-uniformnosti.pdf
<http://www.politikolog.com/globalizacija.pdf>
<http://www.sveske.ba/bs/content/nacionahia-kultura-i-globalizacija>
<http://www.womenngo.org.rs/feministicka/tekstovi/boaventura-de-soza-santos.pdf>
<http://www.zrenjanin.rs/l-127-0-0/Banat-etno>
<http://www.zrenjanin.rs/l-17-0-0/Cinjenice>
<http://www.planikazr.com/>
<http://www.listzrenjanin.com/>
<http://www.danipiva.rs/>
<http://www.radio-zrenjanin.com/emisije.php>
<http://www.zrenjanin.rs/userfiles/file/Statut%20Grada%20Zrenjanina.pdf>
<http://www.zrenjanin.rs/content.aspx?CatId=52&pCatId=17&PrintMode=1> ТрпнсТННКО-нр
<http://www.zrenjanin.rs/l-41-0-0/Ma->
<http://www.nbs.bg.ac.yu>
<http://www.nsk.hr/dogadjanja/skupovi/zapisnik/html>
<http://www.rastko.rs>
<http://www.dituri.wordDress.com/2009/02/14/mitologija-shqiptare/>
<http://www.kuqezi.albanianforum.net/t823-zanat-dhe-oret>
<http://www.google.com/webhp?hl=sq>
<http://www.mtt.org.rs/AdreseudruzenjaVojvodine2009.pdf>
<http://www.zrenjanin.rs/3-45-45-1749/Akti-van-rad-Saveta-za-medjunacionalne-odnose>